

Barcza Dániel
DLA értekezés

TÉR ÉS TÁJ

Növényépítészet falusi temetőkből

Témavezető: Andor Anikó, DLA
Konzulens: Janáky István, DLA

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola
Budapest, 2009

Nyilatkozat

Ezúton kijelentem, hogy a jelen doktori munka teljes egésze saját munkám.

DLA kutatásom kapcsolódik Janáky István témavezető és Herczeg Tamás építész doktorandusz hazai falusi ravatalozóépítészeti vizsgáló kutatásához, ám mind az értekezés, mind a mestermunka önálló alkotásom.

Jelen doktori értekezésben felhasználtam Herczeg Tamással közösen szerzett *Falusi ravatalozók* című kézirat azon részeit, melyet magam készítettem. A kézirat létrejöttét a Nemzeti Kulturális Alap, az Építés Fejlődéséért Alapítvány és a Terc Kiadó támogatta.

Budapest, 2009. április 5.

Barcza Dániel

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani:

témavezető mestereimnek, Andor Anikónak és Janáky Istvánnak segítségükért és a munkámba vetett bizalmukért;

a Nemzeti Kulturális Alapnak, az Építés Fejlődésért Alapítványnak, valamint a Terc Kiadónak a *Falusi ravatalozók* című kézirat elkészítéséhez nyújtott támogatásukért;

továbbá Vetier Mártának, Herczeg Tamásnak, Bruckner Csillának, Gallai Máriának és szüleimnek a doktori munkámhoz nyújtott segítségükért.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	4
Kivonat.....	6
ELMÉLETI KUTATÁS	8
Bevezetés az elméleti kutatáshoz.....	9
1. A temetkezés hagyományai.....	10
1.1. A temetési szokássor	10
1.2. A tér időszakos szakralizálása	14
1.3. A magyar falvak temetői.....	15
1.4. A temető, mint szakrális táj	18
1.5. A temetkezési reform	19
1.6. Szakrális deficit	22
2. Növényépítészet	24
2.1. Történeti növényépítészet.....	24
2.1.1. A reneszánsz lugaskertek	24
2.1.2. Barokk növényépítészet	26
2.1.3. Topiárium az angolkertben	28
2.1.4. A növényépítészet újraértelmezése	30
2.2. Növény-szerkezettan.....	34
2.2.1. Alakfák a gyümölcsösben.....	34
2.2.2. Nyírt lombfelületek.....	37
2.2.3. Biotektonika.....	40
2.2.4. Fűzépítészet.....	41
3. Egy új szakralitás	43
3.1. A szimbolikus és az a priori.....	43
3.2. A tér deszakralizálása	45
3.3. A minimum és a gyengeség	47
3.4. Esettanulmányok.....	49
3.4.1. Stockholm Erdei Temető	49
3.4.2. Prospect Cottage.....	53
3.4.3. Finisterre Temető	55
3.4.4. A gombosszegi vadkörtefa	56
4. Növényépítészet falusi temetőkben	58
MESTERMUNKA	59
Bevezetés a mestermunkához.....	60
5. Növényravatalozók A-tól Z-ig.....	63
5.1. Tervek lombtetőkre.....	63
5.2. Tervek cserjefalakra	93

5.3.	Tervek időben változó struktúrákra	115
5.4.	Helyhez és hagyományhoz kötődő tervek.....	131
6.	Növényépítészet a táti temetőben	154
6.1.	Újragondolt hagyományok – urnatemető gyümölcssövénnyel	159
6.2.	Egy talált tárgy – Ravatalozó a szőlőben	168
6.3.	Szinte semmi – Urnaravatalozó és hamuszóró tér.....	174
	Összefoglalás	180
	Irodalomjegyzék	182
	MELLÉKLETEK	188
	Ábrák	189
	Szakmai önéletrajz	194
	Válogatott munkák, publikációk és kiállítások	195

Kivonat

Szerző: Barcza Dániel

Értekezés címe: Tér és Táj – Növényépítészet falusi temetőkből

Mestermű címe: Etűdők növényravatalozókra

Témavezető: Andor Anikó, konzulens: Janáky István

Moholy-Nagy Iparművészeti Egyetem, Doktori Iskola

Budapest, 2009. április

A magyarországi falvak és kistelepülések halottas terei a 20. század során gyökeresen átalakultak. Míg korábban otthon történt a halottbűcsűztatás, az ötvenes évektől vidéken is kötelezővé vált a temetői halottasházak használata. A régi hagyományok az új helyzetben értelmüket veszítették, az új ravatalozóépületek szakrális szerepüket a legtöbb esetben nem tudták betölteni. A falusi halottasházak szakralitás deficitje és az építészeti tétováság máig érzékelhető.

Doktori munkámban azt kutatom, hogy miként alkalmazható a növényépítészet a ravatalozóterek kialakítására. A növények idomítása gazdag történeti hagyományokkal bír, a reneszánsz és barokk korban a mesterségesen formált növénycsoportok kedvelt látványelemei voltak a kerteknek. Noha ebben az időben még elsősorban formaiságuk kapott hangsúlyt, az elműlt száz évben több olyan alkotás született, melynél a növénystruktúrák autonóm tulajdonságai (időbeliség, ciklikusság, változékonyság) is érvényre kerültek.

Az élő növénystruktúrák kettősségükkel, természeti és egyben alkotott voltukkal átmenetet teremthetnek az eredendő és az ember által megformált világ között. E duális jellemvonás alkalmas arra, hogy a szentségnek az elműlt évszázad során kialakult új szekuláris értelmezését közvetíteni tudja. A szakralitás e modern megjelenésénél ugyanis nagy hangsúlyt kap a tematizálatlan (ontológikus) valóság feltárulása.

Mestermunkámban növényi ravatalozókat terveztem falusi temetőkbe. Terveimben azt vizsgáltam, hogy a tervezői beavatkozás milyen fokánál, a megformáltság és az autonómítás elegendőnek milyen arányánál villan fel az óhajtott *eredendő valóság*, mint a szakralitás egyik arca. A mestermunka első felében 23 építmény tervét készítettem el fiktív helyzetekre, melyek a növényi struktúrák egy-egy jellemvonását tárják föl, második felében pedig egy valós helyszínre, Tát település temetőjébe készítettem el három növényépület tervét.

Abstract

Author: Dániel Barcza

Title of dissertation: Space and Landscape – Plant Architecture in Rural Cemeteries

Title of master piece: Études for Funeral Homes Made of Plants

Supervisors: Anikó Andor and István Janáky

Moholy-Nagy University of Art and Design

Budapest, April 2009

The funeral spaces in Hungarian rural settlements have undergone major transformations during the 20th century. A piece of legislation from the 1950's abolished the long-standing tradition of performing the funeral ceremony at the deceased's house. The legislation prescribed that funeral ceremonies can only take place in mortuaries and funeral homes. However, the newly constructed mortuaries could not fulfill their sacral role and the ancient funeral traditions and rituals lost their meaning. Even today a sacral deficit and the search for architectural expressions dominate rural mortuary buildings.

My dissertation focuses on the opportunities that plant-based architecture offers to design funeral homes. Plant architecture has a long history: in the Renaissance and Baroque ages trimmed plants were popular elements of garden architecture. While in that time the emphasis was put on their figural characteristics, some more recent pieces of work take advantage of the autonomous characteristics (gradual changes in time, seasonal events, variability) of plant structures.

Living structures can provide the transition between the natural and the man-made, through their dual existence in both worlds. This duality can convey the new secular interpretation of sacrality that has emerged during the last century. Greater emphasis is given to ontological reality in the modern realization of sacrality.

My master piece is composed around the theme of funeral homes made of plants in rural cemeteries. During the design process I have been playing with formality and autonomy in order to reveal the face of sacrality. The first part of my master piece consists of 23 design experiments that expose the specific characteristics of plant structures. And finally, designs for three small funeral sites in the cemetery of Tát form the second part of my master piece.

ELMÉLETI KUTATÁS

Tér és Táj

Növényépítészet falusi temetőkben

Bevezetés az elméleti kutatáshoz

Fél évszázaddal ezelőtt egy hivatali rendelet gyökeresen megváltoztatta hazánk vidéki településeinek halottas tereit: megtiltotta az elhunyt háznál történő búcsúztatását, és elrendelte a kötelező halottasházi ravatalozást. A több évszázados hagyományok, melyek meghatározták egy közösség halálhoz kapcsolódó szakrális életét és szakrális tereit, felbomlottak, és mára jószerivel eltűntek. A szakralitás, mely a rituálék segítségével korábban megjeleníthető volt, elillant, és fájón profán úrt hagyott maga után. Építészeti hagyományok híján a helyi kőművesek köznapi minták alapján húzták fel a ravatalozóépületeket, így terjedtek el a vidéki temetőkből a lakóház, garázs, vagy buszváró formájú halottasházak. Az építészeti tétovaság máig tapasztalható. Az érdektelenség, a silányság, vagy épp ellenkezőleg, a hagyományteremtés eltűzött akarása egyre messzebb tereli az újonnan tervezett halottas tereket a szakralitástól.

A falusi temetők és ravatalozók helyzete több kérdést vet fel. Hagyományok hiányában megnyitható-e egy új építészeti ösvény, mely a falusi halottas terek szakralitáshoz vezet? Létezhet-e vallástól független szentség, és mi alkotja ennek fundamentumát? Tervezhető-e a szakralitás és tervezhető-e a hagyomány? Doktori értekezésem és mestermunkám célja, hogy ezekre a kérdésekre választ találjak a növényépítészet eszközeivel.

Doktori értekezésem első felében elméleti oldalról alapozom meg mestermunkám terveit. Ennek érdekében az első fejezetben áttekintem a jelenlegi állapothoz vezető folyamatokat: a halotti- és temetőkultúra régi hagyományait és ezek átalakulását a 20. század során, valamint mindezek téri és táji vonatkozását. A második fejezetben megvizsgálom azt az eszközt, amit mestermunkámban alkalmazni fogok szakrális terek tervezésére: a növényépítészetet. Röviden áttekintem ennek történeti hagyományait, szerkezet-tani és technológiai vonatkozásait. A harmadik fejezetben visszatérek a szakralitáshoz: röviden áttekintem a szentség egyik értelmezésének átalakulását a 20. században, és az újraértelmezés néhány lehetséges módját a kortárs művészetben és építészetben. Ezután esettanulmányokon keresztül szemléltetem, miként alkalmazható a tér és táj reláció a modernkori szentség megjelenítésére.

Doktori értekezésem második felében a mestermunkám terveit mutatom be. Az elméleti kutatás eredményeit felhasználva növényi ravatalozók terveit készítem el vidéki temetőkből. A mestermunka értelmezhető egy grafikus kutatásnak is, a tervek összessége pedig grafikus válasznak a felvetett kérdésekre.

1. A temetkezés hagyományai

Magyarország falusi temetőit járva azt tapasztalhatjuk, hogy a temetkezés hagyományai, melyek évszázadokon keresztül meghatározták egy-egy közösség szakrális életét és tereit, mára gyakorlatilag eltűntek. Helyükre kevés új szokás került, melyek a korábbi társadalmi funkciókat nem képesek betölteni. A formátlan ravatalozók, a túlformált sírkövek, a dús művirágcsokrok, a groteszk, vagy épp frivol gyászceremóniák mind erről a hiányról és a mögötte álló tanácstalanságról tanúskodnak. Ahhoz, hogy a vidéki temető- és ravatalozóépítészet mai tétovaságát megértsük és kivezető ösvényeket találjunk belőle, először meg kell ismerni azt, amit elvesztettünk: a temetkezési hagyományokat.

A magyar parasztság halotti kultuszáról írt könyvében Kunt Ernő megkülönbözteti a *perimortális tradíciókat* (haláljósolások és haldoklást övező hiedelmek) a halál beálltát követő *temetkezési szokássortól*.¹ A kutatás szempontjából ez utóbbi rítusoknak van nagyobb jelentősége, hisz ezen tradíciók eltűnése vagy transzformációja vezetett a halotti kultusz társadalmi szerepének egyensúlyvesztéséhez. A szakrális terek elemzése szempontjából is nagy jelentősége van a halál beálltától a halotti torig terjedő időszaknak, hisz az ekkor használatos szimbolikus rítusok és tárgyak teremtették meg a halottas tér szentségét. A következőkben elsősorban Kunt néprajzi gyűjtésére támaszkodva mutatom be a temetkezési cselekvéssort. Terjedelmi okokból csak a keresztény közösségek hagyományaival foglalkozom.

1.1. A temetési szokássor

A több napon át tartó temetkezési szokássor a halál beálltával kezdődött. Első lépése a halott rendbetétele, mosdatása és a ravatalozásra való felkészítése volt. Ezt követte a *ravatal*, vagy ahogy egyes vidékeken hívják a *nyújtópad* felállítása a tisztaszobában. A hagyományok mindenhol előírták ennek helyzetét, többnyire a mestergerenda alatt, azzal párhuzamosan. A fej általában közvetlenül a szoba falához, a láb pedig az ajtó felé került.² Egyes falvakban a ravatalt a szoba közepén helyezték el, ügyelve arra, hogy a halott kelet felé nézzen.³

¹ Kunt, 2003

² Kunt, 2003

³ Virt, 2001

A ravatal kialakítása többféle módon történhetett: készíthették székekre fektetett deszkából, vagy a támlás ágyra helyezett *szekéroidalból* is. Néha, szegényebb házaknál, a koporsószállításra használt *Szent Mihály lován* ravataloztak, a gazdagabbak viszont külön *kinyújtóztatót* vagy *nyújtópadot* készítettek asztalossal.⁴ Ez leginkább egy keretezett asztalra hasonlított, mely a megszokottnál magasabb és hosszabb volt. Keszi Kovács László a Maros-Torda megyei Magyarón használt késziséget a következőképpen írja le: „*A nyújtópad deszkából van, 75 cm széles és 2 m hosszú, négy lába van, mint a mosószeknek, de ennek ellenére mégis kecskelábra állítják.*”⁵ Leírása szerint a ravatal fej felőli részét magasabbra tették, hogy a szobába lépő jobban láthassa. Ezzel szemben Kunt arról számol be, hogy a ravatalt többnyire szalmazsákokkal magasították meg, hogy a belépőknek ne legyen közvetlen rálátása az elhunyra. A palócok még versenyeztek is azon, kinek a halottja kerül közelebb a mestergerendához, a bátrabbak pedig lócára állva nézhették meg az elhunytat.⁶

A nyújtópadra gyaluforgácsot szórtak, majd ezt szőttes lepedővel borították be, erre hímzett gyolcslepedőt tettek, rá szőttes abroszt, végül pedig két díszített törülközőkendőt terítettek a tetejére.⁷ Erre került a felöltöztetett halott, akit lepedővel takartak be mellig, ezt nevezték *szemfedőnek*. Sok helyen, így például a Mezőségben is, a ravatal alá hidegvízzel teli vödört tettek, hogy ezzel megakadályozzák a halott felfúvódását.⁸ A szobát kiürítették és *gyászba vonták*, a fal képeket, tükröket letakarták, a falakra esetenként fekete leplet vagy hímzett halotti lepedőket erősítettek. A szobában a halotti textíliákon kívül egyéb szimbolikus tárgyakat is elhelyeztek, melyek a tér szakralitását erősítették, ilyen volt például a ravatal végébe állított méter magas gyertya, vagy a bejárat mellett elhelyezett kézmosó-vizes tál.

A halálesetet harangszó adta hírül a falvakban, melynek kongása elárulta az elhunyt korát, nemét és társadalmi státuszát.⁹ Ennek hangjára gyűltek össze nappal a rokonok és ismerősök *halottnézőbe*, azaz megbizonyosodni a halálról. Az első esti virrasztáson többnyire csak a szűkebb rokonság vett részt, a második estén azonban már bárki jelen lehetett. A nappali siratás és éjjeli virrasztás alkalmat adott az összegyűlteknél, hogy elbúcsúzzanak az elhunyttól. A ravatal körüli ülésrend kötött volt, többnyire csak a nők foglaltak helyet a halott két oldalán, a férfiak az asztal mellett lócákon, vagy a ház más helyiségében gyűltek össze. Az ülésrenden kívül a szobában való mozgást is hagyományok szabályozták, Újvidéken például nem szabadott áthaladni a halott feje mögött, mert a babona szerint a lélek akkor visszajár.

⁴ Kovács, 1988

⁵ Keszi Kovács, 2004, 73

⁶ Kunt, 2003

⁷ Keszi Kovács, 2004

⁸ Kissné, 1987

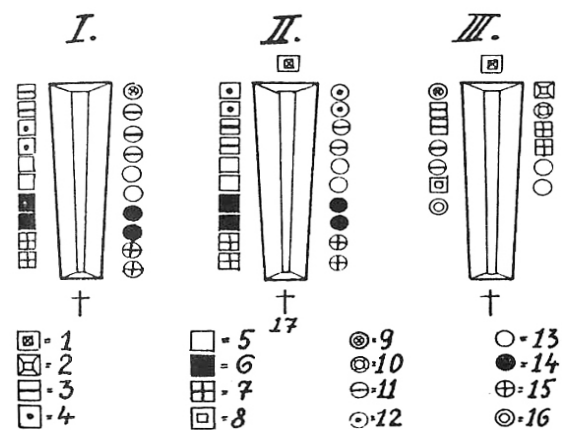
⁹ u.o.

A halottat a ravatalról a második nap délutánján, vagy a virrasztás végén, éjfélkor tették át a koporsóba, amit aztán egyes helyeken ismét visszahelyeztek a ravatalra, más helyeken azonban elbontották azt, és a koporsót az ágyra tették át. A koporsó lezárása a temetés napján történt, ezt megelőzően készült a ravatal fénykép, melyen a szűkebb család gyűlt egybe fotózásra a halottal. Ezt követően a koporsót kivitték a házból az udvarra, mely Kolozsvár környékén szigorú rend szerint történt: a koporsónak lábbal előre kell áthaladnia a ház ajtaján.¹⁰ A tisztaszoba szakrális funkciója ezzel befejeződött, s ezt sok helyen, mint például Visken, a ravatal összeborításával és az ajtó bezárásával szimbolikusan is kifejezték.¹¹ Az udvar terének szenté tételére számos eszközt használtak. A földet felseperték, egyes helyeken pedig, például a Nyírségben, sárga homokkal hintették fel. A koporsót lócára, vagy bakra fektették, ám sok helyen, például Dunántúlon rögtön a *Szent Mihály lovára* helyezték.¹² Mögé külön, lepellet leterített prédikáló asztalt és széket úgynevezett – *gondolkodó széket* – állítottak a lelkész számára [1. ábra].¹³

1. ábra kolozsvári hóstátiak prédikáló asztala terítő nélkül [Keszzi Kovács, 1944/2004, 218]

A halott búcsúztatására régen az egész falu összegyűlt a gyászoló ház portáján, melynek kapujára fekete zászlót, a ház falára pedig himzett halottas lepedőt tűztek. Az udvaron a koporsó elhelyezésének hagyományos rendje volt: lábbal a kapu felé fordították, a fej mögött a pap, két oldalt a család, a lábnál a falubeliek álltak. Akár a ravatal körül, az állásrend itt is kötött volt [2. ábra]. A fej mellett a szülők és házasársak, a láb felé az egyre távolibb rokonok kaptak helyet. Régebben nemek szerint is elkülönültek a búcsúztatók, a halott jobboldalán a férfiak, baloldalán a nők helyezkedtek el. Az elrendeződést az is befolyásolta, hogy az

2. ábra Állásrend a koporsó körül, Kolozsvár [Keszzi Kovács, 1944/2004, 213]

I. férfi, II. nő, III. gyerek koporsója
 1 apa, 2 anya, 3 fiútestvér, 4 fiú gyerek, 5 vej, 6 fiú unoka, 7 férfi rokon, 8 keresztapa, 9 anya, 10 nagyanya, 11 nőtestvér, 12 leány, 13 meny, 14 leányunoka, 15 nőrokon, 16 keresztanya, 17 lelkipásztor

¹⁰ Keszzi Kovács, 1944/2004

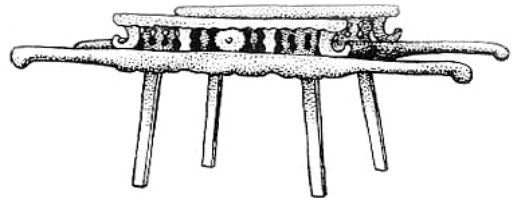
¹¹ u.o.

¹² Kunt, 2003

¹³ Adorjáni, 1986

elhunyt milyen nemű és korú volt.¹⁴ A búcsúztatás, vagy *végtisztesség-tétel* során először az egyházi szertartás hangzott el. Ezt követően a pap, vagy a kántor, esetleg egy idősebb falubeli férfi olvasta föl a verses vagy énekes búcsúztatót, melyben a halott egyes szám első személyben vesz búcsút szeretteitől. Végül a pap közvetítette a halott áldását és intelmeit családjá és a közösség számára.¹⁵

Ezeket az eseményeket követte a halott kikísérése a temetőbe. A koporsó szállítására több alkalmatosság létezett, melyek közül a legelterjedtebb a már korábban említett *Szent Mihály lova* volt [3. ábra]. Ezt többnyire négy, esetleg hat férfi vitte a vállán. A Szent Mihály lova egyházi, vagy közösségi tulajdonban volt, bárki használhatta, akinél haláleset történt. Egyes helyeken, mint például Doroszlón, az ünnepélyesebb temetések alkalmával még ma is alkalmazzák.¹⁶ A koporsó kézi szállításának egy másik eszköze a *lábfa*, vagy ahogy Kolozsváron nevezték *testfogófa* volt. Ezek többnyire 120 cm hosszú, erős és könnyű fából faragott, rudakat voltak, melyekből kettőt vagy hármat helyeztek a koporsó alá.¹⁷ Vadodon és Csokfalván még ma is használják ezeket az eszközöket.¹⁸ Nagyobb falvakban gyászkocsit, halottas szekeret is használtak, ezt többnyire bérelni kellett.

3. ábra Szent Mihály lova Bihar megyéből, 19. század [Balassa, 1989, 37]

A temetési menetet a katolikusoknál a pap mindig elkísérte a temetőbe, a reformátusoknál egyes helyeken a lelkész a búcsúztató után hazatért. Mind a menet útvonala a faluban [4. ábra], mind pedig a résztvevők elhelyezkedése kötött volt. Az útvonal során általában útba ejtették az elhunyt szülőházát, valamint a templomot, a katolikusok többnyire betértek a templomba a koporsó beszentelésére, a protestánsok csak megálltak előtte. Ezután a gyászmenet végigvonult a település főbb útjain.¹⁹

4. ábra A kikísérés útvonala Teresznyén 1978 [Kunt, 2003]

¹⁴ Kunt, 2003

¹⁵ Kunt, 2003

¹⁶ Kovács, 1988

¹⁷ Keszi Kovács, 1944/2004

¹⁸ Adorjáni, 1986

¹⁹ Kunt, 2003

A temetőhöz érve a koporsóvivők a kapuoszlophoz koppantották a koporsót, úgymond *beköszöntötték* a halottat a temetőbe.²⁰ A koporsót ezután a temetői kereszt előtt a földre, vagy ahol volt, a *koporsótevőre* helyezték, hogy a pap elvégezze a befejező szertartást. Ahol erre nem volt mód, ott a sírgödör mellett zárták a rituálét. A gyásznép elrendeződése itt nem azt a rendet követte, mint a gyászos ház udvarán: a pap többnyire a halott lábánál állt a funerátorral - a temetést lebonyolító személlyel - valamint a kántorral, mögöttük sorakozott föl az énekkar, és itt állították föl a gyászzászlót és keresztet is. A koporsó másik oldalán, a fej felől félkörben állt a család, két oldalról pedig a kísérő gyásznép.²¹

A temetés alatti időjárást gyakran kapcsolatba hozták az elhunyttal. Kunt arról számol be, hogy általában úgy tartották, hogy az esős időjárás jót jelent: a halott jó ember volt, ezért még az ég is megkönnyezi.²² Ezzel szemben Dormándon úgy vélték, ha esik, az azt jelenti, hogy a halott életében sokat vétkezett, és csak a napsütés bizonyítja, hogy rendes életet élt.²³ A koporsó sírba eresztése után következett a rögvetés: a jelenlévők egy-egy marék földet dobtak a koporsóra végső búcsút véve a halottól; majd ezt követte a behantolás. Egyes helyeken a friss hantot a rokonok háromszor megkerülték.²⁴ A temetési rítussor záróeseménye a közös étkezés, azaz a *halotti tor*, már többnyire a háznál történt, ez volt az utolsó közösségi alkalom a halott búcsúztatására.

Mindezekből is kitűnik, hogy a falusi közösségek temetkezési rítusai igen gazdagok és igen változatosak voltak. Egy adott helyen azonban kötött szabályokat követettek, ami generációról generációra hagyományozódott. Kunt értelmezése szerint ez a szigorúan meghatározott szokásrend elsősorban a közösség érdekeit szolgálta, mert olyan „kollektív viselkedési programot” mutatott be, amellyel a közösség krízishelyzetét át lehetett hidalni. A halál által sérülékennyé vált faluközösségek ezzel a kulturális stratégiával biztosították a csoport a stabilitását.²⁵

1.2. A tér időszakos szakralizálása

Mint láthattuk, a temetkezési rítusokban nagy szerepet kapott a köznapi tér szimbolikus átforgalmazása. A halottas leplekkel beborított szoba nem ugyanaz a szoba volt, mint korábban. Miután a halotti szőttest ráterítették, a székekből és deszkákból épített

²⁰ Balassa, 1989

²¹ Kissné, 1987

²² Kunt, 2003

²³ Galamb, 1999

²⁴ Kunt, 2003

²⁵ Kunt, 2003

emelvény ravatallá változott, és a szobát is átformálta halottas szobává. Az udvar tere is átalakult a rituális felsöprés és a sárga homokkal való felszórás után, és az utca is megváltozott, mikor a gyászlobogós, gyászfáklyás menet áthaladt rajta. Ezekben az átalakult terekben megváltozott a dolgok rendje és a hierarchiája is. Láthattuk, hogy a gyászolók elrendeződése a halott körül minden esetben szigorú szabályok szerint történt, mely más volt, mint a hétköznapok rendje. A tárgyak helye és iránya is megváltozott, így a legegyszerűbb eszközök is szimbolikus jelentést kaptak. Mircea Eliade szerint a vallásos ember szimbolikus tárgyaival törést hoz létre a profán világban, a köznapi teret minőségi értelemben differenciálja, azaz szakralizálja.²⁶ Eliade véleménye közel áll Kuntéhoz [lásd 1.1 fejezet], mikor amellet érvel, hogy ezeknek a tevékenységnek a végső célja az, hogy szilárd pontot teremtsenek egy instabil világban.²⁷ A halottas kegytárgyak segítségével a közösség a falusi mindennapok teréből szent helyeket jelölt ki, a ház, a szoba, az udvar azonos szakrális töltöttséget kapott, mint a templom vagy a temető tere. Fontos azonban kiemelni ezek időszakos jellegét. Mint azt a ravatalos szoba kialakításánál is láthatjuk a szentség jelenléte a ravatal hagyományos felépítésétől annak rituális összeborításáig terjed.

A temetkezési szertartásokkal időről-időre megjelenő és eltűnő szent terek mellett, a falusi élet közterében jelen volt egy állandó halottas tér is, a temető. Hasonlóan a korábban tárgyalt szokásokhoz, a temetőkhöz is gazdag hagyományok kötődnek, melyek a 20. század során jelentősen átalakultak, vagy eltűntek. A következőkben ezeket a tradíciókat tekintem át.

1.3. A magyar falvak temetői

Hazánk falusi temetőinek kialakulását elsősorban a középkori keresztény temetkezési hagyományok határozták meg. A 12. században Szent László és Károly rendeleteinek hatására vált kötelezővé a temetkezés a templomok körül, az úgynevezett *cinterembe*, és ez a szokás egészen a 18. század végéig általánosan elterjedt maradt.²⁸ A cinterem fallal körülzárt gyepes terület volt, ahová a sírokat többnyire körkörös, vagy csillag alakzatban helyezték el.²⁹ A hantok és sírkövek többnyire a templomi főoltár irányába néztek, ám sok esetben kelet felé voltak tájolva. Mócsényi szerint ez a szokás a katolikus hitből ered, mely szerint Krisztus a végítélet napján keletről érkezik. Ezzel szemben a papok sírjai nyugatra néztek, hogy híveiket itt is szemmel tarthassák.³⁰ A

²⁶ Eliade, 1957/1999

²⁷ u.o.

²⁸ Seléndy, 1972

²⁹ Seléndy, 1972

³⁰ Mócsényi, 1971

cinterembe való temetkezés egyes helyeken, például Zala megyében, vagy a zempléni falvakban néhol még ma szokásban van.³¹

A középkori cintermeket [5. ábra] kör alakú út határolta, mely egyben a templomi körmenetek útja is volt. A temető kapujából nem vezetett közvetlen út a templomhoz, a körmenet utat kellett használnia annak, aki oda igyekezett.³² A sírok elrendezése a feudális közösség hierarchikus társadalmi szerkezetét képezte le: a templomhoz közel a rangosabb és gazdagabb családok, távolabb a parasztok, majd a nincstelen zsellérek kaphattak sírhelyet. Az egyházból, vagy a közösségből kiteszítottak, így például az öngyilkosok, koldusok, idegenek sírjai csak a temetőfal tövébe, vagy azon kívül kerülhettek.³³ Ez a fal a középkor folyamán nem pusztán szimbolikus határvonal volt az élők és holtak elválasztására, hanem háborúk esetén erődalként is funkcionált.

5. ábra Középkori cinterem a nógrádsápi katolikus templom körül [Seléndy, 1972, 26-27]

A 16. században a hazánkban is terjedő reformáció megváltoztatta a temetők hagyományos képét. Az egyes felekezetek elkülönültek a temetőkön belül, a sírjelek is differenciálódtak, a katolikusoknál a kereszt motívum, míg a reformátusoknál az egyre változatosabb formájú fejfa használata rögzült. A 17. században az egyre szűkösebbé váló cintermi parcellák miatt sok helyen a településen kívül nyitottak új temetőket, a 18. századra pedig elváltak egymástól az egyes felekezetek temetkezési helyei.³⁴ A temetők templomtól való elszakadásának Mária Terézia 1775-ös „*Generale normativum in re sanitaris*” rendeletében adott végső lökést, mely megtiltotta a cintermi temetkezést.³⁵ Ezzel kezdetét vette a hagyományos temetkezés modernizációja.

A templomoktól való elszakadással a temetők hagyományos szerkezete átalakult. Isten házána központi helyét többnyire a temetőkápolna és a harangláb vette át, a tér szimbolikus jelölésére szolgált a temetőkereszt is. A sírtáblák és utak elrendezésében egyre nagyobb szerepet kapott az ortogonális rend, és visszatért a sírhantok keleti

³¹ Kunt, 1983

³² Seléndy, 1972

³³ Kunt, 1983

³⁴ Balassa, 1989

³⁵ Kunt, 1983

tájolásának hagyománya. A temető lehatárolása is átalakult lassanként, a temetőfal elvesztette védelmi szerepét és helyére élősövény kerítés (akác, vadrózsa, orgona, birs) került. Ez a határvonal – hasonlóan a temetőárokhoz – különös jelentőséggel bírt a helyi közösségek életében, számos hiedelem kapcsolódott hozzá. Zemplénben a babona szerint *szemmel vert* gyermekek ingének darabjait a temető vadrózsa sövényére tették, hogy feloldják az átkot, Erdélyben pedig különös gyógyerőt tulajdonítanak azoknak a növényeknek, melyek a temetőárkokban nőnek.³⁶

A temetők terének szakralizálásában nagy szerepet játszottak a növények. A sírokra ültetett gyógynövények tradícióját, mely évszázadokon keresztül kísérte a falusi temetőkultúrát, Rapaics Raymund a középkori kolostorkertek herba kultuszából eredezteti. Tizenkét falu temetőjét vizsgálva Rapaics arra az eredményre jutott, hogy a gyógynövényültetés hagyománya független a nemzetiségi és a felekezeti hovatartozástól, ám a hozzájuk fűződő hiedelmek nagy változatosságot mutatnak. A leggyakoribb herbák a citromfű (*Melissa officinalis*), rozmaring (*Rosmarinus officinalis*), ruta (*Ruta graveolens*), zsálya (*Salvia officinalis*), valamint az *Isten fa* néven említett *Artemisia abrotanum* volt, melyek mindegyikét misztikus erővel ruházta föl a néphit. Védelmező varázserőt tulajdonítottak a szintén kolostorkerti gyógy-cserjének, a Boldogasszony ága néven emlegetett nehézszagú borókának is (*Juniperus sabina*), melyet még ma is gyakran használnak a sírok beültetésére.³⁷

Ósi temetkezési hagyomány volt a sír fejéhez sírjel gyanánt fát ültetni, amire leggyakrabban tölgyet, vagy gyümölcsfákat használtak. A napjainkban közkedvelt szomorúfűz csak viszonylag későn, a 19. században terjedt el Magyarországon, akárcsak a temetői virágkultusz.³⁸ A temetői fáknek a szimbolikus jelentés mellett gazdasági szerepe is volt. A temető még szabadon maradt területére gyakran telepítettek gyümölcsöst, elsősorban szilvát, diót, körtét és almát, melyek termése a papot, a sekrestyést, vagy a harangozót illette meg. Ha más nyúlt a javakhoz, azt a halottak megbüntették – számol be a tulajdonjogi értelemben szembetűnően praktikus hagyományról Balassa. A lehullott gyümölcsöt, illetve a belőle főzött pálinkát sok helyen még ma is a „*hóttak adójának*” nevezik.³⁹ A temetők sokrétű gazdasági hasznosítása különösen a protestáns felekezeteknél terjedt el, Kubinyi Ágoston esperes 1869-ben a következőképp írt erről:

„Szükség szerint, hogy a sírok gyepvel, vagy virágokkal el legyenek látva, a sírok sorozata közt egy ölnyi részt hagyván, az új sírok közt gyümölcs-, vagy az alföldön s melegebb éghajlaton eperfát ültessenek, melynek jövedelme vagy helybeli iskolai célokra, vagy a temetőbeli kápolna fenntartására fordíthatik.”⁴⁰

³⁶ Kunt, 1983

³⁷ Rapaics, 1932/1986

³⁸ Balassa, 1989

³⁹ Kunt, 1983

⁴⁰ Kubinyi, 1968, 46

1.4. A temető, mint szakrális táj

Mint láthatjuk, a temető sokáig volt szerves fizikai része a településeknek, ám a tere minőségileg elvált attól. Eliade a vallásos térszemléletet a következőképpen ábrázolja: „A hívő ember számára a templom más térben áll, mint az utca, amelyben található. [...] A két tér közötti küszöb a két létezési mód, a profán és a vallásos közötti szakadékot is jelzi.”⁴¹ Gazdasági, közegészségügyi és védelmi szerepe ellenére a vidéki temető alapvetően szakrális tér maradt évszázadokon keresztül, ezt biztosították a népi hagyományok, a hiedelmek, a vallási rítusok, a szimbolikus térszervezés, valamint a szimbolikus tárgy- és növényalkalmazás.

Caroline Constant az európai temetők kialakulását vizsgálva két archetípust különít el: a mediterrán vidékeken kialakult *halottak városa*, illetve az anglo-szaxon hagyomány szerinti, *paradicsomkert* ideát követő sírkerteket.⁴² Magyarországon Rapaics Raymund a középkori kolostorkertből eredezteti a temetőket, melyek magukon viselik az *édenkert* szimbolikát.⁴³ Balassa Iván ezzel szemben úgy érvel, hogy hazánk falusi temetői a gazdasági tevékenység és a társadalmi tagozódás szempontjából is leképezik az élő falu működési struktúráját, annak élettelen tükörképei, ám attól falakkal elkülönülő *halott falvak*.⁴⁴ Lakner Judit ennél is tovább megy, nézete szerint a korai temetők központi elhelyezkedésük miatt jóval nagyobb szerepet játszottak a település életében, mint azt többnyire feltételezzük. A plébániaudvar és a cinterem a városok fórumát alkotta, ahol vásárokat és vígasságokat tartottak, az élők tere keveredett a halottakéval, a szent a profánnal.⁴⁵

A templomkerttől és a lakott területtől való elszakadással a temetők egy új közegbe kerültek: a *tájba*. Ken Worpole brit teoretikus *Last Landscapes* című könyvében máshonnan közelíti meg a kérdést, és a temetők téri elkülönültségével szemben a kulturális integritás felől elemzi – megfogalmazása szerint – az *utolsó tájképeket*. A temető számára nem szimbolikus kert, vagy elzárt város, hanem a táj egyik rétege, a szakrális kultúra táji lenyomata.⁴⁶

A kutatásom szempontjából ez utóbbi megközelítés különös jelentőséggel bír, mert a táj szakrális és profán rétegének interakciója számos új tervezési lehetőséggel szolgál. Mindenekelőtt azonban vizsgáljuk meg, hogyan vezetett a temetkezés modernizálása a szakrális értékvesztéshez.

⁴¹ Eliade, 1957/1999, 19

⁴² Constant, 1994

⁴³ Rapaics, 1932/1986

⁴⁴ Balassa, 1989

⁴⁵ Lakner, 1993

⁴⁶ Worpole, 2003

1.5. A temetkezési reform

A 18. század második felétől temetkezési reform söpört végig Európán. Az egyházak szerepének gyengülésével, a hirtelen demográfiai növekedéssel és városiasodással megindult a halál urbanizációja is.⁴⁷ Magyarországon ez Mária Terézia már említett 1775-ös rendeletével vette kezdetét, mely a cintermi temetkezés tiltásán túl előírta a halott 48 órás felravatalozását és megfigyelését a tetszhalál elkerülése végett. A jogszabály ezen túl orvosi eszközökkel felszerelt temetői *halottaskamrák* létrehozásáról, valamint a templomokban *halott-megfigyelő termek* létesítéséről rendelkezett azon halottak számára, akiket otthonukban nem lehet felravatalozni.⁴⁸ Mária Terézia törvényrendeletét számos egyéb, európai szinten is korszerű jogszabály követte, ám a reformok gyakorlatba ültetése lassan indult meg, többnyire csak a városokban. Vidéken egészen a 20. század derekáig az évszázados tradíciók határozták meg a temetkezést.

A halottasházi ravatalozás bevezetésében a főváros járt elől. Itt a 19. század második felére már megjelentek a *köztemetői halottasházak*, elsősorban a gyorsan növekvő és polgárosodó város egyre sürgetőbb közegészségügyi problémáinak megoldására.⁴⁹ A Fővárosi Tanács 1879. évi szabályrendelete higiéniai okokra hivatkozva megtiltotta a ravatalozást azokban a háztartásokban, ahol a halott elkülönítése nem volt lehetséges, így a szoba-konyhás, valamint az annál kisebb otthonokban.⁵⁰ Húsz évvel később egy szabályrendelet-tervezet már az otthoni ravatalozás teljes körű tiltását javasolja a fővárosban, melyhez az egészségügyi érvek mellett kegyeleti indokokat is felsorol. A tervezet megfogalmazása szerint ugyanis az oszlásnak indult test borzalmas látványa nem fér össze a gyász áhítatával.⁵¹ A halál társadalmi megítélése a városokban ekkorra már átalakulóban volt, a korábbi kulturális-társadalmi beágyazottsággal szemben egyre inkább az individualizálódás jellemezte. A halott már nem a közösséghez, hanem a családhoz, az egyénhez tartozott.⁵² Az elhunyt két napos felravatalozása és megfigyelése egyre kényelmetlenebbé vált a főváros otthonaiban, ezért egyre többen választották a halottasházak szolgáltatását. Végül az 1919-ben kitört spanyolnátha-járvány segítette a két évtizeden át sikertelenül előterjesztett tervezet elfogadásában, és a Fővárosi Tanács 1920. évi szabályrendelete kötelezővé tette a fővárosban a halottasházi ravatalozást.⁵³ Ettől kezdve a halottat az orvosi halottkémlelés után elszállították a lakásból a temetői halottasházba, ahol a rokonok

⁴⁷ Constant, 1994

⁴⁸ Mária Terézia, *Generale normativum in re sanitaris*, 1775

⁴⁹ Lakner, 1993

⁵⁰ Güntner, 1999

⁵¹ Lakner, 1993

⁵² Hanák, 1998

⁵³ Xantus, 1994

már csak üvegfalon keresztül láthatták a feldíszített és felravatalozott halottat.⁵⁴ Hanák Péter a közravatalozás társadalmi fogadtatását vizsgálva arra is felhívja a figyelmet, hogy a dualizmus korában a kórházak száma megtízszereződött. Ennek nyomán bevett gyakorlattá vált, hogy a haldokló nem otthon, hanem a kórteremben hunyta le végleg a szemét, ahonnan közvetlenül a halottasházba szállították.⁵⁵ A halott így már nem csak a nagyközönségtől, de a családtól is elválasztódott, a búcsúztatás rituáléja pedig néhány órára zsugorodott.

6. ábra Bulvárlap illusztrációk a kor kedvelt megborzongató témáiról, a tetszhalálról és halottasházakról. [Kis Ujság, 1890, In: Lakner, 1993, 18-19]

Vidéken, a kisebb településeken a változások jóval lassabban történtek meg. A század első felében a temetkezési hagyományokat még a régi tradíciók határozták meg annak ellenére, hogy egyre több kritika érkezett az egészségügyi szempontból korszerűtlen gyakorlat ellen. Kubinyi Ágoston esperes már a 19. század végén szorgalmazza halottaskamrák létrehozását a falusi temetőben, ahol a ragályos betegségekben elhunytak ravatalozhatók. Nézete szerint azonban nem elég a technikai feltételek megteremtése, a reformhoz a temetkezés néphagyományait is meg kell változtatni. Reformot javasolt a búcsúztatás menetében, az otthon tartott hosszú szertartások helyett a halott rövid felszentelését, majd annak mihamarabb halottaskamrába, vagy temetőkápolnába szállítását indítványozta. Emellett felemelte a hangját az „illetlen halotti torok” hagyománya ellen is, és felvetette azok esetleges betiltását. Mindezt emberiességi és művelődési megfontolásokra hivatkozva javasolta.⁵⁶

A 20. század közepéig egyre több helyen létesültek halottaskamrák és halottasházak a falusi temetőben, ám a ravatalozás a legtöbb esetben továbbra is háznál zajlott.⁵⁷ 1953-ban született meg az a rendelet, mely az ország teljes területén kötelezővé tette

⁵⁴ Lakner, 1993

⁵⁵ Hanák, 1998

⁵⁶ Kubinyi, 1869

⁵⁷ Kunt, 1983

a halottak halottasházban történő ravatalozását.⁵⁸ A jogszabály azonban nehezen ment át a gyakorlatba vidéken, az állami propaganda ezért a népi tradíciók tudatos átformálásába kezdett [7. ábra], miközben megpróbálta a halotti kultusz egyházi kompetenciáját államosítani. A Népművelési Propaganda Iroda és a Társadalmi Szervertások Országos Tanácsa a 70-es évekre kialakította a *polgári*, vagy *társadalmi gyászszertartások* hivatalos menetét, „az évezredek, rendkívül konzervatív tudati *maradványok*”-kal szemben.⁵⁹ Az új hagyományok megteremtése az egyházi szertartások teljes elutasítása mellett azonban igen nehéznek bizonyult. Megesett, hogy a társadalmi eseményekre létesített ceremóniaterem ünnepélyessé tételére templomfestőt fogadtak föl, és teljes templom-architektúrát festettek fel a terem falaira, oszlopokkal, aranyozással.⁶⁰

7. ábra Részlet a *Családi ünnepek, társadalmi szertartások* című ismeretterjesztő diafilmből, 1960
[Forrás: Horváth, 2007, 182-183.p.]

A társadalmi gyászszertartásoknak a korábbi vallási hagyományoktól való ideológiai különbségét Rácz Zoltán, 1977-ben megjelent propagandakiadványban a következőképpen fogalmazza meg:

„A társadalmi szertartásu [sic] temetés kiegyenlítésre, vigasztalásra törekszik, az elhalt ember értékeit, megemlékezésre méltó tetteit helyezi előtérbe. A vallási szertartások különböző ősrégi eredetű mágikus rítusok alkalmazásával, egy a földinél boldogabb életre készítik fel a halni készülöket, majd a halál után a tulvilági [sic] fogadtatás érdekében végeznek kultikus cselekményeket.”⁶¹

A Népművelési Intézet öt fő társadalmi szertartástípust dolgozott ki a halottbúcsúztatások szabványosítására: I. Általános, II. Közéleti, III. Munkásmozgalmi, IV. Gyermek, V. Tragikus.⁶² A szertartás kezdetét a ravatalozóban néhány perces

⁵⁸ 8200/1953 ÉüM utasítás

⁵⁹ Rácz, 1977, 17

⁶⁰ Horváth, 2007

⁶¹ Rácz, 1977, 13

⁶² Halassy, 1987

csönd jelzi, mely után a temetési szónok 4-5 perces búcsúztató beszédet tart. Ebben szól az elhunyt életútjáról, búcsút vesz tőle, majd filozofikus üzenettel szolgál az élők számára. Ezt követően a koporsót vagy urnát átszállítják a sírgödörhöz, ahol a szónok egy végső sírbeszédet mond a gyászolóknak, melynek célja, hogy megkönnyítse az elválást szerettüktől. Ezek stiláris és tartalmi jellegét jól illusztrálja a Rácz Zoltán által javasolt sírbeszéd:

„Kedves hozzátartozóink utazik el. Kikísérjük az állomásra. Lelkileg beállítottunk a menetrendszerinti indulásra. Már akkor is kellemetlen feszültség támad bennünk, ha késik a vonat. De az még elviselhető. Ha azonban már jön a forgalmista, emeli az indítótárcsát, mi és az utazni induló megöleljük egymást, felemeljük a kezünket, hogy intsük a búcsút, és akkor valami miatt nem indul a vonat. Kínossá válik a pillanat, mert elmenni is tudni kell. Hiába szeretjük nagyon az utazni készült. Hát most muszáj.”⁶³

Rácz Zoltán fenti sorait olvasva nem meglepő talán az Agitációs és Propaganda Bizottság 1973-as értékelése a társadalmi szertartások terjedésének sikertelenségéről: a temetések 75%-a ugyanis még mindig egyházi szertartás keretében zajlott az országban.⁶⁴ Az elmúlt harminc évben azonban sokat változott a helyzet, és a polgári ceremónia lassan beépült a gyakorlatba.

1.6. Szakrális deficit

A temetőreform - mint azt az előzőekben láthattuk - a 20. század során átalakította a falusi közösségek halottas tereit. Míg korábban a halott elbúcsúztatása több helyszínen zajlott – a tisztaszobában, a ház udvarán, a falu utcáin, a templomban, a temetői kereszt előtt, a sírgödörnél – addig ez, az 1953-as ravatalozásról szóló rendelet után egyetlen helyre, a temetői ravatalozóra szűkült. Az egyes halottas rituálék, melyek korábban térben elváltak egymástól, ezután egyetlen térbe koncentráálódtak. A felravatalozástól a halotti torig tartó halottas szokássor időbelisége is megváltozott, a három napon át zajló események fél- vagy egy órás ceremóniává rövidültek, elveszítve ezzel dinamikus és differenciált jellegüket.

A búcsúztatási ceremónia menetét mind az egyházak,⁶⁵ mind a hivatalos állami szervek⁶⁶ az új elvárásokhoz igazították, a hozzájuk tartozó liturgikus terek formai kialakítására azonban, az előírt funkcionális követelményeken túl nem született előírás. A jogszabály, mely elrendelte a ravatalozók felépítését a temetőkben, nehéz helyzet

⁶³ Rácz, 1977, 148

⁶⁴ Horváth, 2007

⁶⁵ lásd: Temetési szertartáskönyv, 1979

⁶⁶ lásd: Rácz, 1977

elé állította a vidéki építészetet. Előkép és precedens nélkül a helyi építőmesterek-kőművesek profán építészeti minták alapján, saját rutinból húzták föl e szerepüknél fogva szakrális építményeket, így születtek például autóbuszváró, családi ház, garázs, esetleg benzinkút formájú ravatalozók [8. ábra és 9. ábra].

8. ábra Páty, katolikus temető ravatalozója
[Barcza, 2006]

9. ábra Enying, katolikus temető ravatalozója
[Barcza, 2006]

A szakralitásra való törekvés, a szentség megtervezésének óhaja persze sok esetben érzékelhető, ám az eredmény nem kecsegtet egy új, a szakralishoz vezető építészeti ösvény kialakulásával. Janáky István a következőképpen ír minderről:

„úgy sejtem, hogy egy-egy kis ravatalozó tervezése a rítus fáradtsága, a vallásosság elsatnyulása, a stilsztika idegbetegségei, a nemzeti építészeti vágyának hiábavalósága, az építészeti művészet fontosságának elveszte, a falu építetőinek agresszív tanácsstalansága és más, közéleti és szakmai betegségek következtében menet közben kimerül, szellemileg eltévedve megtorpan, és ennek a kóros leépülésnek azután ama sűrítés is áldozatul esik.”⁶⁷

A szakrális deficit persze nem csak a ravatalozó épületeknél, hanem a temetők többi részén is érzékelhető. A gyász individualizálódásával a halotti tárgykultúra is individualizálódott, a hagyományokkal szemben egyre nagyobb szerepet kapnak a különböző divatok és az önkifejezés vágya. Jól látható ez Enying katolikus temetőjében, ahol a régi parcella hallgatag, mélabús sírtábláival szemben az új temetőrész szinte vásári mulató hangulattal csalogatja az újonnan érkezőket. Az áramvonalas csiszolású kékmárvány, vagy Miki egér forma rózsaszín-műkő sírjelek között akárhogy figyelünk, a szent nem mutatkozik meg.

⁶⁷ Janáky, 2004

2. Növényépítészet

2.1. Történeti növényépítészet

Mestermunkámban ravatalozó tereket és épületeket tervezek élő növényzetből. Az első hallásra meglepő gondolat, hogy épített elemeket, vagy egész épületeket alakítsunk ki az élő növényzetből, nem új keletű. A történelem során - mint azt látni fogjuk – sokszor felmerült a törekvés a növények idomítására, hisz e furcsa kreatúrák sajátos kettős tulajdonsággal bírnak: egyszerre van természeti és mesterséges jellemvonásuk. Az egyes korok folyamán változó intenzitással vissza-visszatérő kertművészeti divatok, hol az építészet, hol a kertművészet, hol pedig a szobrászat eszközeként kezelték a növények idomításának tudományát. Bravúros, lenyűgöző és sokszor groteszk alkotásaikat mára többnyire csak feljegyzésekből ismerjük.

2.1.1. A reneszánsz lugaskertek

A növények építészeti elemként való alkalmazása a reneszánsz korban terjedt el Európában. A 14. század elején, Pietro de'Crescenzi *Liber ruralum commodorum* című könyvében részletesen foglalkozik a nagyobb főúri kertek szerkezeti kialakításával, s ezen belül számos utalást tesz a növényekből létrehozható építményekről. Említ magas sövényeket, élő kerítésfalakat, növényvel befuttatott pergolákat, lugasokat, növényi kapukat és alagutakat, melyek árnyékot adnak és elválasztják a kert egyes részeit [10. ábra]. Beszámol dús lombozatú ciprus árkádokról, melyen sem a nap, sem az eső nem képes áthatolni.⁶⁸ Crescenzi részletesen leírja, hogyan lehet élő fákból – itt gyümölcsfákat valamint fűz, nyár és szilfát említ – kerti házat nevelni, sőt javaslatot tesz fák koronájába nevelt lakrész kialakítására is.⁶⁹

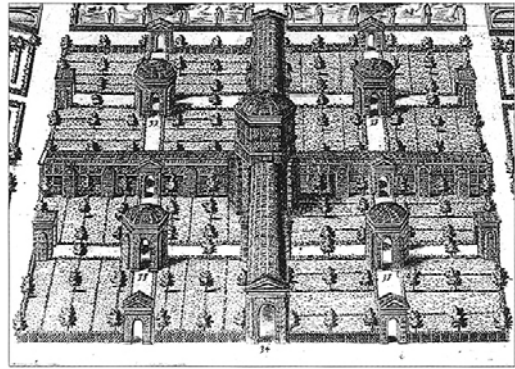

10. ábra Lugaskert miniatúra
Crescenzitől [Hobhouse, 1997]

⁶⁸ Hobhouse, 1997

⁶⁹ Herczeg, 2008

A lugaskertek a 15. század közepére Európaszerte általánossá váltak a nagyobb főúri birtokokon [11. ábra]. Ezek olyan dísz-, vagy haszonkertek voltak, melyeket vázszerkezetből kialakított és befuttatott lugasok tagoltak kisebb téri egységekre. A támszerkezetek eleinte kötegelt, vagy fonott vesszőkötegekből készültek - többnyire nyár, fűz vagy gyümölcsfa ágak felhasználásával – erre futtattak szőlőt, rózsát, és egyéb kúszónövényeket. A tartóvázak a 15.-16. századra egyre kidolgozottabbá váltak, ekkor már megmunkált faoszlopokat, gerendákat és rácsozatokat használtak, melyek alkalmasak voltak a klasszikus építészeti formák - kupolák, portikuszok, ajtó- és ablaknyílások - létrehozására is.⁷⁰

11. ábra A Villa Medici lugaskertje a 16. században, [Hobhouse, 1997]

A tartóvázak szerkezetek mellett a korszak kedvelt növényépítészeti elemei voltak a természetes növényfalak, sövénykerítések és nyírt növényalagutak is. Crescenzi ezek létesítéséhez elsősorban a fűz- és nyárfát ajánlja, ám más forrásokból tudhatjuk, hogy mogyorót és gyümölcsfákat is széles körben alkalmaztak kertépítészeti célokra.⁷¹ Hazánkban Lippay János, a pozsonyi érsekertről szóló 1664-ben kiadott *Posoni kert* című három kötetes műve szolgál részletes leírással és gyakorlati útmutatóval lugaskertek és nyírt sövénykertek létesítéséhez:

„A Lugasnak való fiatal fákat, mikor ültetni akarja az ember; az sinort kivonnya hosszattában, és ásson térdig való vermet, legalább egy lábnyi szélességre: abban hányon bőven jól megérett tehén ganéjt, mellyet földdel öszve keverjen. Az után, ültesse reá a gyökereket, avagy fákat, a' minémüeket akar jó sűrűen, és tömjé jól meg környül földel. Az fölít el-vagdallya, hogy elsöy esztendőben, egy ölnél ne légyen magasabb: hanem alúl bojtosabban nöllyön. Második esztendőben, még magasabban hadhattya egy kevesé. Harmadikba-is, de mindenkor sinór szerént nyírje meg.”⁷²

A reneszánsz lugaskertek és növényarchitektúrák elsődleges feladata tehát a kerti tér tájtól való lehatárolása volt. A késő reneszánsz folyamán azonban egyre jobban megerősödött a figurális növényalakítás kultusza, az építészeti formákra nyírt sövények, a díszes növényoszlopok és topiariumok nélkülözhetetlen elemei lettek a kerteknek. A növényépítészet szerepe átalakult.

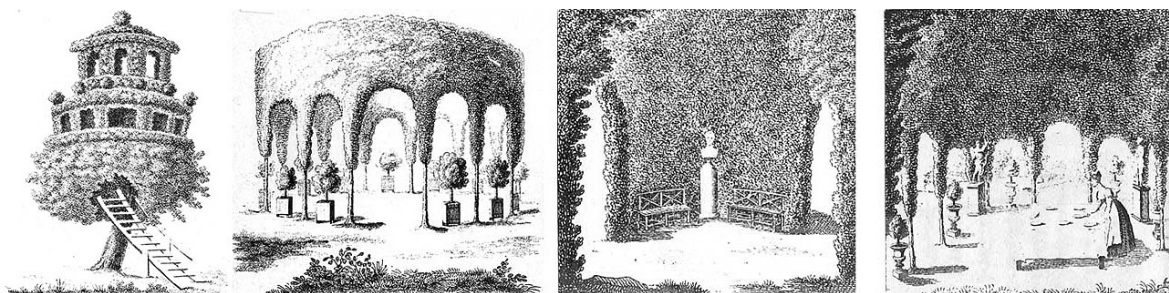
⁷⁰ Stirling, 1996

⁷¹ Stirling, 1996

⁷² Lippai, 1664, In: Stirling 1996, 224.p.

2.1.2. Barokk növényépítészet

A barokk korban megváltozott a kerti tér és a táj viszonya. A korábbi elkülönüléssel szemben, egyre inkább a tájjal való kapcsolat kifejezése jutott érvényre a kastélykertek kialakításánál. Az új térélményt Sven-Ingvar Andersson a tér végtelen kitágításának illúziójaként értelmezi, melyhez a téri perspektíva alkalmazása szolgált eszközzel.⁷³ Az egyes parkrészek ennek a térszervezési elvnek lettek alárendelve, és a korábbi szabad elemhasználattal szemben kialakult a kerti elemek határozott hierarchiája.⁷⁴ André Mollet 1651-ben kiadott „*Jardin de Plaisir*”⁷⁵ című könyve tételesen leírja a főúri parkok ideális szerkezetét, és részletesen foglalkozik a növényépítészeti szempontból jelentős *boszkékkal*. Ezek fákkal és sövényfalakkal határolt kerti terek, vagy zárt növénytömbök voltak, melyeknek Mollet négy főbb típusát különítette el, a *nyitott*, a *zárt*, a *quincunx* illetve az *örökzöld* formákat.⁷⁶ A *nyitott boszkék* fasorral vagy könyöklősövényekkel határolt nyílt terek voltak. A *quincunxok* ezzel szemben sűrű fatelepitésű területek, ahol a lombkoronát gyakran tömött tetőzetté alakították. Az architektonikus kialakításra a legtöbb lehetőséget a *zárt boszkék* kínálták. A dús fa és cserje telepítésnek köszönhetően élő növényi szobák, termek és folyosók tudtak létrehozni.⁷⁷ A nyírással és a fák lombkoronájának összehúzásával kialakított zárt, gyakran titkos terek a legkülönbözőbb igényeket szolgálták ki: lehettek táncteremek, színház és koncerttermek, étkező szalonok, a fák koronájába nyírt kilátó fülkék, vagy szolgálhattak szerelmi találgák titkos helyszínéül is [12. ábra].⁷⁸ Hazánkban a kismartoni illetve a keszthelyi kastély tervei között láthatunk utalást szabadtéri színházteremre.⁷⁹

12. ábra Kilátóház, tánc-és étkező szalonok [Boitard, 1834]

A barokk kertek másik kedvelt térelválasztó elemei a *cserjefalak* voltak, melyek magassága többnyire az általuk kísért ösvény kétszerese volt, de maximum húsz láb,

⁷³ Andersson, 1993

⁷⁴ Fatsar, 2008

⁷⁵ Mollet, 1651/1981

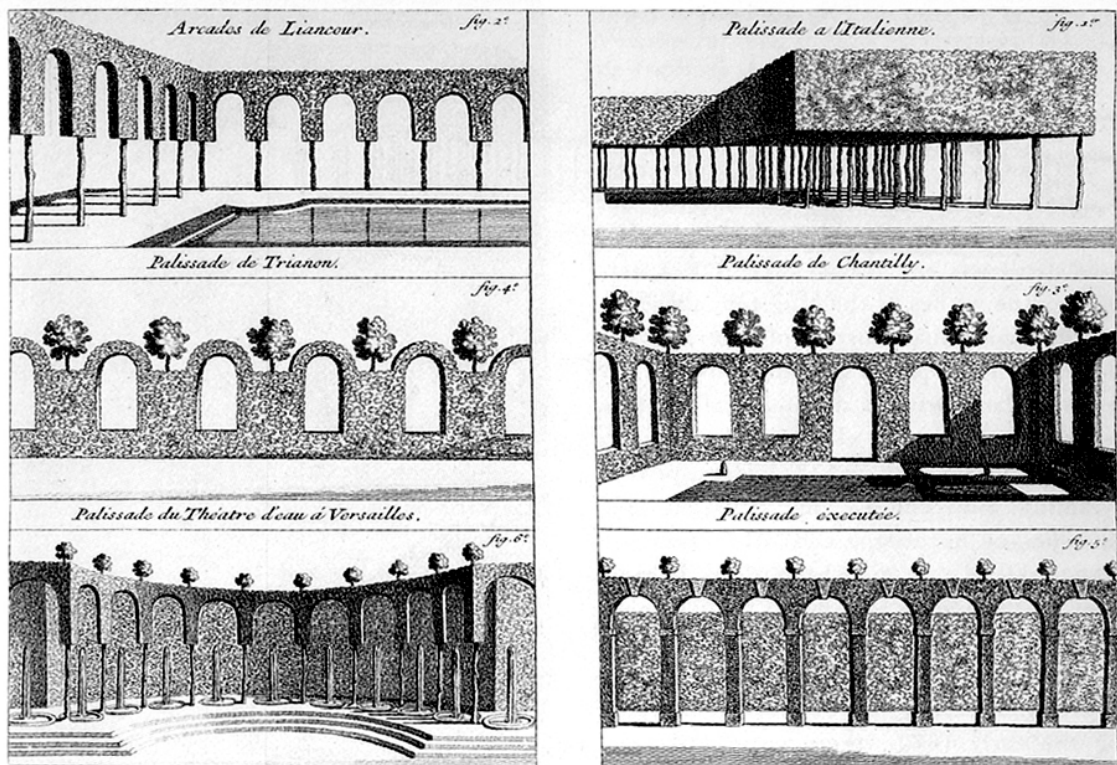
⁷⁶ u.o.

⁷⁷ Fatsar, 2008

⁷⁸ Boitard, 1859

⁷⁹ Fatsar, 2008

azaz megközelítően hat méter.⁸⁰ Ezekből gyakran alakítottak nyírással építészeti tagozatokat, melyet *paliszádnak* hívtak. Dezallier d'Argenville *La Théorie et la Pratique du Jardinage* című 1709-ben megjelent munkájában részletesen tárgyalja a kor növényépítészetének kifinomult módozatait, egybegyűjtve André le Nôtrenek, Versailles kerttervezőjének tapasztalatait. Dezallier valódi építészeti elemként kezeli a paliszádokat, melyek sajátos módon képviselik egyszerre a természet szépségét és a francia formakert esszenciális elemeit. A növényekből képzett élő fal lehetett tömör, ablakos, árkádos kiképzésű, valamint függőleges vagy boltíves; a növény állhatott magában, vagy nevelhették vázszerkezetre [13. ábra]. Kialakításukhoz gyakran használtak mogyorót, buxust vagy tiszafát, ám gyors növekedése és szélsőséges alakíthatósága miatt a legkedveltebb építőanyaggá a gyertyán vált.⁸¹ Ez a magasra nő, nyírást jól tűrő, igénytelen cserje a barokk kertkultúrában olyan sikert ért el, hogy a franciák külön nevet adtak a belőle kialakított bravúros cserjekerteknek: ezek voltak a *charmille*-ok. Dezallier számos nyírási formát közöl versailles-i példák alapján, melyek a korabeli kőfaragási mintakönyvekhez hasonlóan, kész formarendeket kínáltak a kertészek és kerttervezői számára.⁸²

13. ábra A Versaillesi kastélypark növénypaliszádjai [Dezallier, 1747]

⁸⁰ Fatsar, 2008

⁸¹ Hobhouse 1997

⁸² u.o.

2.1.3. Topiárium az angolkertben

A 18. század első felében, az Angliából kiinduló tájképi kertstílus szakított a barokk kertépítéssel architektonikus formalizmusával és illuzórikus térszervezésével. A természetet követő határok nélküli kert a szabadság eszményévé vált. A növények mesterséges alakítását sokan élesen bírálták, köztük a költő Alexander Pope is, aki szerint a mértani alakzatra, vagy szoborszerűre metszett képződmények az etikett miatt megnyírt udvaroncokhoz hasonlítanak, míg a szabadon nőtt fa a szabad embert jelképezi.⁸³ Hasonlóan szemlélte a kérdést Jean Jacques Rousseau is, aki a mesterségesen alakított növényekben a helytelen nevelés allegóriáját látta.⁸⁴ A tájkertek morális túlfűtöttsége azonban a 18. század végére elgyengült, és a kertekben újra megjelentek a geometrikus növényi elemek. A 19. századra Nagy-Britanniában kialakult a viktoriánus kor kedvelt kertépítészeti irányzata a *gardenesque*, mely újraélesztette a növényalakítás régi hagyományát, a *topiárium* kertészetet.

A gyakran groteszk és abszurd növényi szobrokat kiállító kertrészek, a topiáriumok, a 19. századi brit főúri kertek kedvelt elemei lettek. A derbyshire-i Elvaston Castleben 1830 és 1850 között létrehozott topiárium például felsorakoztatja a kor növényszobrászatának összes divatos formáját: a tiszafából és hamisciprusból nyírt koronát, pávakakast, teáscsészét, sakkfigurát, gombát és piramist [14. ábra].⁸⁵

14. ábra Pávafigurák, Elvaston Castle
[Gardens Old and New]

A figuratív sövénykompozíciók mellett azonban a cserjék architektonikus alakítása is kedvelt volt. A kor talán legjelentősebb növényépítészeti alkotása a worchestershire-i Cleeve Prior birtokon található *Tizenkét apostol* és *Négy Evangélista* nevet viselő növénycsoport. A hét méter magas örökzöld alagutat összesen 16 darab tiszafából alakították ki, melyeket egy sétány két oldalán, egymástól 3-4 méteres távolságra telepítettek. Ágaikat közép magasságban vízszintes növekedésre készítették majd aprólékos munkával boltíves tetőszerkezetet, folyosót nyírtak belőlük, mindenféle támszerkezet nélkül. A növénycsoport hatalmas méreteivel, gondosan megmunkált,

⁸³ Butler, 1999

⁸⁴ u.o.

⁸⁵ Gardens Old and New (szerző és évszám nélkül)

mégsem geometrikus formáival, egy ősi, archetipikus építmény benyomását kelti [15. ábra és 16. ábra].⁸⁶

15. ábra 12 apostol, részlet
[Gardens Old and New]

16. ábra A 12 apostol és a 4 evangélista növényegyüttes Cleve
Priorban [Gardens Old and New]

A Nagy-Britanniában a századfordulón kibontakozó *Arts and Crafts* mozgalom felismerte a topiáriumban rejlő kertépítészeti lehetőségeket. A kézműves hagyományokhoz való visszatérést hirdető irányzat számára a nagy mesterségbeli tudást, szakértő kézimunkát és sok-sok évtizednyi állandó gondozást igénylő sövénykertek az Arts and Craft szellemiségét testesítették meg. A nyírt fák és cserjék az épület és a kerti tér összekapcsolásának eszközévé váltak [17. ábra], melyről Gertrude Jekyll a következőképpen vall *Gardens, for Small Country Houses* című könyvében:

17. ábra Szögsablon cserjék
nyírásához [Lloyd, 1925/1995]

„Nincs még egy olyan fa, amely hasonló békével túrné az alakítást, tömött koronájával ennyi védelmet biztosítana, vagy ilyen hatásos háttér lehetne egy virágos parterre mögött, mint a tiszafa. Fallá, fülkévé, boltívvé vagy oszloppá olyan könnyen alakítható, hogy a kertészet és építészet határterületén mozgó tervezés legkifejezőbb növényi eszközének tekinthetjük.”⁸⁷

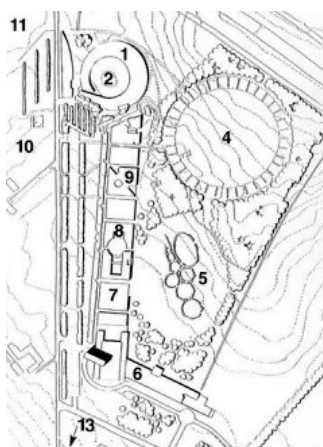
⁸⁶ Gardens Old and New (szerző és évszám nélkül)

⁸⁷ Jekyll, 1912/1997

2.1.4. A növényépítészet újraértelmezése

A történeti növényépítészeti stílusok a 20. század folyamán sokszor újra felbukkantak Európa-szerte. A modern kontextusba került növénystruktúrák azonban már más fejeztek ki, mint historikus elődeik, jelentésük akarva–akaratlanul, de megváltozott. A következőkben olyan eseteket mutatok be, melyeknél a változást a tradíciók tudatos újraértelmezése hozta létre, olyan modern és kortárs tájépítészeti beavatkozásokat, melyek újrafogalmazták a tér és táj hagyományos kapcsolatát.

Carl Theodor Sørensen, a dán modernizmus legjelentősebb tájépítész képviselője, munkájában előszeretettel alkalmazott geometrikus növénystruktúrákat. Alkotásai jól ábrázolják a skandináv szemléletet, amely szerint „a tájépítészet nem más, mint jól megfogalmazott tárgyak tájba illesztése”.⁸⁸ Sørensen, kertművészeti tanulmányokkal a háta mögött, tudatosan emelte át a dán mezőgazdasági táj közegébe a barokk kor kedvelt növényi tereit, a boszkékat, modernista megfogalmazásban.⁸⁹ Ennek egyik legszebb példája a dániai Hernings múzeum *Geometrikus Kertje*, melyet a 60-as évek elején készített [18. ábra, 19. ábra és 20. ábra]. Itt Sørensen sövényfalakkal határolt, mértani térsorozatot alakított ki, egy erdővel körülölelt tisztáson, az „egyszerűség komplexitása” koncepciót követve.⁹⁰ Az növényépületek oldalhossza 11 méter, az egymáshoz csatlakozó idomok pedig mindig egy oldallal gazdagodnak. Sørensen eredetileg *Zene kerteknek* nevezte el a parknak ezt a részét, ezzel is hangsúlyozva a történeti utalást, ám a struktúra egyben értelmezhető a sövényekkel behálózott dán kultúrtáj absztrakt megjelenítésének is.⁹¹

18. ábra Helyszínrajz [Herning Kunst Museum, 2000]

19. ábra Geometrikus kert légifotó [Google Earth, 2009]

20. ábra Geometrikus kert [Steensen, 2005]

⁸⁸ Andersson S.I., in Andersson T., 2002, 52

⁸⁹ Spirn, 2001

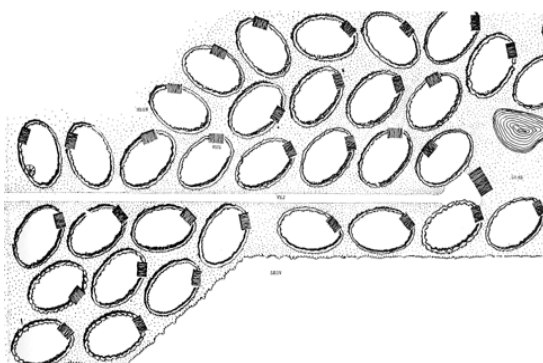
⁹⁰ Herning kunst museum, parkleírás, 2008

⁹¹ u.o.

Sørensen szintén régi kertépítészeti hagyományokhoz nyúlt vissza, mikor 1948-ban a dán Naerum település zártkertes negyedét tervezte. A hagyományos rácshálós elrendezés helyett cserjefalakkal határolt kerteket alakított ki, elliptikus *hortus conclususokat*, melyek saját organikus rendet követve úsznak a tájban [21. ábra és 22. ábra].⁹²

21. ábra Naerum zártkertek
[Herning Kunst Museum]

22. ábra Naerum, alaprajz
[Herning Kunst Museum]

A növényépítészet tradícióinak kortárs újrafogalmazására ad példát Paolo Bürgi svájci tájépítész egyik munkája, az olaszországi Casvegno Park 1988-as rehabilitációja. A jelenleg pszichiátriai klinikaként működő kastély elhanyagolt kertjét Bürgi kis volumenű, de jelentős hatású beavatkozásokkal kívánta átalakítani, és ehhez a barokk kerthagyományok játékos, zavarba ejtő elemeit, a *tromp l'oeil-t* és a *folie-kat* hívta segítségül. Apró, játékos növénystruktúrákat helyezett az elvadult növényállományba, melyeket keskeny ösvénnyel epizódszerű történetekké fűzött. „Az ösvény célja, hogy szórakoztassa a rajta sétáló embereket, felébressze a kíváncsiságukat, merengésre késztesse úgy, ahogy egy város, vagy egy öreg kert tud, vagy mikor elmerülünk egy történet olvasásában, egy zenemű hallgatásában.”- fogalmaz a tervező.⁹³

A perspektivikus, megtévesztő vizuális hatások mellett, melyet a barokk kertépítészet is előszeretettel alkalmazott, Bürgi az időnek szánja a legnagyobb szerepet. A növényi struktúrák évtizedek alatt megnőnek, környezetükhöz való viszonyuk megváltozik, megjelenésükkel egyre távolabb, vagy egyre közelebb kerülnek az öreg park növényzetéhez.

Bürgi egy helyen oszlopos tölgyeket ültetett kör alakba, olyan sűrűn, hogy néhány emberöltő alatt törzseik zárt fallá nőjenek össze [23. ábra]. A törzsek által körülvevett szabad tér ekkor bezárul, és megközelíthetetlené válik. Egy másik esetben, örökzöld

⁹² Lund, 2003

⁹³ Bürgi, 2003

tölgyekből zárt lombtetőt formált, melynek lehulló levelei egyre vastagabb szőnyeggel borítják be a talajt [24. ábra].⁹⁴ Az idővel való játéknak egyik érdekes kísérlete az a labirintusszerű struktúra is, mely az eredeti telepítésekor még csak ritkás csemetekertnek tűnt, határozott kontúrja és szerkezete csak idővel alakul ki, mikor a cserjék zárt tömeggé állnak össze. Bürgi elképzelései szerint ez a tervezett architektonikus struktúra az öregedéssel lassan felbomlik, és beleolvad az erdő aljnövényzetébe [25. ábra].⁹⁵

Sørensenhez hasonlóan, Bürgi is átírja a kertművészet történeti hagyományait, ám ő a jelentés halmozása és a képzettársítás helyett egy reduktív utat választ. Addig csupaszítja a tradíciókat, míg végül megszabadítja eredeti kontextusuktól, az alkotás újraértelmezését pedig átengedi a látogatók számára [26. ábra].

23. ábra „Zárt Kör” [Bürgi]

24. ábra „Örökzöld Tölgy Katedrális” [Bürgi]

25. ábra „House of Lime Trees” [Bürgi]

26. ábra „Ludi Wood” [Bürgi]

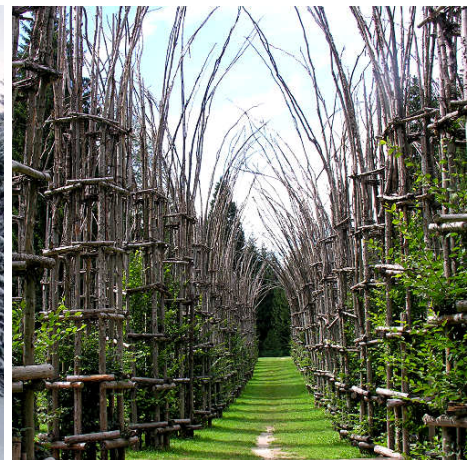
⁹⁴ Bürgi, 2003

⁹⁵ u.o.

A témában való vizsgálódás során több olyan esettel is találkozhatunk ahol a növényépítészetet szakrális terek létrehozására alkalmazták. Ennek egyik kortárs példája az olaszországi Val di Sella fenyőerdejében 2001-ben épített *Cattedrale Vegetale* [27. ábra és 28. ábra]. A Guido Mauri által tervezett 15x82 méteres alapterületű és 12 méter magas szabadtéri építmény egy három hajós gótikus katedrális kialakítását idézi. A fenyőtörzsekből kialakított kalodaszerkezetek közepébe egy-egy gyertyán csemetét telepítettek, összesen 80 darabot, melyek megfelelő nyírás mellett idővel felveszik oszlopok és boltívek formáját. Az évente fél métert növekvő fák az elképzelések szerint 20 év alatt veszik át a teret a faszerkezettől, amely ez alatt az idő alatt elkorhad.⁹⁶

27. ábra Cattedrale Vegetale
[Merler, 2006]

28. ábra Cattedrale Vegetale
[Fedele, Art Sella]

⁹⁶ Kawana, 1996

2.2. Növény-szerkezetan

Amint azt az előző fejezetben láthattuk, a növényépítészet a történelem során létrehozott a hagyományos építészeti szerkezetekhez hasonló struktúrákat. A növényi oszlopokat, falakat és boltíveket tanulmányozva óhatatlanul felmerül a kérdés: milyen technológiai módszerekkel alakíthatók ki, és milyen szerkezetani tulajdonságokkal bírnak ezek a sajátos építmények? Ellentétben a hagyományos építőanyagokkal, az élő növényzet szerkezetani jellemzői nem mindig írhatók le egzakt formulákkal. A hagyományos statikai, szilárdságtani paraméterek helyett jóval dinamikusabb, organikus jellemzőket kell alkalmaznunk. Ilyen a növekedési erély, vitalitás, regenerációs képesség, gyökeresedési képesség, ökológiai tűrőképesség, szociális viselkedés. Mindezek többnyire fajspecifikus tulajdonságok, ám az egyes egyedek jellemzői helyszínről-helyszínre és időről-időre is változnak. A kertészeti technológia az évszázadok során megtanulta kezelni ezeket a szeszélyes tulajdonságokat, és széles eszköztárat dolgozott ki a növény szerkezetek kialakítására. Mint látni fogjuk, egy egyszerű oldalág kifejlesztésére több tucat módszer alkalmazható, annak megfelelően, hogy épp milyen fajú, korú és egyéb adottságú egyeddel van dolgunk. Meglepő talán, de tény, hogy ezeknek a szerkezeteknek a kialakítására nem a díszparkok dokumentációi, hanem a gyümölcskertészet tudománya szolgáltatja a legbővebb szakirodalmat. Kezdjük tehát itt, a gyümölcsös kertben a vizsgálódást.

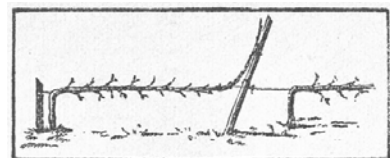
2.2.1. Alakfák a gyümölcsösben

Versailles-ban járva, érdemes ellátogatni a magas fallal körülzárt *Potager du Roi*-ba, amely nem más, mint a királyi gyümölcsös. A kertet Jean-Baptiste de La Quintine tervezte XIV. Lajos számára, alapvetően gyümölcsstermesztési céllal, ám a Napkirály udvarában a praktikum nem járhatott esztétikum nélkül a kertészetben. A máig fennmaradt, folyamatosan művelt kert több mint 300 változatát mutatja a kordon mellett síkra nevelt gyümölcssövényeknek (francia nevükön *espalier*), melyek sok esetben, inkább tűnnek művészi gonddal kialakított növényi szobroknak, mint gazdasági ültetvénynek. A következőkben e bravúros koronaformák kialakításának nyomába eredünk.⁹⁷

⁹⁷ Beccalotto, 2001

A növény szerkezetek megértéséhez szükség van néhány alapvető morfológiai fogalom és élettani szabályszerűség tisztázására. A kétszikű fás növényeknél a földfelszíntől a koronaelágazásig terjedő törzs függőleges folytatása a *sudár*, melynek legfiatalabb része a *fővezérvessző* és *fővezérhajtás*. Az ennek végén található *csúcsrügy* a fa legerőteljesebben növekvő része. Amennyiben ezt a csúcsrügyet eltávolítjuk, úgy egy alsóbb rügy veszi át a szerepét, és hoz vezérhajtást, ám ennek növekedése jóval gyengébb lesz, mint az eredeti sudaré. A sudárból oldalirányban kinövő ágak a *vázágak*, vagy *oldalágak*, végükön az *oldalvezér-vesszőkkel*, és *hajtásokkal*. Ezekből fejlődnek az oldalhajtások, melyek lehetnek *vegetatív*, vagy *reproduktív* jellegűek, aszerint, hogy vázág, vagy termőrész fejlődik belőlük. A fa nedvkeringése határozza meg az egyes részek növekedési erélyét. A fiatal részeken, ahol az áramlás nagy ott erőteljes fás hajtás fejlődik, idősebb helyeken, ahol kisebb, ott többnyire termést hozó képletek hajtanak ki. Az alakfák esetében ezért arra törekednek, hogy lassú nedvkeringésű, vízszintes ágrendszer alakítsanak ki, mert ezen már az első években termőhajtások erednek. A fa tápnedve felfelé törekszik, ezért legerősebben mindig az ág legfelső, *végálló* rügye hajt. Ebből adódik, hogy ha egy ágvéget ívesen lehajtjuk a földre, és ott rögzítjük, akkor egy idő múlva az ív legmagasabb pontján lévő rügy kihajt. Oldalrügy hiányában a kéreg alatt nyugvó, szemmel nem látható *alvórügyek* aktiválódnak a nedvkeringéstől.⁹⁸ A továbbiakban két egyszerű példán keresztül mutatom be a kordonra nevelt alakfák kialakításának alapvető fogásait, elsősorban Horn János 1935-ben kiadott kertészeti szakkönyvére támaszkodva.⁹⁹

A kordonos kialakítás egyik legegyszerűbb formája az *egykarú vízszintes füzér* [29. ábra]. Ez egy 30-40 cm magasságban vízszintesre hajlított, ág nélküli sudár, melynek nedvaramlása vízszintes helyzetéből adódóan lassú, így elsősorban termő hajtásokat nevel.

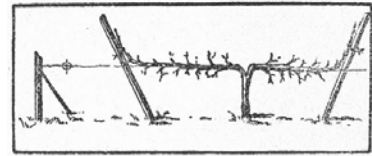
29. ábra Egykarú füzér
[Horn, 1935]

A lehajlítást fiatal korban végzik, a megfelelő magasságot elért vezérvesszőt 35 cm magasságban megcsavarják, és derékszögben vízszintesen lekötözik. A vezérhajtás legvégét 30 fokban megemelik, így a végálló csúcsrügy kerül a legmagasabbra, ez biztosítja a hajtás hosszirányú fejlődését. Abban az esetben, ha az emelést nem tennék meg, a vízszintes részből erős fás hajtások indulnának, amik csökkentenék a termőképességet.

⁹⁸ Czáka és Valló, 2000

⁹⁹ Horn, 1935

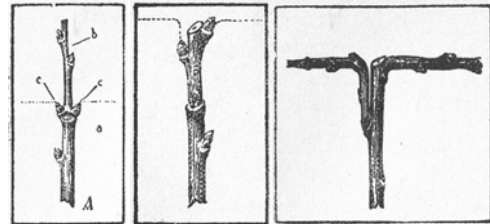
A kétkarú füzér [30. ábra] az előző alak T elágazásos változata, mely formai egyszerűsége ellenére igazi technológiai csemegét kínál a kertészek számára. A két vázágnak ugyanis egy magasságban átellenes oldalon

30. ábra kétkarú füzér
[Horn, 1934]

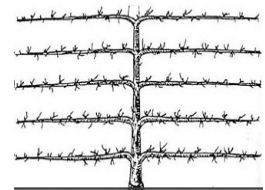
kell indulnia, és ezt kell megismételni az ültetvény összes egyedénél, akár van abban a magasságban kihajtásra alkalmas rügy, akár nincs. A szakirodalom ehhez több tucatnyi különböző módszert kínál [31. ábra].

Általános esetben a függőleges fővezérvesszőt egy oldalrügy felett hajtjuk le, ahol a hajlítás és az apró sérülések hatására a nedvaramlás a rügyet kihajtásra készíti. Más esetben a fővezérvesszőt két átellenes rügy magasságában visszametsszük, melyeket kihajtás után vázággá formálhatunk.¹⁰⁰

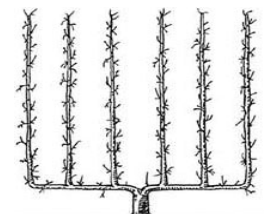
31. ábra Elágazás kialakítása
[Horn, 1934]

Az alakfák egyik leggazdagabb köre a *palmetták* csoportja [32. ábra]. Ezek olyan sudaras fák, ahol az egyes ágemeleteket az oldalágak egymással párhuzamosan alakítják, vízszintes vagy 45 fokos szögben. Ma is termesztésben lévő változat a Bouché-Thomas rendszer illetve a Hungária sövény.¹⁰¹

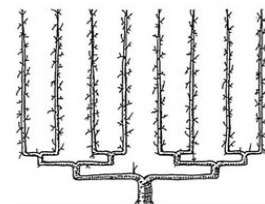
32. ábra Ötemeletes palmetta, [Beccalotto, 2001]

A második nagy csoportba a *candélabre*, magyarul gyertyatartó alakú fák tartoznak [33. ábra]. Alapvázukat két vízszintesen elágazó vázág adja, melyekből függőleges füzérek indulnak egymással párhuzamosan. Páros kialakításnál számuk 4-10 darab, páratlan állásnál 5-9 darab.

33. ábra Hatágú gyertyatartó
[Beccalotto, 2001]

A harmadik nagy csoportba sorolhatók az *U alakú fák* [34. ábra], melyek az előző kettő keverékei, ahol a középső sudár korai eltávolítása után két függőleges füzért nevelnek. Különösen díszes megjelenésük miatt valaha igen kedveltek voltak a több emeletes, dupla vagy tripla U változatok.¹⁰²

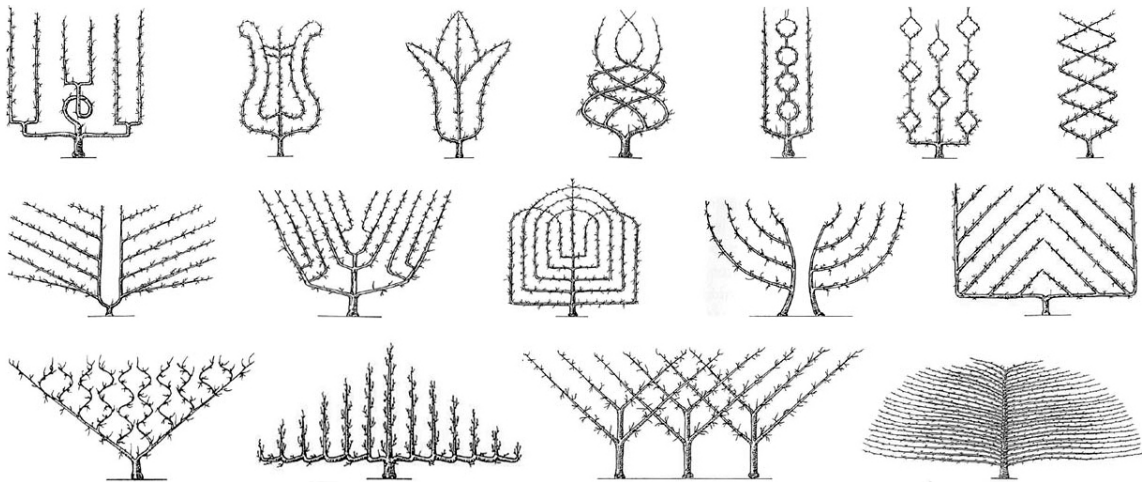
34. ábra Dupla U
[Beccalotto, 2001]

¹⁰⁰ Horn, 1934

¹⁰¹ Claus, 1976

¹⁰² Beccalotto, 2001

Jacques Baccaletto a felsorolt alapváltozatokon túl számtalan variánst és úgynevezett szabad formát mutat be könyvében, mely összefoglalja a Versaillesi gyümölcsöskert valaha létezett összes metszésformáját [35. ábra].

35. ábra A Potager du Roi díszes alakfái [Beccaletto, 2001]

2.2.2. Nyírt lombfelületek

Párizs, vagy Brüsszel utcáit járva megbizonyosodhatunk róla, hogy a barokk kertművészet növénynyírási hagyománya ma is jelen van a nyugat-európai nagyvárosok közterein. Szinte minden utcasarkon találkozhatunk egy-egy növényépítészeti remekművel. Gondoljunk csak a párizsi Champ de Mars platán, vagy a Palais Royal hársfa árkádjaira [36. ábra], a hatalmas gyertyán kubusokra a Citroën parkban [37. ábra], vagy a brüsszeli parkok nyírt fáira, sövényeire. A *tailleur à la française* néven továbbélő hagyomány elsősorban Nyugat-Európában örvend nagy népszerűségnek.

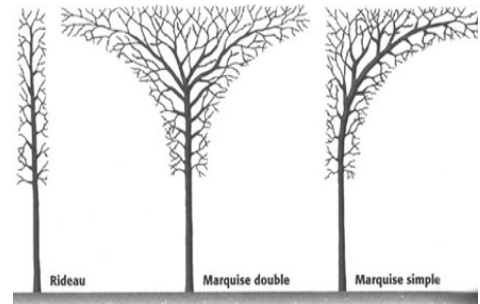
36. ábra Hársfa árkád, Jardin du Palais Royal, 2006 [Barcza, 2005]

37. ábra Gyertyánkubus, Citroën park, 2006 [Barcza, 2005]

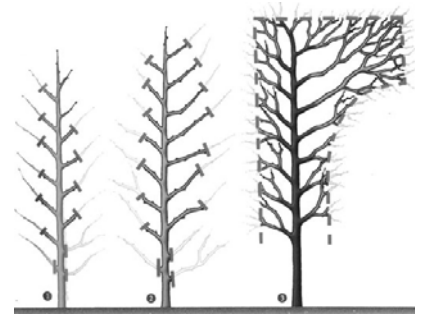
A korábban ismertetett koronaformáló módszerekkel szemben a kontúrmetszés és nyírás során csak a lombzat külső felületét alakítják, a belső ágszerkezet többnyire szabadon nőhet. A módszer azon alapul, hogy a megnyírt lombzat elágazásokat fejleszt, így rendszeres nyírással tömött lombfelületté sűrítethető. Ez technikailag jóval egyszerűbb művelet, mint a vágások alakítása, és miután a munkálatok többsége gépesíthető, így gyorsabb, és költséghatékonyabb módszer egyszerű architektonikus formák kialakítására. A következőkben elsősorban Jean-Yves Prat francia és Czúka Sarolta magyar nyelvű növénymetszési szakkönyvére támaszkodva röviden összefoglalom a fák és cserjefalak nevelésének főbb szempontjait.

A fákból alakítható architektonikus koronaformák közül napjainkban a legelterjedtebb a függöny, kubus, féloldalas árkád [38. ábra], két oldalas árkád, boltív és kupola formák. Ezek kialakítására a legalkalmasabb nemzetségek a hárs (*Tilia sp.*), platán (*Platanus sp.*) vadgesztenye (*Aesculus sp.*), juhar (*Acer sp.*), kőris (*Fraxinus sp.*) és bükk (*Fagus sp.*). Az ültetési tő- és sortáv fajonként változik, a kis és közepes növekedésűeket többnyire 2-5 m távolságra, a nagyobb lombkoronát nevelőket 5-8 m-re ültetik egymástól sorban, vagy kötésben. A koronaágak fesztávja többnyire az ültetési távolság fele.¹⁰³

38. ábra Koronaformák [Prat, 2003]

A köztéri alakfák koronaszerkezetének kialakítását általában már a faiskolákban megkezdik koronaalakító metszéssel és vázszerkezetre való idomítással [39. ábra]. A procedura fafajtól függően többnyire 5-6 évet vesz igénybe. Az ezt követő 10-15 évben a struktúra formájának és a lombzat tömörségének fenntartása a fő feladat, évi többszöri kontúrmetszéssel. A 15.-20. évtől a fa ifjítása következik, ami a sérült-beteg ágak, túlsűrűsödött csomópontok eltávolítását jelenti. Az

39. ábra Alakító metszés [Prat, 2003]

alakító metszésekre évente egy alkalommal, a február-március közötti időszakban kerül sor, a fenntartó nyírást, kontúrmetszést évente akár 3-4 alkalommal is megejtik. A rendszeres metszés, a közhiedelemmel ellentétben, egészségügyi és élettani szempontból is előnyös hatással van a fákra. Az ágvégek visszavágása segít

¹⁰³ Prat, 2003

megelőzni bizonyos betegségek kialakulását, és folytonos megújulásra készíti a fát, az ifjító karbantartás pedig megnöveli az élettartamát.¹⁰⁴

A nyírt cserjestrúktúrák, falak, kubusok és boltozatok kialakítására alkalmas díszcserjék választéka igen gazdag. A szakirodalmak az architektonikus formák koronázatlan királyának ma is a barokk kor két legkedveltebb növényét, a tiszafát (*Taxus baccata*) és a gyertyánt (*Carpinus betulus*) tartják, de Tóth Imre dísznövény zsebkönyvében több tucat oldalon keresztül olvashatjuk a felhasználható fajok neveit.¹⁰⁵ A cserjék ültetési távolsága ismételten függ az alkalmazott növényfajtól, ám általánosságban 0,4-0,8 m között telepítik a töveket, lehetőleg kötésben, vagy hálóban. A sűrű ágszerkezet kialakításához a válogató metszés 3-4 évig tart, majd a 4.-5. évtől következik a kontúrmetszés. Az előbbi többnyire a téli hónapokban zajlik, az utóbbi azonban a vegetációs időszakban, akár havi rendszerességgel is történhet.¹⁰⁶

Megfelelő fenntartás hiányában a legtömöttebb cserjefal is felkopaszodik. Nagy-Britanniában, ahol a sövénykerítéseknek valós térhatároló funkciója van, sajátos módszert alakítottak ki a hézagok összezárására. A sövényeket időről-időre lefektetik: a gyökérnyak fölött a szárat bemetszik, majd elhajlítják [40. ábra]. A sebek hamar begyógyulnak, sőt a szomszédos szárok sok esetben egybe is nőnek. E sajátos technika egy újabb témakörbe vezet már át bennünket, a biotektonika világába.

40. ábra Fektetett sövény [forrás: www.oakfencing.co.uk]

¹⁰⁴ Prat, 2003

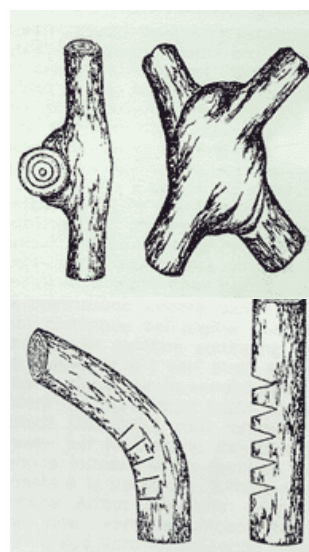
¹⁰⁵ Galántai és Tóth, 2001

¹⁰⁶ Czáká és Valló, 2000

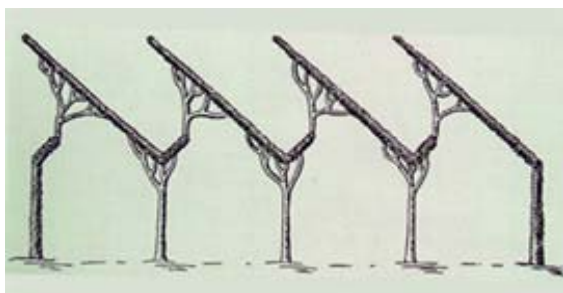
2.2.3. Biotektonika

A növényépítészet vitathatatlanul leginvenciózusabb alakja az 1868-ban Németországban született Artur Wiechula, aki egész élete során a növények szerkezettani alkalmazhatóságát kutatta. Wiechula érvelése szerint a hagyományos építési folyamat helyett, mely során először építőanyagként való fát kell nevelni, majd azt megmunkálni és utána beépíteni, gyorsabb és költséghatékonyabb lenne a fákat egyből épületekké formálni. A fás szár ugyanis élő állapotában jóval erősebb és rugalmasabb, mint holtan, ráadásul a gyökérzet stabil alapot ad a növénynek, ezért csak meg kell találni a módszert, hogy a törzseket megfelelő formára kényszerítsük.¹⁰⁷

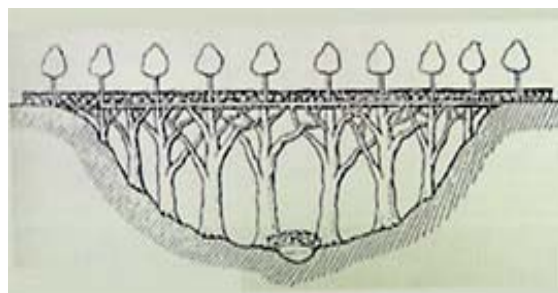
Több év faiskolai tapasztalatszerzés után, Wiechula elkezdte szisztematikusan kidolgozni elméletét, hogyan lehet élő faágak és törzsek összenövésztésével teherbíró rácsszerkezeteket kialakítani, majd ezekből falat, födémet, tetőzetet nevelni. Ehhez azt az alapvető növényélettani sajátosságot használta ki, hogy a huzamosabb ideig egymás mellé szorított fás szárak idővel egybenőnek közös nedvkeringést hozva létre [41. ábra]. A vékony vesszőkből fonott háló idővel egységes rácsozottá nő össze, majd továbbnövekedve összefüggő falat alkot. Elmélete szerint így kialakíthatók olyan komplex szerkezetek, akár egész növényi épületek melyek közös nedvkeringéssel bírnak [42. ábra és 43. ábra].¹⁰⁸

41. ábra [Wiechula, 1926]

42. ábra Élő tetőszerkezet [Wiechula, 1926]

43. ábra Élő hídszerkezet [Wiechula, 1926]

¹⁰⁷ Wiechula, in: Designboom, 2008

¹⁰⁸ Designboom, 2008

Wiechula elméleteit a 20. század második felében Rudolf Doernach fejlesztette tovább, aki a módszert *biotektonikának* keresztelte el. Az amerikai Richard Charles Reames Arborsmith stúdiója gyakorlatban is bizonyította a szerkezetek megvalósíthatóságát [44. ábra és 45. ábra].¹⁰⁹

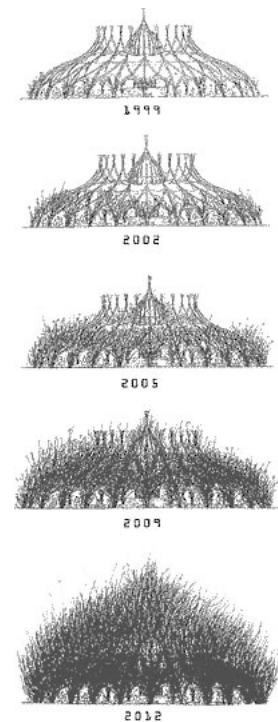
44. ábra Fikusz ház Okinawán [Reames, 2007]

45. ábra Axel Erlandson, Tree Circus [Reames, 2007]

2.2.4. Fűzépítészet

A 90-es évek végére Arthur Wiechula, és Rudolf Doernach biotektonikus víziói nyomán, egy sajátos növényépítészeti irányzat terjedt el Nyugat-Európa elsősorban német ajkú területein: a fűzépítészet. A módszer a fűz (*Salix sp.*) egyedülálló vitalitásán alapul, a lemetszett vesszők ugyanis a földbe leásva hamar meggyökeresednek és kihajtanak. A német Marcel Kalberer és a Sanfte Strukturen csoport kísérletezni kezdett azzal, hogyan lehet fűzvesszőből oszlopokat, boltíveket, és nagy terek lefedésére is alkalmas élő vesszőszerkezeteket készíteni. A vesszőket kötegelve nagy teherbírású és igen rugalmas pászmákat készítettek, melyek segítségével önhordó szerkezeteket alakítottak ki. A kötegek végét a földbe ásva a szerkezet begyökeresedik, majd ezt követően hajtásokat hoz, melyek néhány év alatt sűrű, élő bozóttaá válnak, melyek néhány év alatt sűrű, élő bozóttaá nőnek be az építményt. A friss hajtások mind a napfény felé törekednek, így a szerkezet árnyékos belseje üreges marad [46. ábra].

46. ábra Növekedési vázlat [Sanfte Strukturen]

¹⁰⁹ Illyés, 2005

Az új építmények szerkezeti előképül leginkább a gótikus építészet és a nomád népek jurtaépítésze szolgált. Németországban számos, katedrális mintára épült szabadtéri fűzépítmény található, mint például a 2002-es hannoveri Expo szabadtéri kápolnája, a 2003-as rostocki kertészeti kiállítás fogadóépülete, vagy a Lörrach közelében felépített Grünpalast [47. ábra].

47. ábra ábra Grünpalast [SAK, 2003]

A fűzépítés során 1-4 cm vastag, 3-6 m hosszú, egyéves vesszőket alkalmaznak, ezekből alakítják ki az akár 12 m hosszú kötegeket, melyek vastagsága elérheti az egy méteres átmérőt is.¹¹⁰ A vesszőket ilyenkor átfedéssel illesztik egymáshoz, a kötegnek így csak az a része hajt ki, ami a földben van. Az új hajtásokat ezután a vázszerkezetre kötik, melyek néhány év elteltével átveszik a halott ágrészek szerepét. A szerkezetet többnyire hajlítással alakítják, az egymást keresztező pászmákat dróttal, vagy kötelekkel rögzítik egymáshoz, ezek a csomópontok idővel egybenőnek. Zárt falak kialakításához fiatal hajtásokat fonnak össze.¹¹¹

Hazánkban a Pagony Táj és Kertépítész Iroda és az Ars Topia Alpítvány 2002 óta szervez rendszeresen fűzépítő táborokat Magyarországon és Erdélyben. Megépült fűzkápolnák és közösségi épületeik láthatók többek között Kapolcson, Magyarpollányban, Kászónújfalún és Csíkkozmáson [48. ábra]. Több éves tapasztalatukat az Országépítő folyóirat külön mellékletében jelentették meg, a rövid technológiai leírást ennek alapján készítettem el.

48. ábra Fűzkápolna, Csíkkozmás [Pagony, 2003]

¹¹⁰ Illyés, 2005

¹¹¹ u.o.

3. Egy új szakralitás

Az ország falusi temetőit járva, az embert kétféle érzés kerítheti hatalmába, egy első éles bizonyosság, majd jóval később egy motoszkáló bizonytalanság. Bizonyos az, hogy a tradicionális halotti kultúra abban a formában, ahogy Kunt Ernő és számos jeles etnográfusunk leírta [lásd 1.1 fejezet], kiveszőben van. A korábban bemutatott deszakralizációs folyamat [lásd 1.6 fejezet] szinte mindent kiirtott a temetőkből, ami valaha szentnek volt mondható. A hagyományok modern törmelékei, a sírjel-divat, a virágdivat, a ceremóniadivat, már csak látványelemei annak, ami valaha kultikus és szakrális volt. A modern díszletek a profanitást hirdetik, akár a jó szándékú igyekezet, akár a nemtörődomség szüli meg őket. Erről tanúskodnak a buszváróra fazonírozott ravatalozók, szétrohadt padok, vasbeton kútgyűrűk, de ugyanezt mutatják a nagy akarattal szentre-csinált terek és építmények, az „*idegen lények harci sisakját*”,¹¹² vagy egy bazilika monumentalitását idéző ravatalozók.

Ha azonban leülünk egy kis időre a vadgesztenyefák árnyékába, megjelenhet bennünk egy motoszkáló, bizonytalan érzés. A látótér periférikus részén, a tárgyak zajos halmazán kívül egyszer csak megjelenik a szent, vagy annak árnyéka, egészen a szélen, egészen jelentéktelenül mégis határozottan jelenlévő módon. Ott van a fölénk boltosuló fák ágai közt, az elgereblyézett ösvényeken, a parcellák mentén nevelt szőlőtőkékben, a távoli dombok látványában, a zajok hiányában. A csendben figyelve úgy érezhetjük, hogy a szent egy másik módon mégiscsak tovább él a vidéki temetőben, csak a középpontból a szélekre tette át a lakhelyét.

Mindezt tapasztalva felmerül a kérdés, tervezhető-e a szakralitás? Előidézhető-e ma is az, ami évszázadokon keresztül megjeleníthető volt a rituálék és szimbolikus tárgyak segítségével, vagy a „*tér erővel való feltöltése*”¹¹³ immár függetlenné vált az emberi akarattól? A következőkben erre a kérdésre keresem a választ, megvizsgálva a szentség fogalmának néhány 20. századi megközelítését, valamint táji és téri megjelenésének néhány példáját.

3.1. A szimbolikus és az a priori

Mielőtt részletesen foglalkoznánk a szakralitás kérdésével, fontosnak tartom meghatározni azt, milyen értelemben használom a *szakrális*, illetve *szent* kifejezéseket.

¹¹² Janáky, *Élet és Irodalom*, 2004

¹¹³ Eliade, 1999

András Sándor, Heidegger szent fogalmát elemző könyvében párhuzamba állítja ennek a fogalomkörnek a különböző nyelveken történő jelölését. Míg a német nyelv, a magyarhoz hasonlóan csak egy szót ismer a szentre: *das Heilige*, addig a latin és a francia nyelv két szót használ: *sanctus* és *sacer*, illetve *saint* és *sacré*. Az angol nyelvben pedig három hangalak is található minderre: a *saint*, mely a cselekvő lényre vonatkozik, a *sacred*, mely a tárgyra, és a *holy*, ami pedig egy viszonylatra.¹¹⁴ Mircea Eliade szakralitással foglalkozó könyveit elsősorban francia nyelven írta, ám angolra fordításuknál a *sacred* szókép alkalmazásához ragaszkodott.¹¹⁵ Értekezésemben a szentség e *tárgyas* értelmét használom, és ehhez a magyar *szent* és a latinból meghonosodott *szakrális* szót szinonimaként alkalmazom. Eliade fogalomhasználatát követem abban is, hogy a szakralitást nem az egyházi liturgiai jelentésében használom, hanem egy szélesebb értelmezésben, mely nem feltétlenül kötődik a valláshoz. A fentiekén kívül számos egyéb szó kapcsolódik még a szentség fogalmához, melyek tényleges jelentése nem fedi az általam használt fogalomkört, ilyenek például a *transzcendencia*, a *spiritualitás*, vagy a *misztérium* kifejezések. Ezek használatát, ahol nem szó szerint idézek, az egyértelműség érdekében elkerülöm.

A szent fogalmának meghatározása azonban e szűkítés után sem egyszerű. Varga Mátyás úgy fogalmaz: „A szakralitás fogalmával egyre inkább úgy vagyunk, mint Szent Ágoston az idővel: ha kérdezik, nem tudjuk mi az, ha nem kérdezik, tudjuk.”¹¹⁶ Rudolf Otto, 1917-ben megjelent könyvében kísérletet tesz a szentség fogalmának értelmezésére, a tapasztalás felől közelítve a kérdést. Otto azt a félelmet tekinti a szentség alapvető jellemzőjének, melyet a természetes valóságtól *egészen különböző*, racionálisan nem felfogható *mással* való találkozáskor él át az egyén. Ezt a rettenetet *numennek* nevezi.¹¹⁷ A *numinózus* tapasztalás jellemzője, hogy nem kifejezhető, hisz racionális eszközeink nem alkalmasak az irracionális leírására.¹¹⁸ Nádas Péter saját halálélményével kapcsolatban úgy fogalmaz, ez a tapasztalás kívül áll a nyelvi rendszeren, *nyelv előtti, vagy nyelv utáni élmény*.¹¹⁹

Mircea Eliade, *A szent és a profán* című könyvében máshonnan közelít, és a szentet nem a vallás racionális és irracionális elemei közti viszonyból származtatja. Ennél szélesebb definíciót ad könyvének előszavában: „A szent első meghatározása pedig a következő: a profán ellentéte”.¹²⁰ Eliade szerint az ember az isteni megnyilatkozásokon keresztül kap hírt a szentről, amit *hierophania*-nak nevez. Az *abszolút valóság*

¹¹⁴ András, 1994

¹¹⁵ u.o.

¹¹⁶ Varga, 2008, 41

¹¹⁷ Otto, 1917/1997

¹¹⁸ Varga, 2008

¹¹⁹ Nádas, 2004

¹²⁰ Eliade, 1999

megnyilatkozásával alapozódik meg a világ ontológiailag, ez teremt *abszolút szilárd pontot* benne. Eliade térfelfogása szerint a vallásos ember számára a tér nem homogén, a profán világban a hierophania törést hoz létre, és kialakít egy *erővel feltöltött* teret. Az „egész más” a természetes profán világ egyszerű tárgyaiban nyilvánul meg, például egy kőben, vagy fában, és szent tartalommal tölti meg azt. Eliade felfogása tehát szemben áll Ottoéval, a szentség élményét ő közvetített tapasztalásnak tekinti, mely szimbólumok útján nyilvánul meg. A vallásos ember, Eliade szerint képes arra, hogy rítusaival és szimbólumaival a hierophaniát megjelenítse és egy teret szentté tegyen, amennyiben felidézi a kozmikus teremtést.¹²¹

Kunszt György a modern 20. századi szakralitást e két különböző megközelítésből eredezteti. Értelmezésében Eliade szakralitásának alapmozzanata a rend, az orientáció létrehozása, míg Rudolf Otto ezzel ellentétben a káoszhoz, az irracionálishoz köti fogalmát.¹²² Ez utóbbi szemlélethez kapcsolódik Hedegger igen összetett szent értelmezése is, aki Hölderlin *Ister* című költeményének elemzésében a szentséget a *természet szörnyű hatalmára* vonatkoztatja.¹²³ A természeti szentség azonban nála nem azonos a romantika és a humanizmus morális alapú természet szentségével, nem affektív (tehát cselekvő és kiható), hanem ontológikus, *a priori* kategória. Heidegger Ottohoz hasonlóan egy nem-közvetített, primer tapasztalásnak tekinti a szent érzékelését.¹²⁴

3.2. A tér deszakralizálása

Ezen a ponton szakítsuk meg egy rövid időre a szentség fogalmának vizsgálatát, és térjünk vissza a magyarországi temetkezési hagyományokhoz és temetőkhöz. Amint azt az első fejezetben láthattuk, a falusi közösségek rítusokat és szimbolikus tárgyakat alkalmaztak a ház, az udvar, az utca profán terének szakralizálásához [lásd 1.2 fejezet]. Kunt Ernő értelmezése szerint ezek a tradicionális rítusok szilárd pontokat nyújtottak a közösségek számára, és egy instabil helyzetből egy új társadalmi egyensúlyi állapotba segítettek át.¹²⁵ Ez a szociál-antropológiai megközelítés közel áll Eliade gondolkodásához és térfelfogásához. Szerinte a hagyományokkal élő közösségek szimbolikus eszközökkel jelenítették meg a szentet, és választották el a profán világot a szakrálistól, e szimbolikus eszközökkel állították helyre krízishelyzetben az ontológiai rendet. Az otthon történő ravatalozást megtiltó rendelet,

¹²¹ Eliade, 1999

¹²² Kunszt, 2003

¹²³ u.o.

¹²⁴ András. 1994

¹²⁵ Kunt, 2005

valamint az egyház visszaszorítását célzó hatalmi törekvések a második világháború után elvették a falusi közösségektől ezeket az eszközöket, így a kapu, mely Eliade szerint a profán világot a szakrálissal összeköti, bezárult. A modern, vallástól elfordult ember elvesztette képességét arra, hogy hagyományos úton közelítse meg a szentet. „Az [modern, vallástalan] ember önmaga alkotója, s csak abban a mértékben lehet valóban az, amelyben deszakralizálja önmagát és a világot. A szakrális áll közte és szabadsága között”¹²⁶ - írja Eliade, ám felhívja a figyelmet: „a profán ember akár akarja, akár nem még, mindig őrzi magában a vallásos ember viselkedésének nyomait, csak hogy ezek a nyomok meg vannak fosztva vallási jelentőségüktől”.¹²⁷

A szakralitás vallásos értelmezésétől való elfordulás tehát nem feltétlenül jelenti a szentség teljes elvesztését. Kunszt György a *szekularizált szakralitás* kifejezést használja e továbbélő szentség leírására, és Le Corbusier híres ronchampi kápolnáját említi jellemző példaként.¹²⁸ Kunszt elemzése kulcsfontosságú a téri szakralitás vizsgálatának szempontjából: a kápolnát a környezetének részeként írja le, ahol a liturgikus tér kiárad a tájba és „*templombelsővé változtatja azt*”.¹²⁹ Corbusier munkája tehát értelmezhető úgy is, hogy az egyezményes szimbolikus eszközök helyett, a priori valóság, a természeti tér nem-közvetített megtapasztalására alapozza a szakrális térélményt, Rudolf Otto és Heidegger megközelítésével összhangban.

Varga Mátyás úgy véli, hogy a híres nietzschei, *Isten halálát* hírül adó mondat után az európai társadalmakban a kultúra és a művészet vette át a vallási közösségek szerepét a szakrális élmény közvetítésére. Varga azonban felhívja a figyelmet, hogy a diktatórikus keretek között a felülről irányított művészet ritkán volt képes maradandó alkotást létrehozni, szakrális szerepét nem látta el.¹³⁰ Ezt a kudarcba fulladt igyekezetet láthatjuk a Népművelési Propaganda Iroda és a Társadalmi Szerartások Országos Tanácsa által kidolgozott új szerartásmenetek kapcsán is. Az egyezményes liturgikus szimbólumok helyett megkísérelték drámai hatásokkal, esztétizálással és pátosszal betölteni a temetők és ravatalozók fájón profán tereit, ám az igyekezet többnyire csak tovább növelte az esemény abszurditását [lásd 1.6 fejezet]. A helyzet a diktatúra lazulása és megszűnése után sem javult, a vidéki temetők tradíciókat, szimbólumokat és jelentést veszített közegében egyre erősebb érzékelhető a szakrális vákuum.

¹²⁶ Eliade, 1999, 193

¹²⁷ u.o., 193.p.

¹²⁸ Kunszt, 2003

¹²⁹ u.o., 112.p.

¹³⁰ Varga, 2008

3.3. A minimum és a gyengeség

A 20. század végére „az esztétikai élmény nem képes határozott megfogalmazást adni a dolgoknak, [...] az esztétikum nem magyarázza a valóságot, csak utal rá”¹³¹ – írja Kerékgyártó Béla, a századvég egy filozófiai irányzatának, a gyenge ontológia és gondolkodás elemzése kapcsán. Hasonló megállapításra jut Varga Mátyás is, aki egy esszéjében részletesen foglalkozik a minimalizmussal, mint a szakralitás egy lehetséges örökösével. Ez az esztétizálástól elforduló, formai redukcióra törekvő irányzat - véleménye szerint - új és alapvető kérdéseket tesz föl a szakralitásról: a végletekig egyszerűsített és csupasztított objektumok ugyanis elvesztik szimbolikus kötődéseiket, és önmaguk jelentésévé, a priori kategóriává válnak. Varga értelmezésében a minimal art egy kísérlet arra, hogy a „tudatot visszavezesse önnön reflektálatlan énjéhez”¹³², azaz a világ tematizálása előtti állapothoz, az eredendő világ közvetlen érzékeléséhez. A minimal art, véleménye szerint, a szakralitást nem egy tárgyi vagy téri kategóriaként kezeli, hanem a percepció egy módjaként. John Pawson amerikai építész munkáit elemezve azonban Varga felhívja a figyelmet arra, hogy ez az a priori percepció nem a természeti szépségre irányul, hanem „az emberi beavatkozás lehetőségére és éthoszára”.¹³³

A végletekig redukált forma és az eseményé változtatott percepció jelenik meg egy másik művészeti irányzatban, a *fluxus* művészetben is. Hannes Böhringer német filozófus *Szinte semmi* című könyvében John Cage híres zongoradarabját említi példaként, melyben a művész 4 perc 33 másodpercet tölt a színpadon zongorája előtt, teljes csendben. Az egyre feszültebb helyzetben az érzékek kiélesednek, a közönség és a környezet apró zörejeiből - köhögés, székrecsegés, sóhajtás - egy önálló zeneművel életre. Böhringer e művészi magatartást a lepke szárnycsapása által keltett apró örvényhez hasonlítja, a szinte semmihez, mely – a káoszelmélet szerint – hatalmas vihart képes kiváltani. A fluxus művészet maga az áramló figyelem, egy majdnem üres tér, amit egyetlen apró pont választ el a semmitől. Ennek a pontnak épp ezért hatalmas jelentősége van.¹³⁴

Az észlelés közvetlensége és periférikus jellege játszik központi szerepet Ignasi de Sola-Morales katalán építész gondolkodásában is, aki a már említett gyenge filozófia alapján kidolgozta a gyenge építészet elméletét. Ez az építészeti irányzat, ellentétben a minimalizmus keménységével, vagy a fluxus koncepcionizmusával, nem kíván meghatározó és előíró lenni, hanem megelégszik egy szelíd, megengedő

¹³¹ Kerékgyártó, 2004

¹³² Merleau-Ponty in Varga, 2008, 101-102

¹³³ u.o., 102

¹³⁴ Böhringer, 2006

magatartással. Különös, szinte periférikus helyet kap a dekorativitás és a monumentalitás, melyek Kerékgyártó Béla megfogalmazása szerint „a valóság nem tervezett megnyilatkozása, a visszacsengő emlékezés.”¹³⁵ A tervezhetetlen szépség és a fenségesség becserkészését Sola-Morales a következőképpen gondolja: „az esztétikumhoz gyöngén, töredékesen és szélről közelítünk, minden lépésben kizárva annak lehetőségét, hogy végső soron központi tapasztalattá lenne formálható”.¹³⁶ A katalán építész Heideggerre hivatkozva úgy fogalmaz, hogy ha a „művészeti alkotás [...] elfogad egy bizonyos gyengeséget, és ezáltal másodlagos helyre fokozza le önmagát, ezzel a legnagyobb fokú eleganciát teremtheti meg, sőt a legnagyobb jelentőségre és fontosságra tehet szert.”¹³⁷ Ez a visszafogottság adja Sola-Morales szerint a gyengeség erejét.

Ugyanezt a fogalmat, az „erő erőtlenségét” használja Varga Mátyás a *Ha ketten lesznek a mezőn*¹³⁸ című esszéjében, mikor a hívő ember etikai kötelességéről beszél, és hasonló gondolatokat találhatunk Ferkai Andrásnál is, Rudolf Schwartz és Hans van der Laan szakrális építészetének elemzése kapcsán.¹³⁹ Ez a szelíd és udvarias viselkedési mód nem kíván reprezentálni, nem kíván szimbolizálni, a tervező inkább csendben hátra lép, hogy a szent, ha akarja, megmutathassa magát.

A korábbiakban láthattuk, hogy a szakralitás közvetítésének tradicionális csatornája egy egyezményes jelrendszer, a szimbolikus kommunikáció volt. A tradíciók és régi kötődések elvesztésével sem szűnt meg az igény a szakrális tapasztalásra, ám az egyén egyre kevésbé tudja értelmezni a kódolt szentséget, ehelyett a szentség közvetlen tapasztalása, az a priori valóság élménye felé fordul. Láthattuk azt is, hogy az esztétikának csökkent a képessége a valóság közvetítésére – legyen az profán, vagy szakrális – így több művészeti ág is a formai redukció, a gyenge definíció, a belső és a külső zaj elcsendesítésének az eszközeihez nyúl. Céljuk az, hogy a rövid csendben lehetőség nyíljon közvetítők nélkül meghallani az elveszített valóság hangját.

A következőkben olyan eseteket mutatok be, ahol az alkotók kísérletet tettek a téri szakralitás újraértelmezésére. Az általam vizsgált esetekben ez a törekvés együtt járt a tér és a táj hagyományos viszonyának újrafogalmazásával is, hol okként, máshol pedig okozatként.

¹³⁵ Kerékgyártó, 2004, 310

¹³⁶ Sola-Morales, 1987, in Kerékgyártó, 2004, 312

¹³⁷ u.o. 318

¹³⁸ Varga, 2008

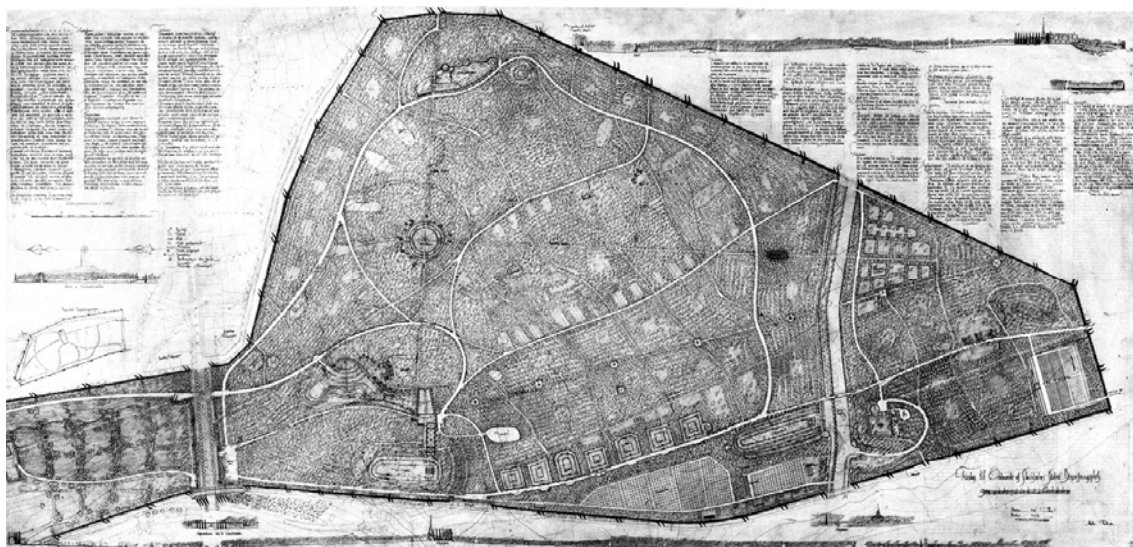
¹³⁹ Ferkai, 2003

3.4. Esettanulmányok

3.4.1. Stockholm Erdei Temető

A szakrális tér, mint tájkép tervezett kialakításának egyik legnevezetesebb példája a Stockholm déli részén található Erdei Temető. Mark Treib építész-teoretikus egyenesen bolygónk legtökéletesebb és legelmélyültebb modern tájképének nevezi ezt a lenyűgöző alkotást, melyben az ember és a természet együttélése kölcsönös visszatükröződésükben tapasztalható meg.¹⁴⁰ Stockholm városi tanácsa 1914 őszén írt ki nemzetközi pályázatot egy korszerű, nagy befogadóképességű köztemető létrehozására egy egykori beerdősült kőbánya területén. A pályázatot Erik Gunnar Asplund és Sigurd Lewerentz nyerte közös Tallum elnevezésű tervükkel, melynek részletes kidolgozása és kivitelezése 25 éven keresztül zajlott.

A beérkezett 53 pályaművel szemben, melyek a kor divatos temetőépítészeti mintáit követték, Asplund és Lewerentz *erdei temetőt* alakítottak ki Hans Grassel újszerű müncheni Waldfriedhof temetője nyomán. A terület táji és topográfiai adottságait maximálisan figyelembe véve a skandináv erdők erőteljes, melankolikus hangulatára, a természet jelenlétére alapozták tervüket. A meglévő sűrű fenyőerdőt a temetői táj alaprétegének tekintették, ebben helyezték el epizódszerűen elszórt, apró szakrális építményeiket. A bíráló bizottság nagy lelkesedéssel fogadta a tervet, legfőbb erényének az érzékeny megközelítést, a hely adottságainak kihasználását és a beavatkozások diszkrét jellegét tartotta [49. ábra].¹⁴¹

49. ábra Asplund és Lewerentz Tallum pályázati terve, 1915 [Constant, 1994, 139]

¹⁴⁰ Treib, 1983, 78

¹⁴¹ Constant, 1994

A Tallum pályázati terv újszerűsége többek közt abban állt, hogy a szerzők lemondtak a parképítészet hagyományos eszközrendszeréről, a tájképi hatáskeltés olyan elemeiről, mint a tengelyesség, a nagy átlátások, fókuszpontok, ellenpontok, vizuális kompozíciók. Míg e hagyományos, nagy strukturális elemek mesterséges és szimbolikus módon igyekeznek összefűzni és rendszerbe foglalni a tér különböző részeit, Asplund és Lewerentz mindezt a természetre, az élő erdőszövetre bízta. Hasonlóan jártak el a szakrális hangulat megteremtésével, melyet - Rudolf Otto szentség felfogásával összhangban - a természetélmény közvetlen megtapasztalásával, valamint az erdei félhomályban a *sötétből a világoosság* felé törekvés szekvenciájával kívántak elérni.¹⁴²

A negyedszázadon át zajló tervezés és megvalósítás során az eredeti koncepció sokat módosult. A terv mögött húzódó gondolat az eredendő természet sodró kifejező erejéről idővel a reflexivitásra, az egyes elemek - természeti és mesterséges - finoman összehangolt párbeszédére helyeződött át. Tegyük most egy képzeletbeli sétát, érintve néhány meghatározó részletet, melyek jól reprezentálják e csendes, elmélyült dialógust.

A temetőt magas kőfal és erdősáv választja el a külvilágtól, határvonalat képezve a profán és szakrális tér között. Egy hosszú, bevezető út visz keresztül az erdőn, melynek sűrű lombja semmi mást nem enged láttatni, csak a távoli gránitkeresztet [50. ábra]. A folyosó végén a tér hirtelen kinyílik, és egy szinte tökéletesen komponált, nyitott tájkép tárul a szemünk elé. Jobbra fent szilfával koronázott domb, balra vakolt fal és formára alakított fák kísérik az utat felfelé a kőkereszt és a kápolnák irányába, mindehhez a fenyőerdő sötét tónusai képeznek háttérrel. A kép közepén finoman hullámzó tágas virágmező fekszik, nagyvonalú üres tér, mely a temető majdnem egyharmadát teszi ki. Ez a nyitó kép elementáris erejű. Mint egy tökéletes tájfestmény, amelyben nem létezik közép- vagy fókuszpont, hanem az egyes képelemek által keltett gravitációs mezők vezetnek körbe a tekintetet. Mindegyik objektum autonóm, szabadon áll a tájban, egymás erőterébe sehol sem tolazkodnak be, ám ha figyelmesen szemléljük őket, feltűnhet egy csendes, udvarias párbeszéd, ami egymáshoz igazítja a dolgokat. A távoli erdő óriási lombtömegét szinte stilizált módon

50. ábra Stockholm, Erdei Temető központi tér
[Barcza, 2008]

¹⁴² Constant, 1994

ismétli meg a dombtető apró facsoportja, a szilfák szabályos rendjét a központi épület oszlopcsarnoka visszhangozza, és ennek képét végül a tó vize tükrözi az ég felé. A bejárattól szemlélve a kép középtájon félbe válik, a zöld szín uralta földi részre és a fehér fényekben játszó égre. A kettőt a hatalmas égbe nyúló kőkereszt kapcsolja egyé.

A tájkép az önreflexiós rétegen túl gazdag szimbolikus jelentésréteggel bír, ám a tervezők újrakódolták a hagyományos jelentéseket. Lewerentz meditációs dombja, melynek formai megfogalmazását évtizedeken át kereste, az ősi viking halomsírokat idézi, ám Caroline Constant véleménye szerint egyben biblikus asszociációkat is kelt.¹⁴³ Hasonló kettős, archaikus és vallási utalással találkozunk a kápolna előtti mesterséges tó, a fallal körülzárt, paradicsomkert-szerű urnatemető, valamint a hatalmas gránitkereszt esetében is. A kereszt számos tervváltozat és előtanulmány után végül Asplund tervei alapján készült el. Már a pályázati tervben is több helyen feltűnt egy határozott vertikális elem, obeliszk, ami - Eliade megfogalmazásával élve – a profán tér kontinuumában esett törést, a *hierophaniát* jelöli.¹⁴⁴ Az obeliszk tervét idővel egy kereszt váltotta fel, eleinte kecsesebb fa, majd végül súlyosabb megjelenésű gránitkereszt [51. ábra]. A nyitó tájképben ez az egyetlen explicit módon megjelenő vallásos szimbólum, ám Asplund ügyelt arra, hogy e tárgy nyitott maradjon az értelmezésre. Olyan forma és méretarányokat választott, ami egyszerre idézi az ősi szent követ, a viking kőkereszteket, és kereszténység szimbólumát. Asplund maga úgy fogalmaz: „*azoknak, akik úgy tekintenek rá, ez vigasz, azoknak pedig, akik nem, ez pusztán egy kereszt.*”¹⁴⁵ Worpole, Caspar David Friedrich festményein rendre feltűnő magányos kereszthez hasonlítja, mely nem közvetlenül a biblikus jelentést közvetíti, hanem egy annál szubtilisebb üzenetet, az emberi reményt egy elhagyott világban.¹⁴⁶

51. ábra Gránitkereszt és meditációs domb [Barcza, 2008]

¹⁴³ Constant, 1993

¹⁴⁴ Eliade, 1999

¹⁴⁵ Constant, 1993, 100

¹⁴⁶ Worpole, 2003

A hatalmas, finoman hullámzó mezőt elhagyva elérjük a fenyőerdőt, melyben apró erdei épületeket fedezhetünk fel. Nézzük most az Erdei Kápolnát [52. ábra], amit Asplund 1918-tól 1920-i tervezett. A dán vernakuláris építészettől lenyűgözött építész egy, a Temetkezési Hatóságnak írt levelében lelkesen számolt be elképzeléséről, mely szerint a tervezendő kápolnának egy erdei lak és egy templom átmenetének kell lennie, ami méretében és formai megfogalmazásában egyaránt szerény, az erőteljes erdei tájnak alárendelt.¹⁴⁷ Az épület kettős jellegét azonban nem az építészeti elemek

vegyítésével érte el, hanem azok szembeállításával: a külső rész a hagyományos svéd parasztházak formáját követi, belül viszont egy kupolás templomteret találhatunk. Emiatt a külső és a belső tér kettéválik: a homlokzatok a természeti táj részét képezik, míg a beltér egy attól független, elképzelt táj eleme lesz. Asplund a téri tapasztalás drámaiságát a Gustav Schlyter városi tanácsos által kidolgozott szertartás szekvenciára, a sötétségből a világosság felé haladásra alapozta, ahogy a sötét erdőből az árnyas oszlopcsarnokon keresztül egy fényárban úszó belső térbe vezeti a gyászolót.¹⁴⁸ Lewerentz

52. ábra Erdei kápolna, Asplund
[Barcza, 2008]

ennek pont az ellenkezőjét alkalmazza a 1921-től tervezett Feltámadás kápolnájánál. A nyílt ligetes

környezetből egy félhomályos térbe érkezünk, amely tekinthető a borongós erdei táj építészeti reflexiójának is. Asplund 1924-ben elkészült szervizépülete pedig egy egészen mesebeli helyzetet jelenít meg, a játékos formákat idéző épület az erdő közepén, egy tisztáson áll szabadon, tájolásával egyetlen más elemhez sem igazodva.

Asplund és Lewerentz eredeti elképzelése sokat változott mire a 60-as évekre a végső részletek is megvalósultak. Míg a pályázati terv a természet, mint az eredendő megtapasztalásán alapult, az egymás után hozzáadott apró építmények új jelentéssel töltötték föl az őket befogadó tájat. Ahogy Thorbjörn Andersson svéd tájépítész fogalmaz: *tájképek érzeteivel*, melyek boldogságot, fájdalmat, reményvesztettséget, reményt, halált és feltámadást fejeznek ki.¹⁴⁹ Értelmezésem szerint Asplund és Lewerentz saját metaforáikkal újrafogalmazták a szimbolikus hagyományokat, és szakrális tér helyett szakrális tájat alkottak.

¹⁴⁷ Constant, 1993

¹⁴⁸ u.o.

¹⁴⁹ Andersson, T., in Worpole, 2003

3.4.2. Prospect Cottage

A szakrális tér és a táj viszonyának egy másik különös újrafogalmazására szolgál példaként Derek Jarman brit filmrendező kertje a dél-angliai Dungenessben. A HIV fertőzéssel diagnosztizált művész 1986-ban vásárolt telket a kietlen vidéken, ahol visszavonulva saját halottas kertjét kezdte kialakítani és művelni, egészen 1994-ben bekövetkezett haláláig.

A dungenessi táj rideg kietlensége már első pillantásra megragadta Jarman képzeletét, írja barátja Howard Sooley fotográfus.¹⁵⁰ A kihalt pusztaságban szinte alig találni növényzetet, hisz a perzselő nyári hőség, a téli viharok és a szinte állandó sós permet nem kedvez az életnek. A közelben két atomerőmű is üzemel, melyek látványa szinte uralja a tájképet [53. ábra]. A távvezetésektől szétszabdalt táj monotóniáját csak a háborúból itt maradt védelmi rendszer beton építményei és egy-egy világítótorony töri meg néhol.

53. ábra Dungeness atomerőmű
[Slocombe, 2006]

A betegsége tudatában lévő művész ebben az életidegen környezetben kezdte el kialakítani a kertjét, melyről egészen haláláig naplót vezetett és könyvet írt.¹⁵¹ Eleinte kavicsokat, köveket gyűjtött és rendezett alakzatokba, ezeket egészítette ki a tengerparton talált uszadék fákkal, rozsdás vasdarabokkal és egyéb hulladéktárggyal, saját megfogalmazása szerint egy „*modern természetet*” hozva létre.¹⁵² Később a környékről átültetett évelőkkel, gyomnövényekkel gazdagította a kertet, majd 1991-től kezdve egy, a kertészetben járatos barátja segítségével gyógynövényekkel és hagymásokkal ültette be virágágyait [54. ábra]. A kedvezőtlen klímán és a terméketlen kavicsos talajon a kiültetett palánták többsége elpusztult, azonban ami megmaradt, az különleges jelentőséggel bírt a beteg ember számára. Dungenessben az élet különleges kincs,

54. ábra Prospect Cottage
[STML, 2006]

¹⁵⁰ Sooley, 2008

¹⁵¹ Jarman, 1996

¹⁵² u.o.

ahogy Sooley megfogalmazza egy visszaemlékezésében: „*minden bimbó, mely a kavicsok között kinyílik, egy csoda, a természet győzelme. Derek tudta ezt, jobban, mint bárki más.*”¹⁵³

A növények harca a túlélésért Jarman saját küzdelmének szimbólumává vált, írja Keith Collins, Jarman könyvének előszavában.¹⁵⁴ Ám, míg a kert az idő múlásával egyre dúsabb, élettelibb lett, Jarman állapota úgy romlott, egészen az 1994-ben bekövetkezett haláláig. A hely, mely korábban a *gyógyítás kertje* volt, idővel a *készülődés kertjévé* vált, jegyzi meg Tillmann József a kertről írt tanulmányában. „*Egy távozó tekintete néz szét külső és belső tájain, aki tudja, hogy nem a "jó halál" vár rá.*”¹⁵⁵

A Prospect Cottage különleges viszonyban van a környező tájjal, része annak, negatívja és egyben kívül is áll rajta. A megművelt tér nincs körülkerítve, nincsenek fizikai határok, ám a kontraszt a kihalt táj és a művész által teremtett *édenkert* között mégis olyan erőteljes, mintha a két entitás külön térben létezne [55. ábra]. A kertet a környező táj tölti fel jelentéssel, és annak jelentéstöbblete újraértelmezi a tájat is. A territoriális kijelölést a totemszerűen felállított korhadt faoszlopok adják, ezek köré gyűlik össze minden, ami ebben a reménytelen tájban kicsit is szép, élő, vagy reményt adó. Ami e helyen kívül marad, az már a halál.

55. ábra Prospect Cottage
[STML, 2006]

Derek Jarman kertje sajátos paradicsomkert, ahogy a művész maga is megfogalmazza naplójában: egyszerre „*Éden*” és „*Getsemáne-kert*”.¹⁵⁶ Ereje a teremtés megisméltésének aktusában van, magában a cselekvésben és nem a teremtett tárgyban. Jarman elmélyült tevékenysége magába sűríti és újrafogalmazza a halottbúcsúztatás szimbolikus rítusait, a szent tér létrehozásával önmagát ravatalozza föl.

¹⁵³ Sooley, 2008

¹⁵⁴ Jarman, 1996

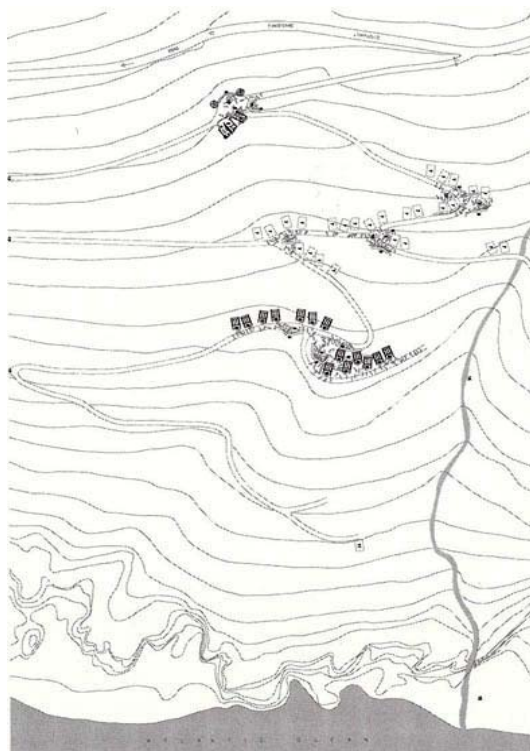
¹⁵⁵ Tillmann, 2004

¹⁵⁶ Jarman, 1996

3.4.3. Finisterre Temető

E két eset után, melyek a szimbólumok és rítusok újraértelmezésére mutattak lehetőséget, nézzünk olyan példákat, ahol a heideggeri értelemben vett eredendő teremti meg egy hely szakralitását. Spanyolország nyugati partszakaszán, letaglózó táji környezetben található a kortárs temetőépítészet egyik legpoétikusabb alkotása, a Cesar Portella által 1998-ban tervezett Finisterre temető [56. ábra].

A helyi halászok és tengerészek részére készült temetőt a meredek hegyoldalon ereszkedő ösvény mentén elszórt geometrikus kubusok alkotják. Portella nem élt a térkijelölés hagyományos eszközével a körülkerítéssel, nem húzott határvonalat profán és szent tér között. Keretként magát a tájat használta föl: a hegyet, a tengert, az eget, és a horizontot.¹⁵⁷ Építményei akár a hegyoldalon legördült sziklatömbök, vagy a partra sodort törmelék, azt a folyamatot idézik föl, ahogy a természet építi és rombolja önmagát. Portella a táj részévé tette a temetőt, a megrendítő szépségű környezetre és a természeti erők jelenlétére alapozta a hely szakralitását.

56. ábra Finisterre temető, helyszínrajz
[<http://egleyramedis.blogspot.com>]

A gránitból készült halottas kamrák mindegyike 12 koporsóhelyet rejt magában. Mindegyik kubus az óceán felé néz, ám különböző irányokba. Mindegyikük más és más pontot figyel a horizonton, kijelölve egy-egy saját perspektívát, személyes tájképet [57. ábra].

57. ábra Finisterre temető
[www.cesarportella.com]

¹⁵⁷ Portella, 2005

Portela a felesleges részleteket elhagyásával, a végletekig redukált formával és szerkezettel elcsendesítette az építészetet [58. ábra]. Mind a temetőt, mind a sírhelyként szolgáló építményeket megszabadította a szimbolikus utalásoktól és kódolt jelentéstől, és egy új ösvényen indult el, mely a hagyományos úthoz képest saját szándéka szerint: „*direktebb, transzcendensebb, személyesebb (de kevésbé személyesített), erősebben kötődik a helyhez és a történelemhez*”.¹⁵⁸ E hallgatag építészeti teret enged a végtelen táj és a természet megtapasztalásának, a szentség közvetlen átélésének.

58. ábra Finisterre temető
[www.pushpullbar.com]

3.4.4. A gombosszegi vadkörtefa

A halál megtapasztalásával, és ennek kapcsán az a priori világ érzékelhetővé tételével foglalkozik Nadas Péter író Saját halál című regénye, valamint a szöveghez kapcsolódó fotósorozat. A könyv az író 1993-ban átélt élményét mutatja be, mikor szívinfarktus következtében rövid időre klinikai halál állapotába került, majd ezt követően újraélesztették. A fotósorozat a felépülése után készült, mikor gombosszegi házába visszavonulva kertjének legöregebb fáját, a közel százéves vadkörtefát kezdte fotózni, naponta többször is, azonos nézőpontból, egy éven keresztül. Az így született több ezer fekete-fehér, illetve színes kép hűen tükrözik egy természeti objektum életciklusát, állandóságát és folyamatos változását [59. ábra].¹⁵⁹

Nadas egy fotókiállítás kapcsán részletesen beszél vadkörtefájának különlegességéről, a *szabályos-szabálytalanságáról*. Míg a vadkörte lombkoronája idővel töredezetté, szabálytalanná válik, addig a kertjében álló öreg fa nem követte a természet rendjét: „*A mi hatalmas vadkörtefánk megőrizte szabályos koronáját. Arborea excelsae, ahogy az erdészeti szaknyelv mondaná, a fajta kivételes példánya.*”¹⁶⁰ Száz év alatt szinte semmit nem változott.

A képek mégis a folytonos változásról tudósítanak bennünket, ahogy az író fogalmaz „*kisváltozásokról*”, melyeket csak olyan ember képes észrevenni, aki együtt él a természettel. De az együttélés egyben megszokást is jelent, s a megszokásban

¹⁵⁸ Portela, 2005

¹⁵⁹ Nadas, 2004

¹⁶⁰ Nadas, 2003

figyelmen kívül kerülnek a változások. A képek e „nem észrevett momentumokat”¹⁶¹ rögzítik, érzékelhetővé tesznek egy érzékelhetetlen valóságot:

„Tehát van egy állandó folyamat, ami maga az ismétlődés, és az ismétlődésben ugyanakkor mindig csak verziók vannak. Mindig csak esetek vannak, amelyek nagyon konkrétak. És ez, hogy úgy mondjam, az emberi életfolyamatoknak - mi is természeti tárgyak vagyunk - az emberi életfolyamatoknak egyben a hasonlata is, egy olyan hasonlat, amelyik mellettünk él, párhuzamos történetet ad ki.”¹⁶²

Nádas kísérletet tesz rá, hogy kifejezze azt, amit Rudolf Otto *numinosus*-nak hív, az egészen mással való találkozás élményét. Halálélményének nyelvi átadásához a formai redukció eszközével él, és a lehető legszűkebb, érzelemtől mentes, tényszerű esetleírást alkalmaz. Míg a szövegek a könyv baloldali lapjain olvashatók, a már említett fotók velük szemben a jobb oldalon kapnak helyet. A két médium a szöveg és a kép között sajátos viszony alakul ki, ahogy az író fogalmaz: létrejön egy „csendes tér”, „meditációs tér”. Nevezhető ez akár szakrálisnak is.

Nádas Péter vadkörtefája nem szimbolikus tárgy, nem úgy fejezi ki az élet és halál valóságát, mint Eliade megszentelt fáit, vagy a falusi közösségek rituális tárgyai. Ez a fa önmagával azonos, állandóságával és változékonyságával, azaz időbeliségével és időn kívüliségével idézi meg a szentet. Ahogy Esterházy Péter fogalmaz: „Mindaz, amire a fa emlékezik, elpusztult, pusztulóban, el fog pusztulni, és a fa alatt gyűlik, gyűlik a sokféle idő meg a sárga, rothadó gyümölcs.”¹⁶³

59. ábra Gombosszegi vadkörtefa, fotósorozat [Nádas, 2002]

¹⁶¹ Nádas, 2004

¹⁶² u.o.

¹⁶³ Esterházy, 2003

4. Növényépítészet falusi temetőekben

Mint azt az előző fejezetben láthattuk, a szakralitás egyes 20. századi újraértelmezése során a szimbolikus jelentésről a közvetlen, primer érzékelésre került át a hangsúly. Több új megközelítés a világ ontológikus arcának felfedését, az eredendő valóság közvetlen érzékelését helyezte szentség értelmezésének középpontba. A modern szakralitás téri megjelenésére felhozott példák azt mutatták, hogy ebben a folyamatban a tér és a táj viszonyának újrafogalmazása kulcsfontosságú lehet. Mikor az ember alkotta tér megszólítja az őt magába foglaló tájat, a táj visszakérdez, és sajátos absztrakt dialógus alakulhat ki kettejük között, mely felfed valamit, ami korábban érzékelhetetlen volt. Ez történik Derek Jarman kertjében, Portela temetőjében, de végső soron ezt a párbeszédet figyelhetjük meg a stockholmi Erdei Temetőnél és Nádas Péter szabályos-szabálytalan vadkörtefájánál is. Ez a furcsa, elementáris dialógus az alkotott és a természeti világ kettősségéről szól, a dolgok tematizáltságáról és tematizátlanságról.

A növényi épületek kettős jellemű entitások. Egyfelől magukon hordozzák az emberi kultúra jegyeit: a tárgyiasságot, teremtő akaratot, gondosságot, történetiséget. Másfelől természeti vonásaik vannak: az autonómitás, időbeliség, változás, ciklikusság. Két nyelvet beszélnek, így képesek olyan történetet is elmondani egyszerű, érthető szavakkal, amit az egynyelvű tárgyak csak körülményes habogással tudnak körülírni.

A növényépítészet, mint eszköz számos lehetőséget rejt magában a tér szakralitásának megragadására, a vállalkozás sikere azonban – úgy vélem - a tervezői akarat erejétől, pontosabban gyengeségétől függ. A növényépítészetet a történelem során leginkább az emberi teremtő erő diadalának kifejezésére használták föl [lásd 2.1 fejezet]. A tárgyi pózba idomított növények némák maradtak. Az akaratos alkotói megközelítés mellett láthattunk példát az egészen gyenge, „*presque rien*”¹⁶⁴ jellegű beavatkozásra is. Nádas Péter vadkörtefája az embertől független természeti lény, ami beleolvad a köznapi világba. A fényképezőgép kattánása kell ahhoz, hogy valódi arca érzékelhetővé váljon. A fotók egy „*természeti tárgyat*”¹⁶⁵ ábrázolnak, melyen keresztül megnyilatkozik a szakralitás.

A szent ma is jelen van a vidéki temetőben, csak a középpontból a perifériákra tette át székhelyét. Ahhoz, hogy becserkésszük – úgy hiszem - szelíden kell hozzá közelíteni: csendes és gyenge tervezői magatartással. A növényépítészet egy új ösvényt kínál ehhez.

¹⁶⁴ Böhringer, 2006

¹⁶⁵ Nádas, 2004

MESTERMUNKA

Etűdök növénravatalozókra

Bevezetés a mestermunkához

Mestermunkámban falusi temetőkre terveztem növényépületeket, halottbúcsúztatás, szabadtéri ravatalozás céljára. Ez a nem mindennapi témaválasztás regényesen született meg. Janáky István a doktori iskola vezetője invitált, hogy tájépítésként kapcsolódjak Herczeg Tamás építész doktorandusszal közösen folytatott kutatásukhoz: a hazai falusi ravatalozóépítészet vizsgálatához. Munkájuk elsősorban gyakorlati jellegű volt, valós helyszínekre, falusi temetőkre tervezték ravatalozóépületeket. Nekem azt a szerepet szánták, hogy tájépítésként az épületek környezetével és a temetővel foglalkozzak. Ám az ország kistelepüléseit járva hamar kiderült, hogy ez a feladat egyáltalán nem olyan égető fontosságú, mint az építészeti vonatkozás. Az évszázadok alatt organikus kialakult kis falusi temetők - még az utóbbi évtizedek általános lepusztulását követően is – gazdag tradíciókkal és fantasztikus növényállománnyal bírnak. Kívülállóként beavatkozni ezekbe a szervesen alakuló rendszerekbe a legtöbb esetben felesleges tervezői tudálékosság lett volna. Így fordítottam én is a figyelmemet a valódi probléma, a halottbúcsúztató terek felé.

Első alkalom, hogy az épület és a növényzet kombinálásának gondolata felmerült Nagykovácsi temetőjének tervezése volt, ahol a kialakítandó ravatalozót - hogy környezetéhez jobban illeszkedjen - sűrű sövényfállal vettük körül [lásd Melléklet]. A kívül élő, belül épített tér ötletén fellelkesülve a következő tervezési munkát, Órbottyán ravatalozóépületét már tudatosan alakítottuk hibrid formára: a kőépület előtetőjét nyírt hársfa-lombtető alkotja [lásd Melléklet]. Ettől a ponttól kezdve közös munkánk vezérfonalává a növényzet és az épület kombinálása vált. Mindhárman tervezésbe fogtunk, részben fiktív, részben pedig valós helyzeteken keresztül derítettük föl, miként viselkedik az élő és az élettelen anyag, ha közösséget alkotnak. A tervek és tervezők egymást inspirálták, változatok, parafrázisok születtek ugyanarra a témára, akár egy nagyzenekari mű egyes tételei, melyekben mindig más és más formában jelenik meg az eredeti zenei motívum. A közös kutatásból egy könyv kézírata született meg, *Falusi ravatalozók* címmel,¹⁶⁶ melynek általam készített részeit jelen doktori értekezésben és mestermunkában felhasználom.

A közös munka során egyre erősebbé vált bennem a gondolat, hogy az általunk tervezett építmények poézisét talán nem is az élő és élettelen anyag szembenállása, hanem a növényzetben rejlő többlet, az élő tárgy autonómitása adja. Az is határozott véleményemmé vált, hogy a halottbúcsúztatáshoz nem feltétlenül szükséges hagyományos értelemben vett épület, nem feladat a környezeti elemek kizárása a szakrális térből. A meglévő ravatalozók többsége rendelkezik – vagy könnyen

¹⁶⁶ Barcza, Herczeg, 2006, kézirat

felszerelhető - a jogszabályok által előírt egészségügyi és funkcionális létesítményekkel (hűtőkamra, tároló helyiség, vizes blokk). Az általam tervezett ravatalozók esetében ezért pusztán a szakrális térre koncentráltam, a funkcionális létesítményeket továbbra is meghagytam a meglévő ravatalozóépületekben. Így lehetőségessé vált, hogy nyitott, szabadtéri halottas tereket tervezek. A közös kutatás lezárultával visszatértem a kezdetekhez, azzal a szándékkal, hogy immár csak növényekből készítek szabadtéri ravatalozót, szisztematikusan végigjárva azokat a lehetőségeket, amit a növényépítészet kínál, és ami felett figyelmem korábban elsiklott.

Mesterművem anyagát ezeknek az önálló terveknek az összessége adja. A mestermunka első felében fiktív helyzetekre készítettem terveket, hogy feltárjam a növényépítészet rejtett lehetőségeit, poézisét. 23 növényi ravatalozó tanulmányterve született meg, melyek mindegyike egy-egy külön jellemvonását mutatja be a növényi épületeknek. Ezek az etűdök négy nagy témakörbe csoportosulnak: (1) *Lombtetők*, (2) *Cserjefalak*, (3) *Időben változó struktúrák*, (4) *Helyhez és hagyományhoz kötődő tervek*. A mestermunkának ez a szakasza tehát absztrakt módon keresi a választ új típusú szakrális terek megteremtésére.

A mestermunka második részében egy konkrét helyszínre, Tát település temetőjébe készítettem el három növényépület tervét. Ebben a részben azt vizsgáltam, hogyan viselkednek a növényi építmények, ha táji-, téri- és kulturális kontextusba helyezem őket, milyen lehetőségek rejlenek a növényépítészetben a szakrális tér és a táj viszonyának újrafogalmazásában. Milyen módon képesek felmutatni a növények egy hely megbúvó szakralitását? A mestermunkának ez a szakasza valós helyzetekre keres valós megoldásokat.

Nagy a kísértés, hogy a tati temetőre készült terveket a fiktív tanulmánytervek összegzéseként olvassuk, vagy úgy tekintsünk rá, mint egy zenekari mű hangos csúcspontjára. Aki ezt teszi csalódní fog. A két szakasz másról szól, míg az első rész a növényépítészet poétikáját kutatja, a második rész a tervezői magatartás és etikai felelősség kérdését vizsgálja.

A mestermunka kiegészítő, ám szerves része egy növényi installáció megépítése a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem parkjában. Ennek során egy fűzfa-ágakból álló térrácsos struktúrát alakítok ki egy meglévő örökzöld fa körül. Az installáció egyfelől modellezi a mestermunka első részében felvetett alaphelyzetet: a lombhullató és örökzöld növénytömegek transzparenciáját; másfelől modellezi a tati temető szigeti ravatalozójának tervezett növénystruktúráját; harmadrészt pedig önálló tárgyként jelenik meg a parkban.

Mestermunkám tervei nem megvalósult tervek. Egyelőre nehéz elfogadtatni a gondolatot a hazai kistelepülések döntéshozóival, hogy szűkös erőforrásaikat egy olyan építményre fordítsák, melynek kialakítása akár évtizedeket is igényel, és később rendszeres fenntartást követel meg. Annak ellenére, hogy mestermunkám tervei egyelőre csak papíron léteznek, fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy kivétel nélkül mindegyik megvalósítható a tervek alapján. A doktori disszertáció terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőség rá, hogy az összes tervlap eredeti formájában kerüljön be az értekezés anyagába. Ezek a tervek a doktori védéskor tartott kiállításon kerülnek bemutatásra, és ekkor tekinthető meg a növényi installáció és a róla készült fotódokumentáció is.

5. Növényravatalozók A-tól Z-ig

5.1. Tervek lombtetőkre

Magyarország falusi temetőit járva, néhány tucat látogatás után úgy érezhetjük, a mai falusi ravatalozó alapjaiban nem más, mint egy „sildes” doboz. Szerkezetileg többnyire egy szűkös egyterű kubusra és egy előtetővel védett előtérre tagolható. Magában az épített belső térben ritkán tartanak halottbúcsúztatást, ez a helyiség általában csak tárolóként funkcionál. A ceremónia a legtöbb esetben az átmeneti térben, a nyitott előtérben zajlik - egy tiszteletes szavaival élve a „tágas levegőn” - még az ősz és a tél folyamán is. A tetővel védett, nyitott ravataltér annyira kedvelt, hogy sok esetben az épület eredeti „sildjét” elbontották, és helyette az arányokat negligáló, óriási előtetőt építettek az ácsok.

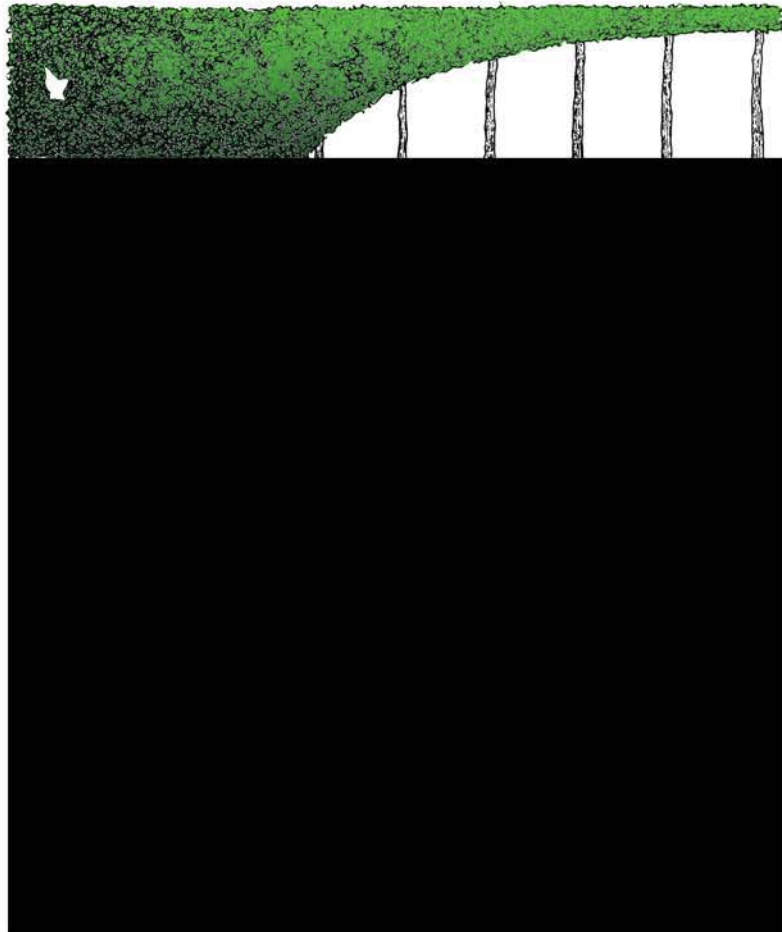
A növényépítészeti kísérletezés első szakaszának alapmotívuma a tetőszerkezet. A tervekben azt vizsgálom, hogy milyen lehetőségek rejlenek a növényi lombkorona sűrű, tetőszerű szövetté alakításában.

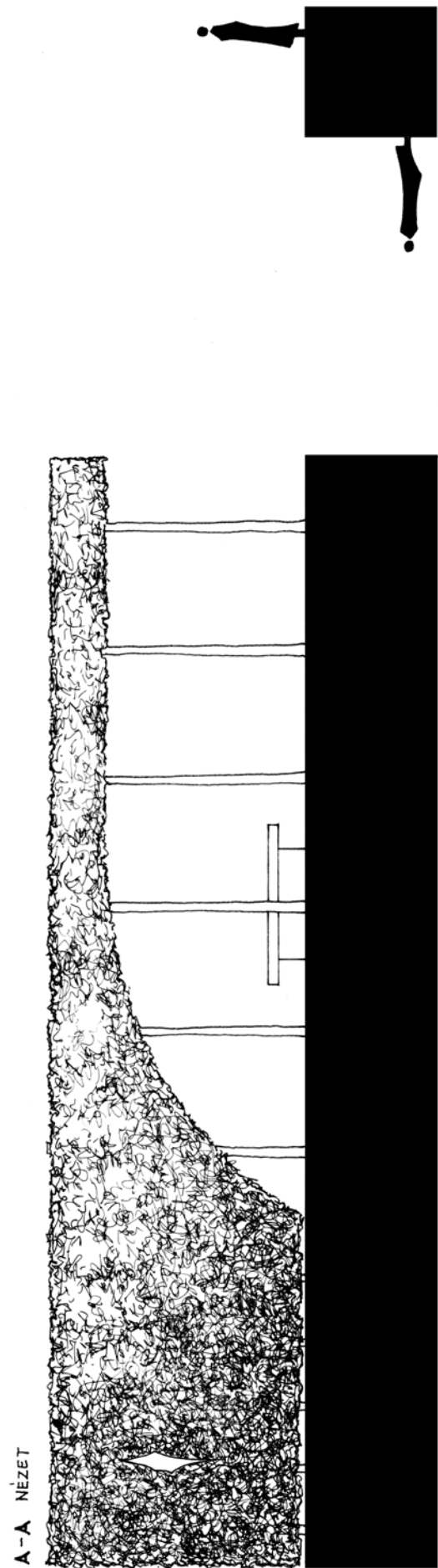
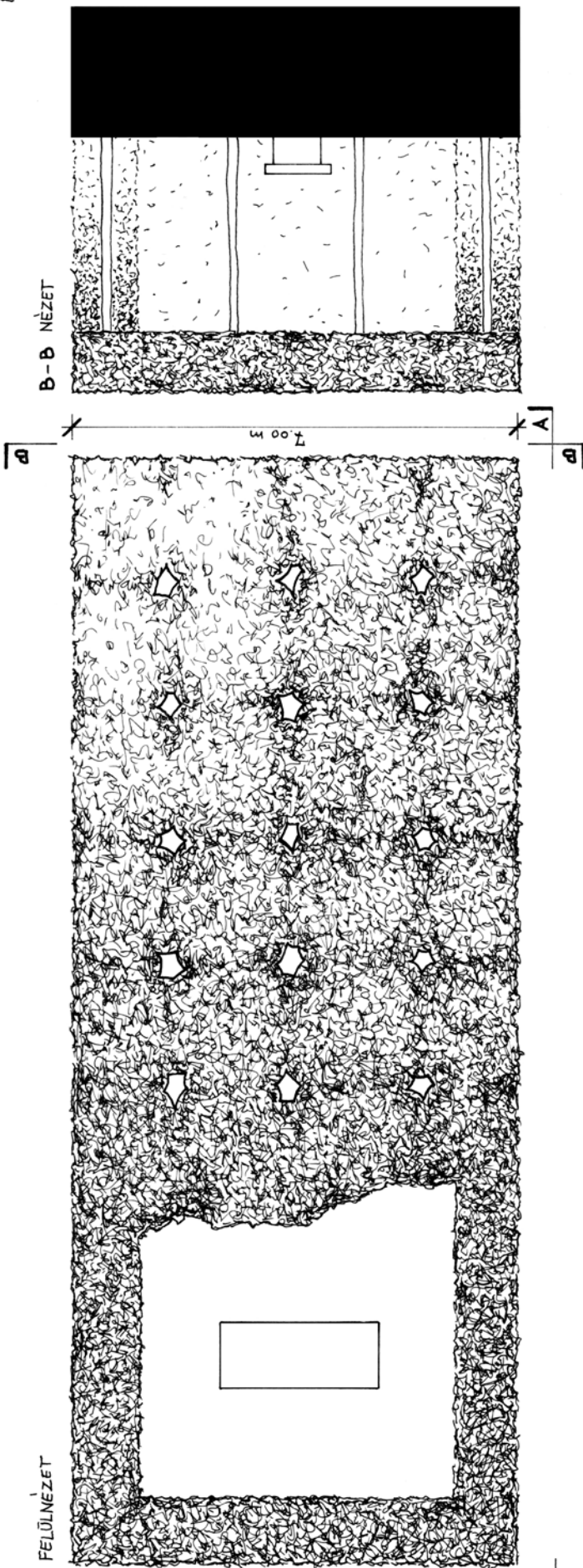
A - Előtető I.

Az első tervben a hagyományos kubus+előtető formát hoztam létre egynemű növényeszövetből. Az alapképleten azonban módosítottam egy kicsit, itt mind a ravataltér, mind az előtér félig nyitott átmeneti tér. Feltárukozásuk jellege azonban különbözik: az előtér horizontálisan, a ravatal terem vertikálisan nyílik meg. A két tér között az élő anyag teremt kapcsolatot.

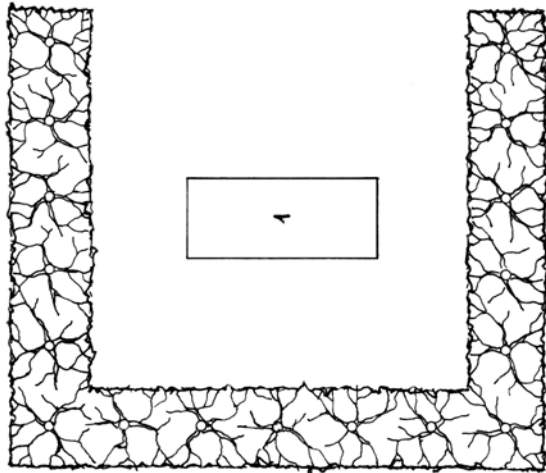
Kevés növény hajlandó arra, hogy egyszerre sövényfal és lombtető formát öltön, de a gyertyán bizonyos feltételek mellett vállalkozik erre a bravúros mutatványra. Az előadás feltételeit ő diktálja, meghatározva az ágakok hosszát, a tövek távolságát, a csupasz törzs magasságát, a tetőlemez vastagságát, a metszés intenzitását és még sok egyéb szempontot. Amennyiben a tervező maradéktalanul teljesíti a megszabott feltételeket, úgy a növény, mint egy kényes, nagytehetségű színész, magára ölti új szerepét.

Bruttó alapterület:	122 m ²
Nettó ravataltér:	25 m ² + 80 m ²
Magasság:	4 m
Tetőlemez:	<i>Carpinus betulus</i> , SF 3xi. Fld. 30/35, kubusra nevelt korona, Haag fíp. vízszintes-karos ágrendszer, magasság 4 m, ágmentes törzs 3 m; Σ: 24 db
Cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 3xi. Fld. 300/400; Σ: 17 db
Alakítás: (1-3 év)	kötözés+alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (3 év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő burkolat
Műtárgy:	terméskő ravatal, mobil ravatal
Öntözés:	gyökérszórás öntözőrendszer

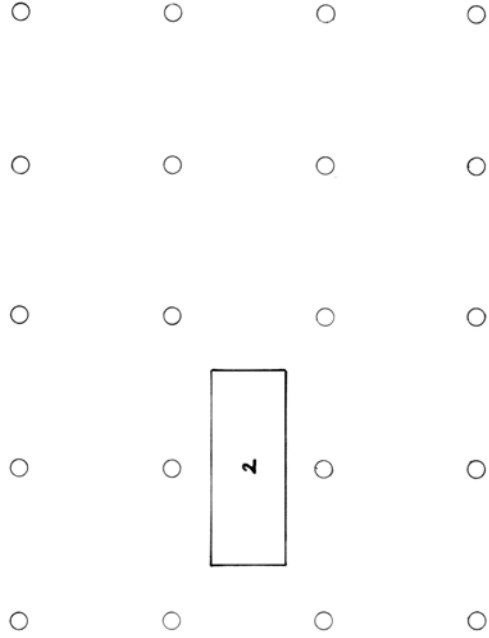

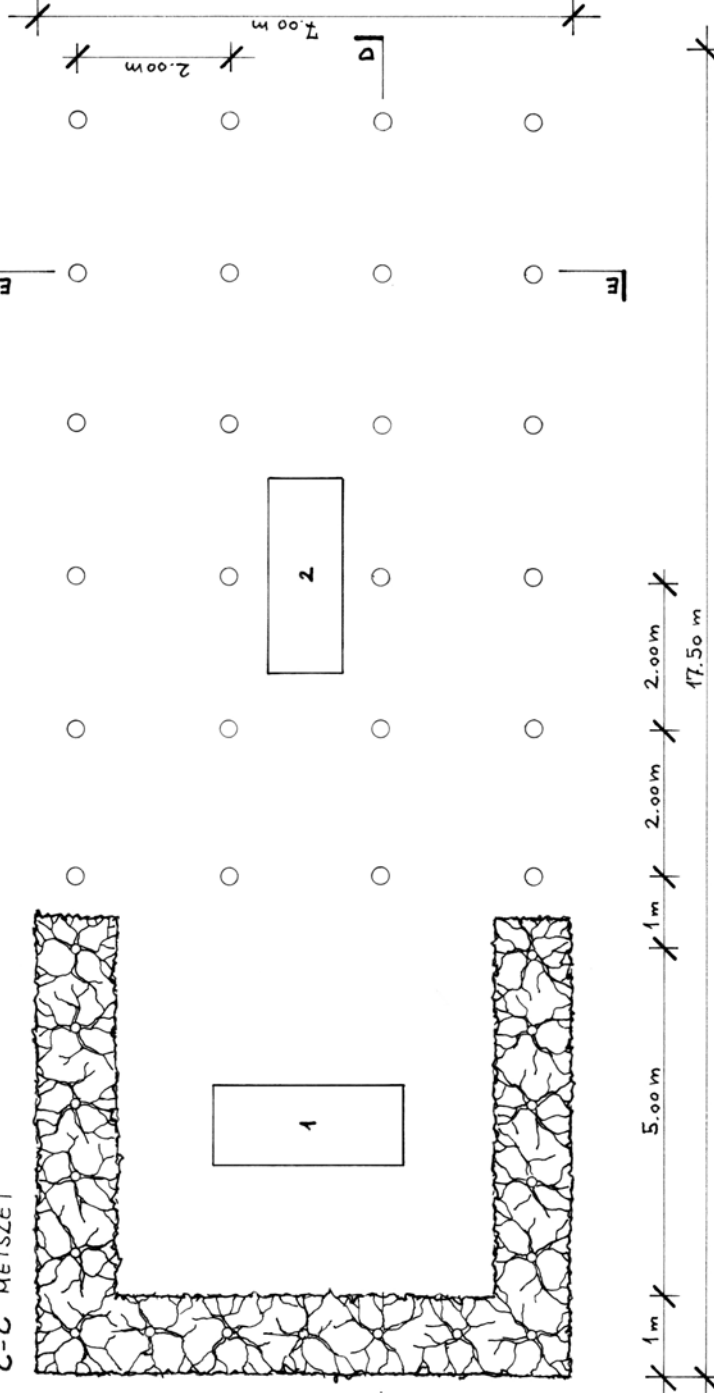
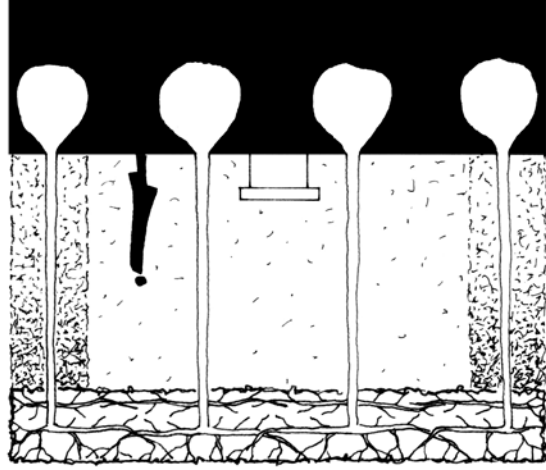
C-C METSZET

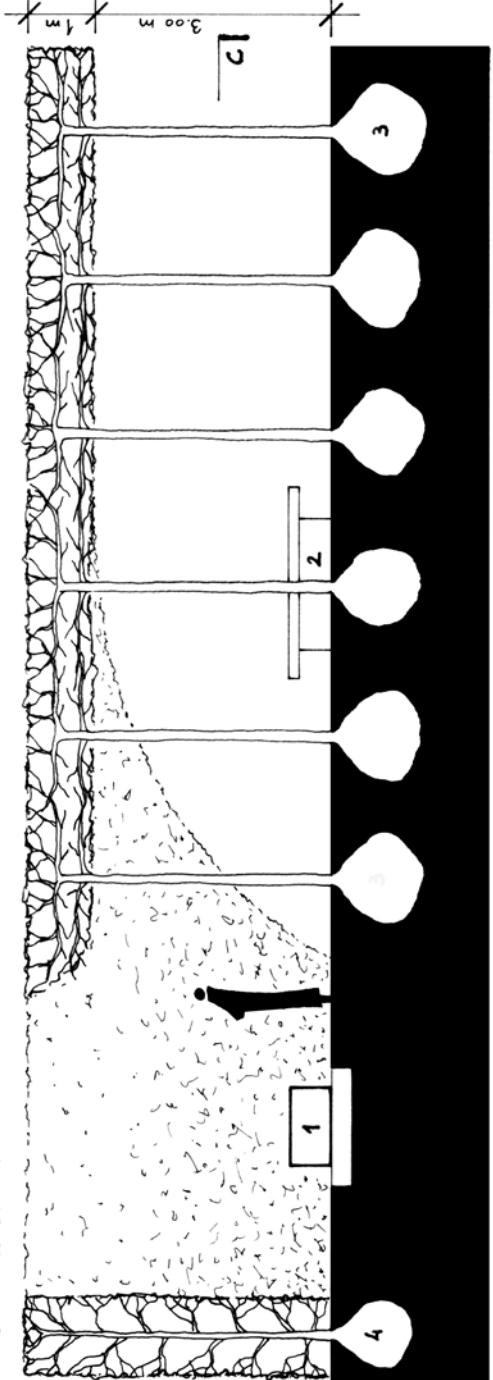
E-E

E-E KERESZTMETSZET

D-D HOSSZMETSZET

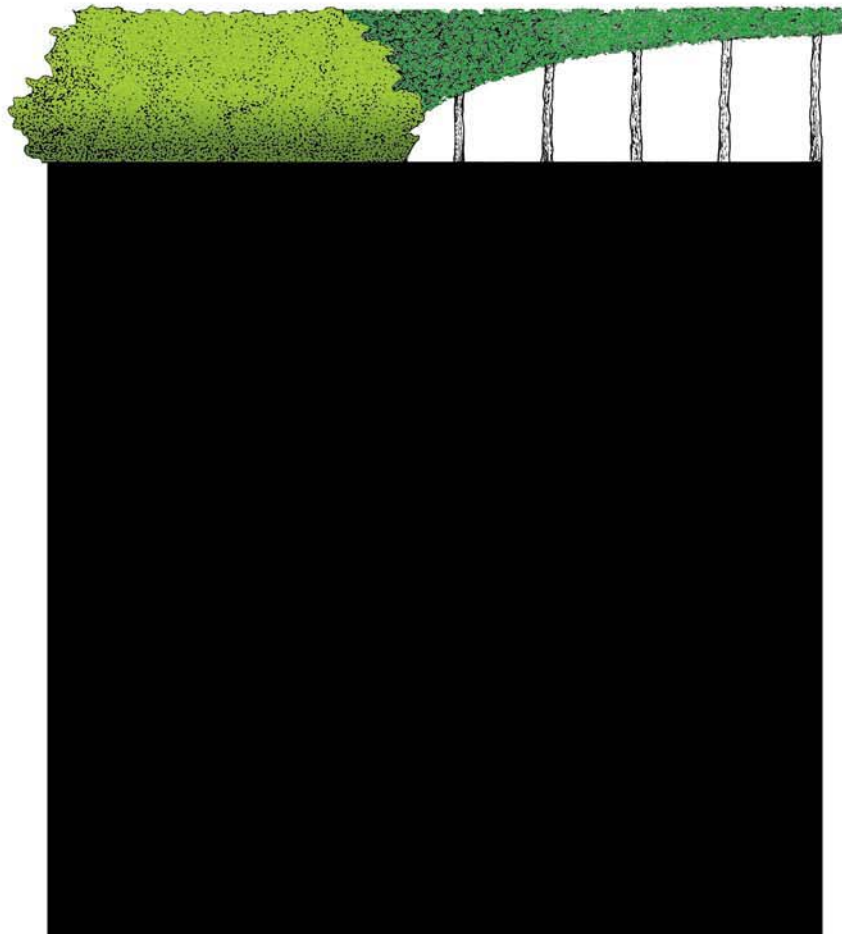

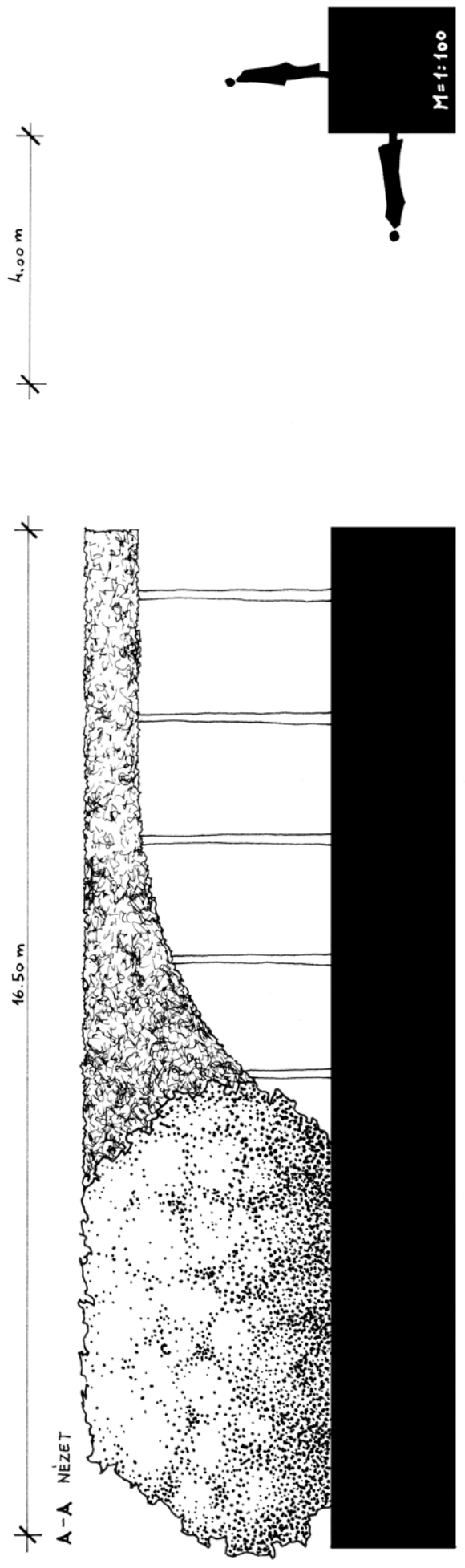
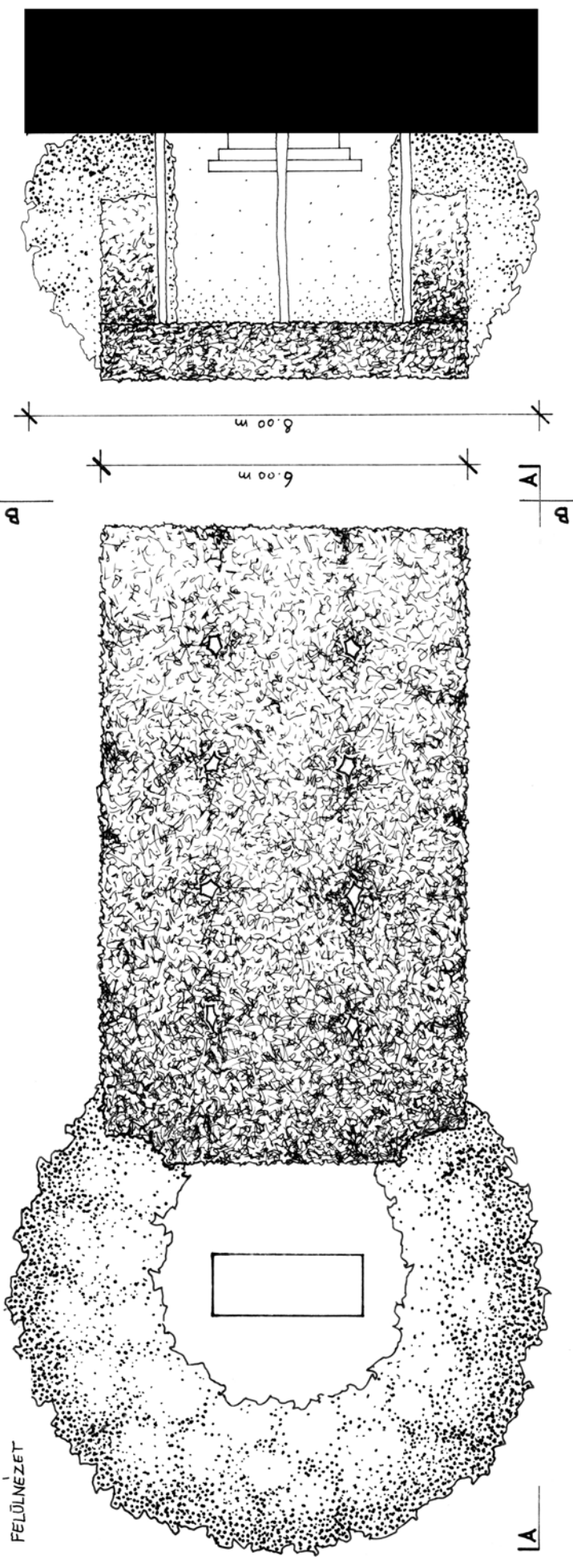
- 1 ÁLLANDÓ RAVATAL
- 2 MOBIL RAVATAL – ROSSZ IDŐ ESETÉN
- 3 NYÍRT LOMTÖRŐRŐL / CARPINUS BETULUS / GYERITYÁNBÓL / CARPINUS BETULUS / FÁVÁ NEVELVE 3M MAGAS ÁGMENTES TÖRZZSEL, A KORONA HAARÉNDENSZERŰ VÍZSZINTES KAROS ÁLLÍTÁSSAL ÉVENTE 4 ALLALOMMAL NYÍRVA
- 4 NYÍRT CSERJEFAL / CARPINUS BETULUS KÜLSŐ ÉS BELSŐ OLDALAN NYÍRVA

B - Előtető II.

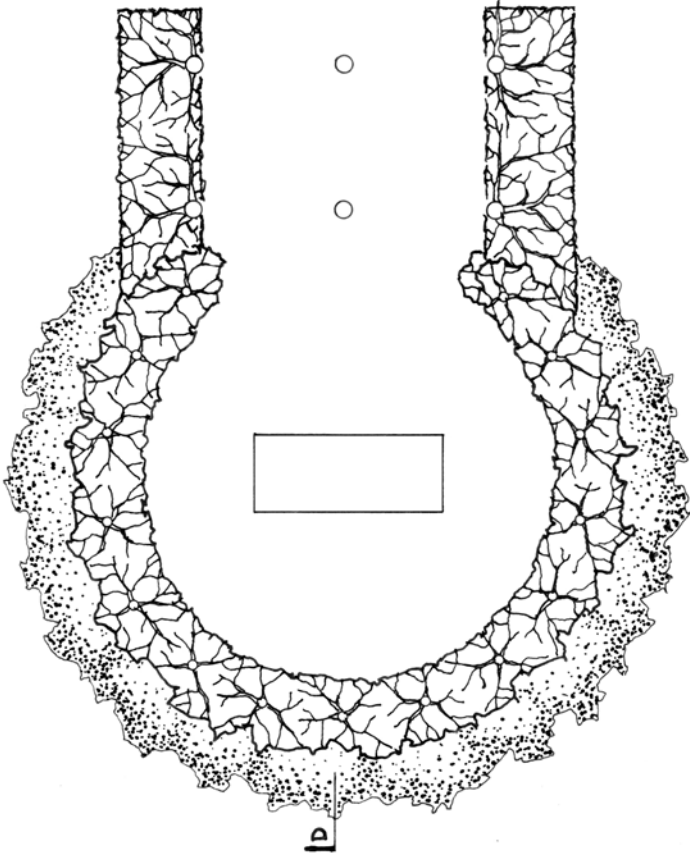
Hasonlóan az előző változathoz, az épületet itt is élő szövet alkotja, ám most két különböző növénytest feszül egymásnak: a nyírt gyertyán tetőzet és a szabadon nőtt orgonafal. A két cserje találkozásánál olyan csomóponti helyzet jön létre, ami előre nem kiszámítható. Az összemetsződés mintázatát az határozza meg, hogy az adott helyzetben melyik növény milyen eréllyel tud érvényt szerezni saját érdekeinek, mennyire kompetitív. Ez a szelíd versengés csak a tér néhány köbdeciméterének elfoglalásáért folyik, nem a túlélésért, elég azonban arra, hogy az egyébként előre kiszámítható struktúrán belül létrejöjjön egy, a tervezői akarattól független, autonóm részlet: egy *nem tervezhető csomópont*.

Bruttó alapterület:	105 m ²
Nettó ravataltér:	20 m ² + 60 m ²
Magasság:	4 m
Tetőlemez:	<i>Carpinus betulus</i> , SF 3xi. Fld. 30/35, kubusra nevelt korona, Haag típ. vízszintes-karos ágrendszer, magasság 4 m, ágmentes törzs 3 m; Σ : 15 db
Cserjefal:	<i>Syringa vulgaris</i> , 2xi. Fld. 200/250 Σ : 15 db
Alakítás: (1-5 év)	alakító metszés 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (5 év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő burkolat
Műtárgyak:	terméskő ravatal, mobil ravatal
Öntözés:	gyökérszónás öntözőrendszer

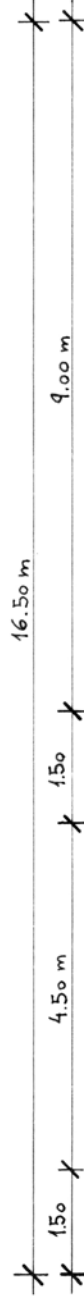
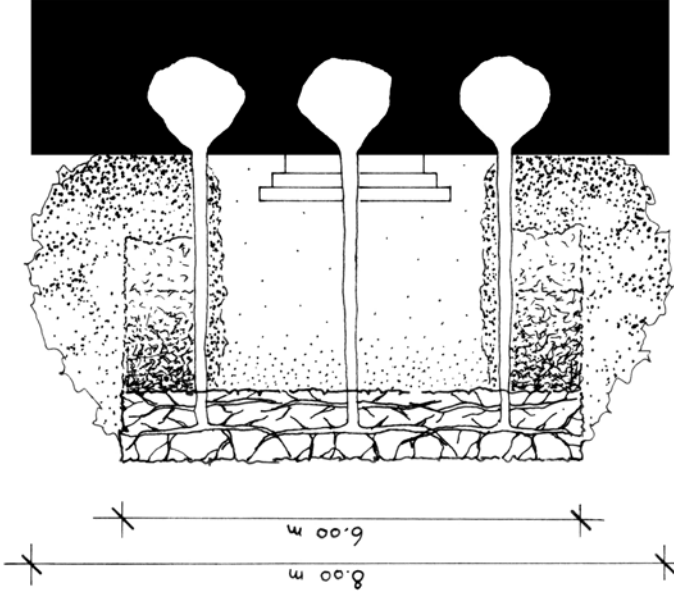

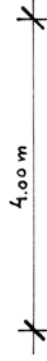
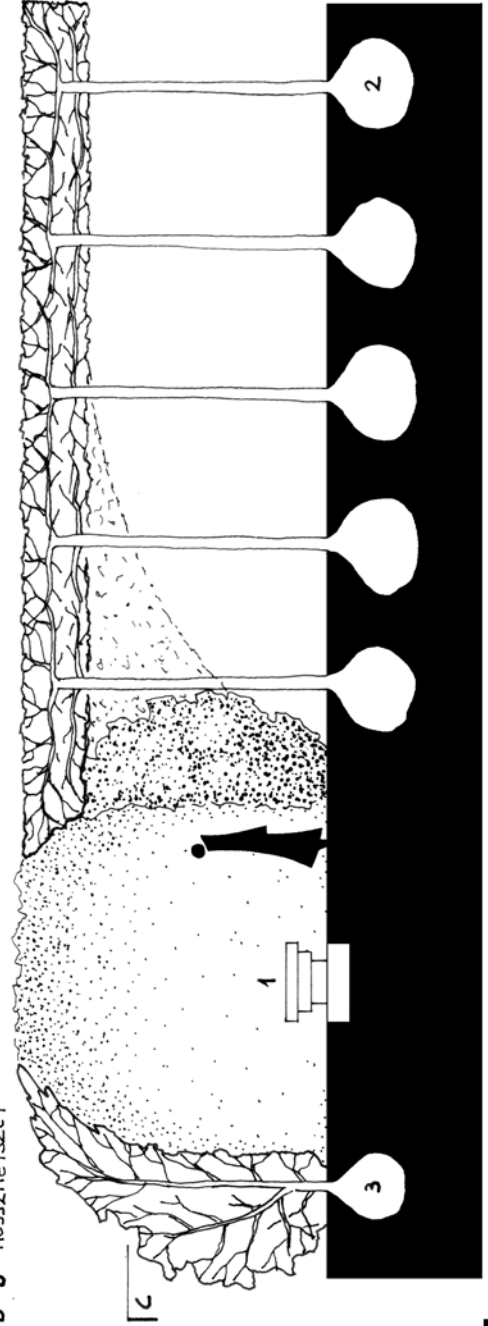
C-C SÍKMETSZET

E-E KÉRESZMETSZET

D-D HOSSZMETSZET

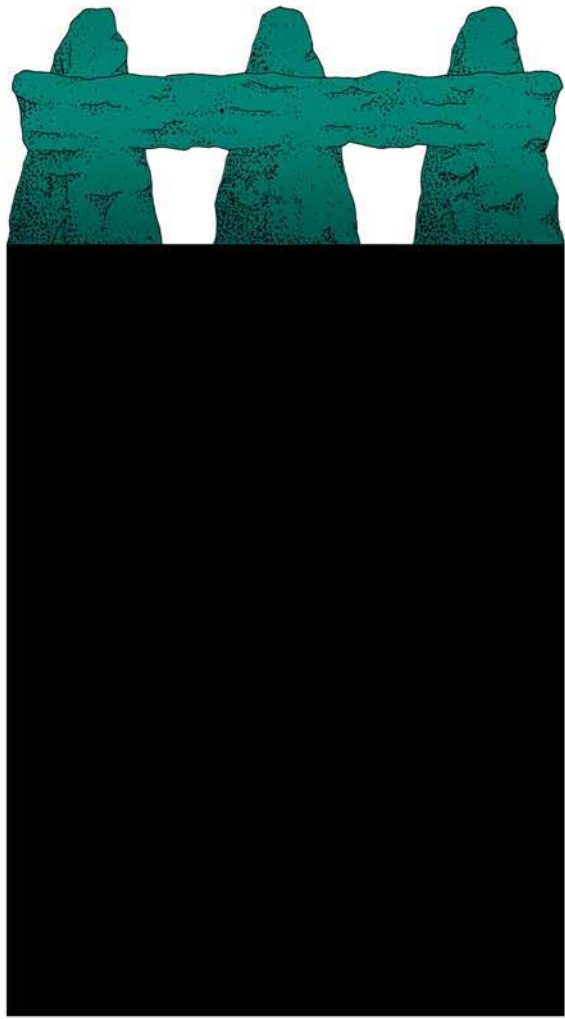
- 1 RAVATAL
- 2 NYÍRT LOMBKORONA TETŐZET
GYEPTYÁMBÓL / CARPINUS BETULUS/
FÁVÁ NEVELVE 3M MAGAS ÁGMENTES
TÖBBSZEL, A KORONA HAARZENDSZERŰ
VÍZSZINTES KAROS ALKALÍTÁSSAL
ÉVENTE 4 ALKALOMMAL NYÍRVA
- 3 VIRÁGOS LOMBHULLATÓ GSERZEFAL
ORGONABÓL /SYDING-A VULGARIS/
BELSŐ OLDALON ENYHÉN METSZVE
KÜLSŐ OLDALON SZABADON HAGTVÁ
VEZÉRHÁJTÁSÓZLAT BEFELE NEVELVE

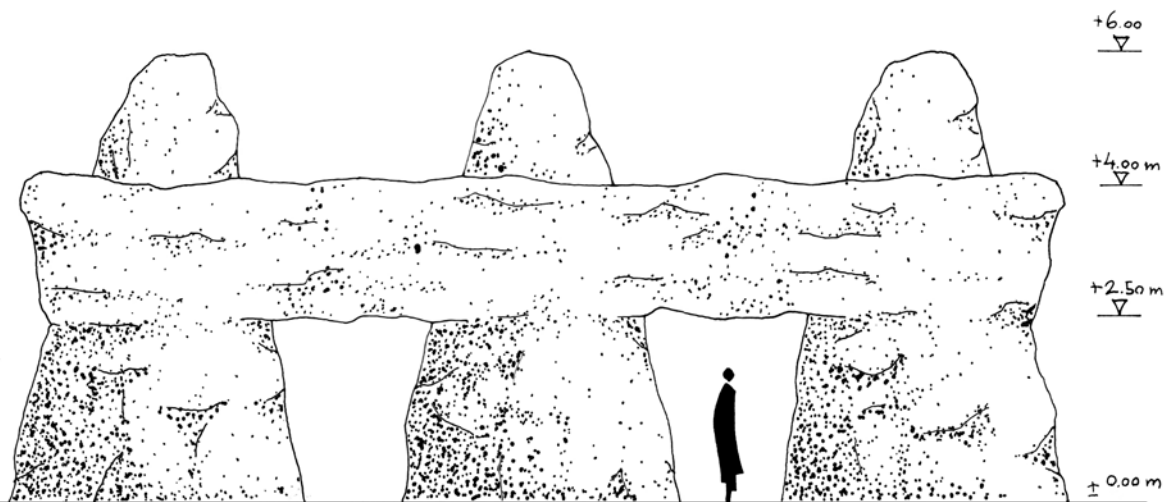
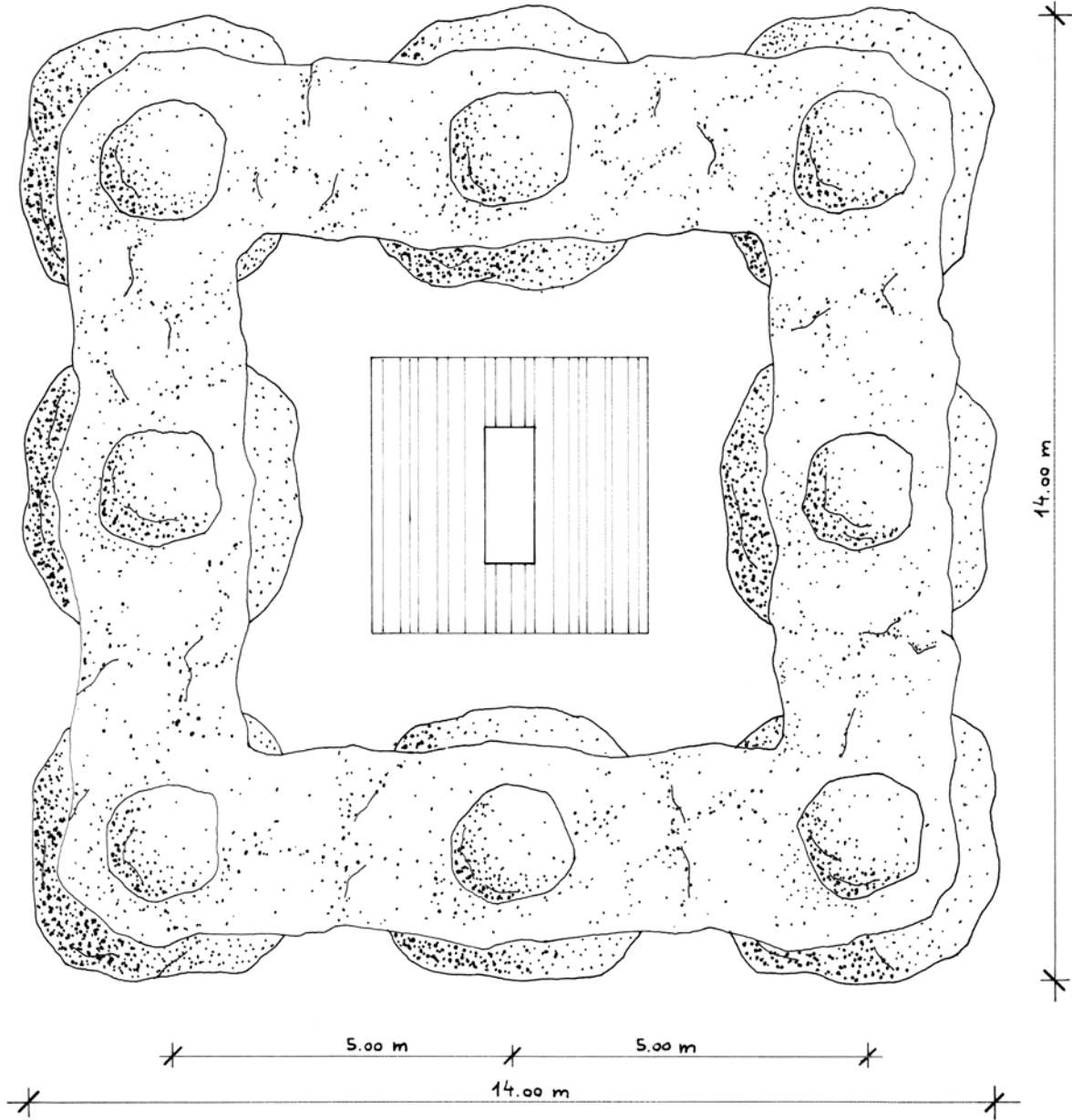
C - Apostolok parafrázis I.

A növényépítészet történetének talán legdrámaibb alkotása az angliai *Tizenkét Apostol* nevű tiszafa csoport [lásd 2.1.3. fejezet]. A tucatnyi örökzöld fából eredetileg bizarr mértani kompozíciót terveztek, de a vénülő növények idővel elhagyták a nekik kijelölt alakzatot, kívül belül hullámzó dudorok, horpaszok keletkeztek a valaha síkra metszett lombjukon. Törzseik megdőltek, ágaik megeresztettek ott, ahol a formát tervező logika arra nem számított. Mintha minden egyes fa saját kedve szerint, saját döcögős szavaival mondaná el azt, milyen a gúla, milyen a sík, milyen a boltív. A C jelű terv ennek az alkotásnak a parafrázisa.

Az általam tervezett ravatalozóban 8 tiszafa állja körül a ravatalt egymástól tisztes, ám mégsem túl nagy távolságra. Az egymagukban ácsorgó fák az első évtizedben csendben figyelik a körülöttük zajló eseményeket, miközben komótosan terebélyesednek. A kertész egy szelíd jeladására azután egyszer csak olyat tesznek, ami nem szokásuk: lassan egymás felé nyújtják oldalágaikat és - néhány újabb évtized leforgása alatt - összekapaszkodnak. Egybefonódott karjaik idővel megvastagodnak, tetőt képeznek, mely fölött a fák csúcsai időnként összenéznek, és rücskös koronájukkal biccentenek egymás felé, a ravatal felé, a mindig más koporsó felé. A kertész úgy kell hogy bánjon velük, mint egy idősödő, szűkszávú borbély, idősödő, szűkszávú vendégével: nem tolakszik, nem tukmál, keveset nyír, csakis ott, ahol szükséges. Borotvája tisztelettel követi az öreg bőr ráncait, ollója rendbe szedi az elvadult tincseket, de békén hagyja a kopaszodó foltokat. És akkor a lombozat borostás leveles szövedéke egyszer majd lassan megszólal, és döcögve elmeséli mit is látott az elmúlt évszázad során.

Bruttó alapterület:	196 m ²
Nettó ravataltér:	64 m ²
Magasság:	6 m
Telepítendő növény:	<i>Taxus baccata</i> , 3xi. Fld. 175/200 kúpra nyírt, Σ: 8 db
Alakítás: (1-20-40 év)	kötözés, alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 2-3/év
Fenntartás: (40 év -)	Kontúrmetszés: 2-3/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő / porphyr kiskockakő
Műtárgy:	terméskő ravatal
Öntözés:	gyökérszónás öntözőrendszer

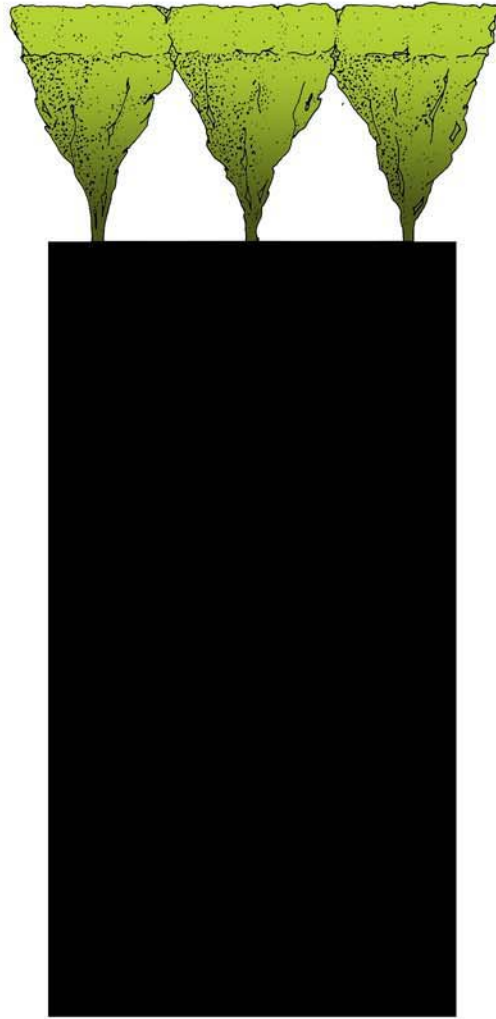

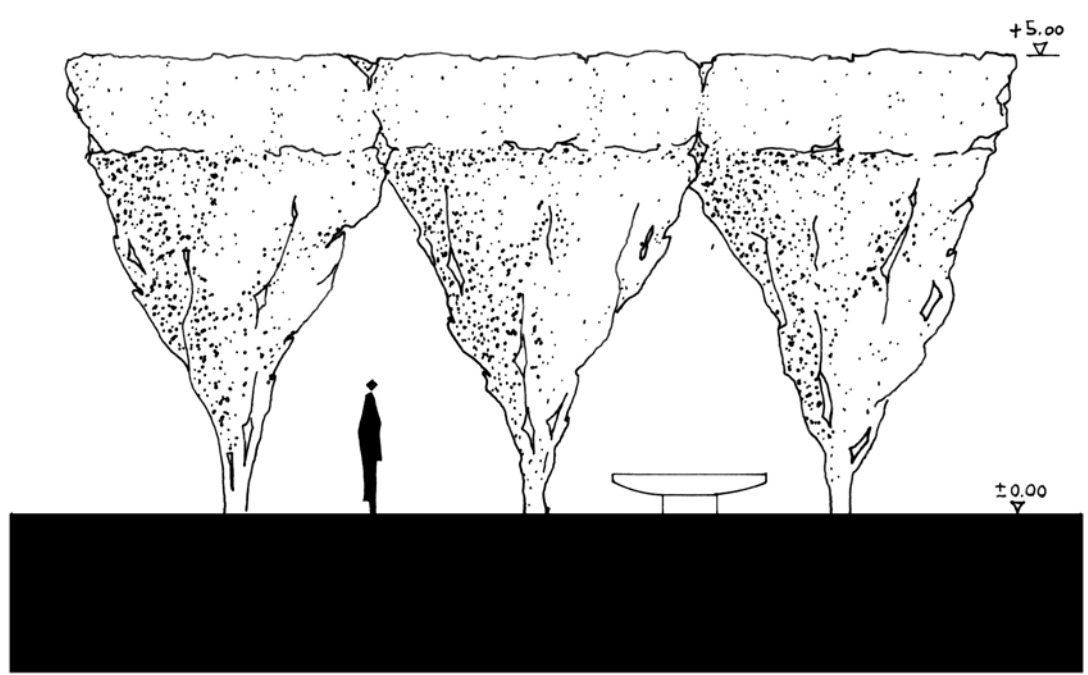
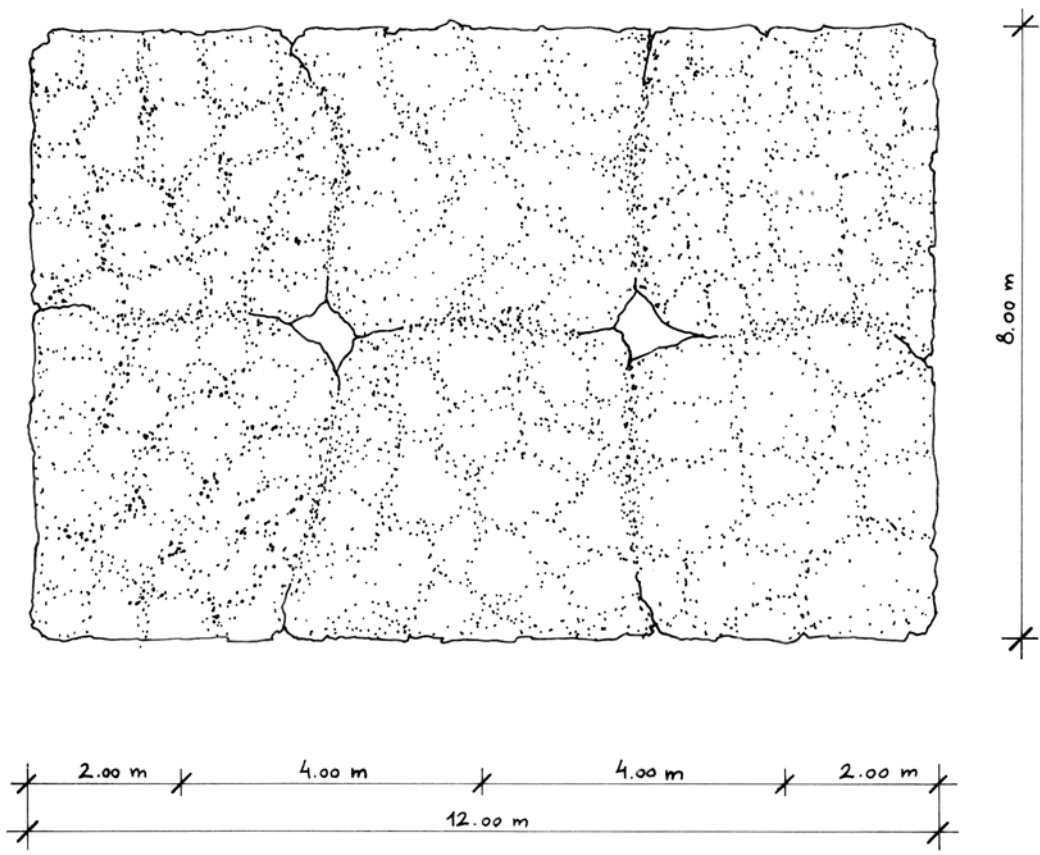

D - Apostolok parafrázis II.

Vannak fák, melyek idős korukra, mint ősi matriarchák, alsó felükben terebélyesednek el. Ilyenek a tiszafák. Mások, úgy vénülnek akár az úszómesterek, vagy egy öntödei munkás, felül vállban, még akkor is egyre csak dagadva, mikor az idős lábak már vékonyra zsugorodtak. Örökzöld fák között ritka az ilyen fajta, mégis időnként, déli tájakon, láthatunk egy-egy vén borókát vagy ciprust, ami a nagy melegben nosztalgizva dülleszt púposan deltás felsőtestét. Hat ilyen vállas aggastyán alkotja a hajdani „*Tizenkét Apostol*” D jelű parafrázisát.

Bruttó alapterület:	96 m ²
Nettó ravataltér:	90 m ²
Magasság:	5 m
Telepítendő növény:	<i>Juniperus communis</i> , 3xi. Fld. 200/250 Σ: 6 db
Alakítás: (1-25 év)	kötözés+alakító metszés 1 alkalom/év kontúrmetszés: 2-3/év
Fenntartás: (25 év -)	Kontúrmetszés: 2-3/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő burkolat
Ravatal:	terméskő ravatal
Öntözés:	gyökérzónás öntözőrendszer

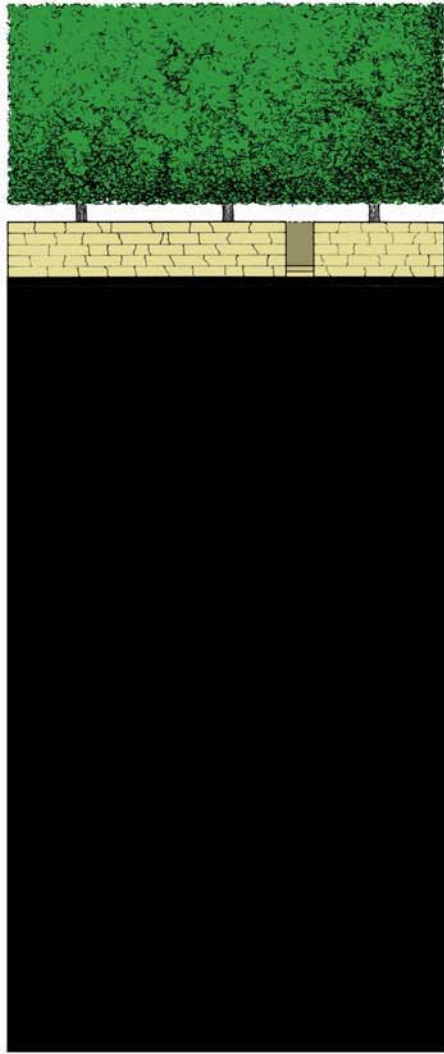
CUPRESSUS SEMPERVIRENS - ÖRÖKTÖLD CIPRUS

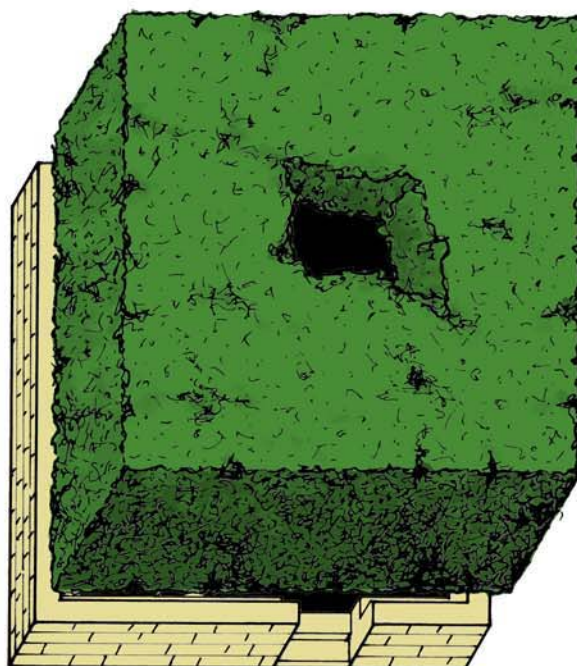
E - Lomtető kubus

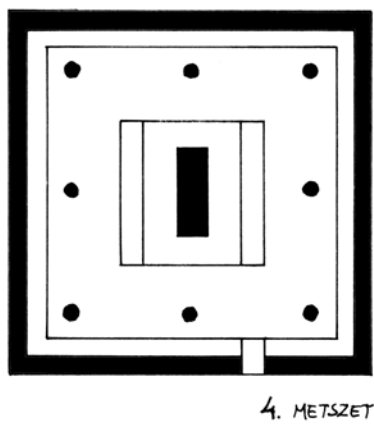
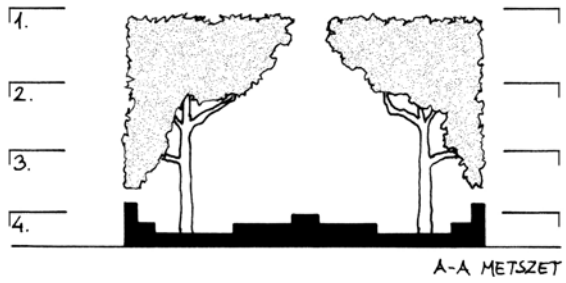
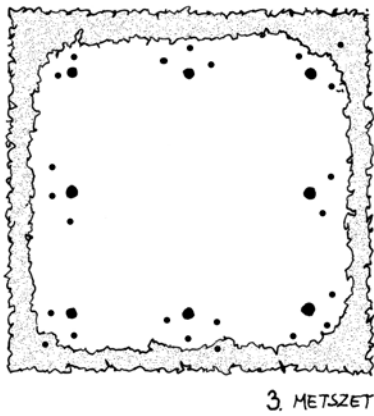
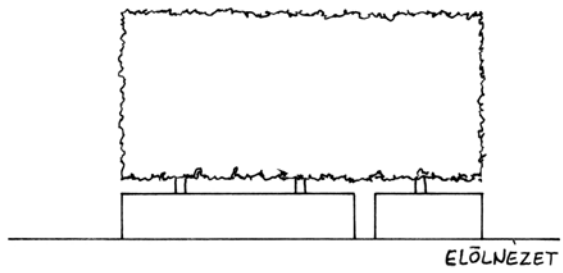
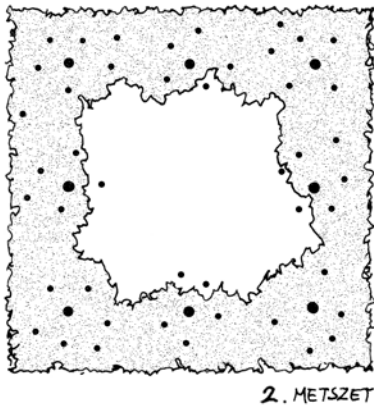
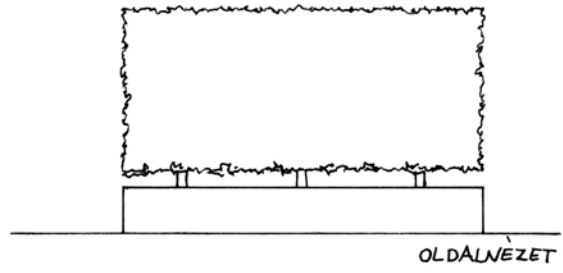
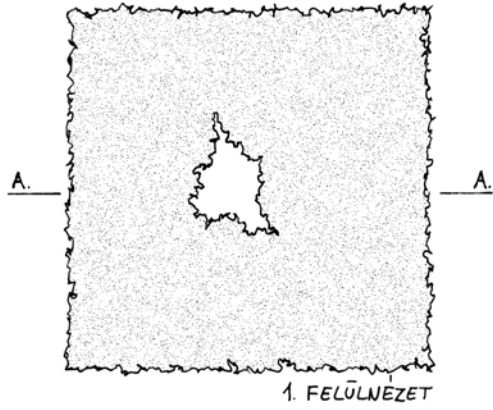
Egy apró párizsi parkban, a Notre Dame oldalában bukkantam rá egy csodás növényegyüttesre. Fél tucat juharfa állt téglalap alaprajzon, egymástól hat-hat lépés távolságban. Egybenőtt magas koronájuk vastag zöld tetőt képzett, amin a napfény és az eső alig tudott áthatolni. Az oszlopszerű törzsek között belépve megrendítő szépségű térben találtam magam: a korona belül szabálytalan kupolává boltozódott az évek során, a lomb a mélyárnyékban feltisztult, az ágak pedig tekergőzve a fény felé hajlottak. A tervezői akarattól független, önmagától létrejött boltozatot figyelve új értelmet nyert az *organikus építészet* fogalma.

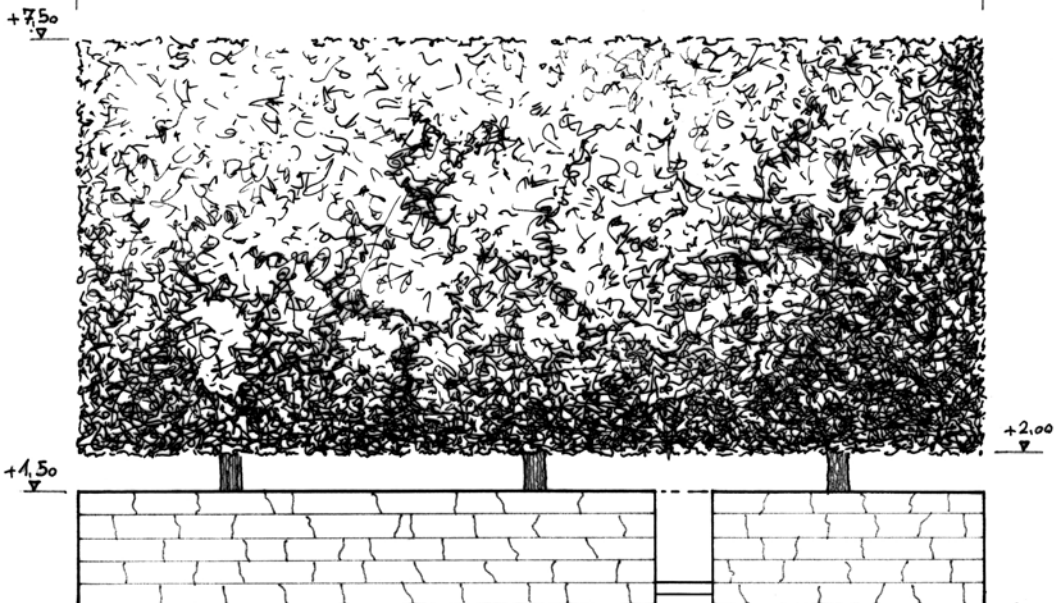
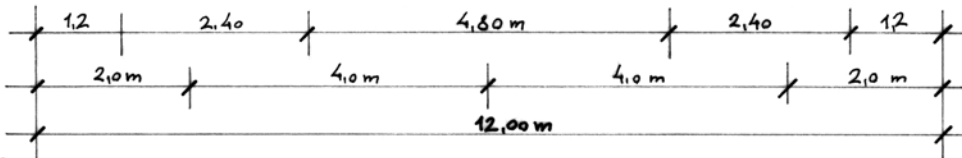
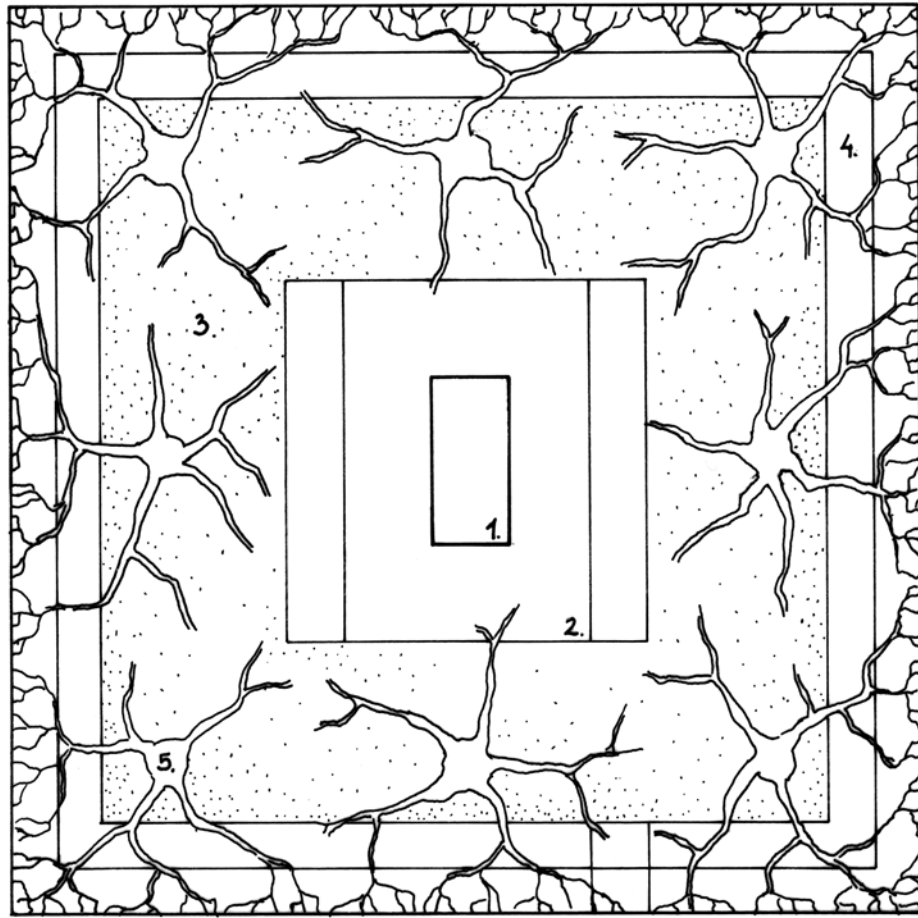
Hazatérve készítettem egy tervet arról, hogyan adaptálhatnám ezt a példát. Hársfákat négyzet alaprajzba rendeztem, és koronájukat kívül szabályos kubussá formáltam. Ahogy az ágszerkezetet rajzolva próbáltam kiszámítani a belül növekvő boltív profilját, nem várt meglepetés ért. A rajzokból ugyanis kitűnt, bármilyen tetszetős az elv, ilyen arányok mellett a lombozat nem képes összezárulni teljesen, egyetlen helyen, a lombkupola tetején nyílás marad. Ez a tetőablak pont az alatta fekvő ravatalra ereszti be a napfényt.

Bruttó alapterület:	144 m ²
Nettó ravataltér:	90 m ²
Magasság:	7,5 m
Telepítendő növény:	<i>Tilia tomentosa</i> 'Szeleste', SF 3xi. Fld. 16/18 Σ: 8 db
Alakítás: (1-8 év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 2-3/év
Fenntartás: (8 év -)	Kontúrmetszés: 2-3/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő / mészkő lapburkolat
Műtárgy:	mészkő burkolat kerítésfal, keményfa pad, mészkőtömb ravatal
Öntözés:	gyökérzónás öntözőrendszer

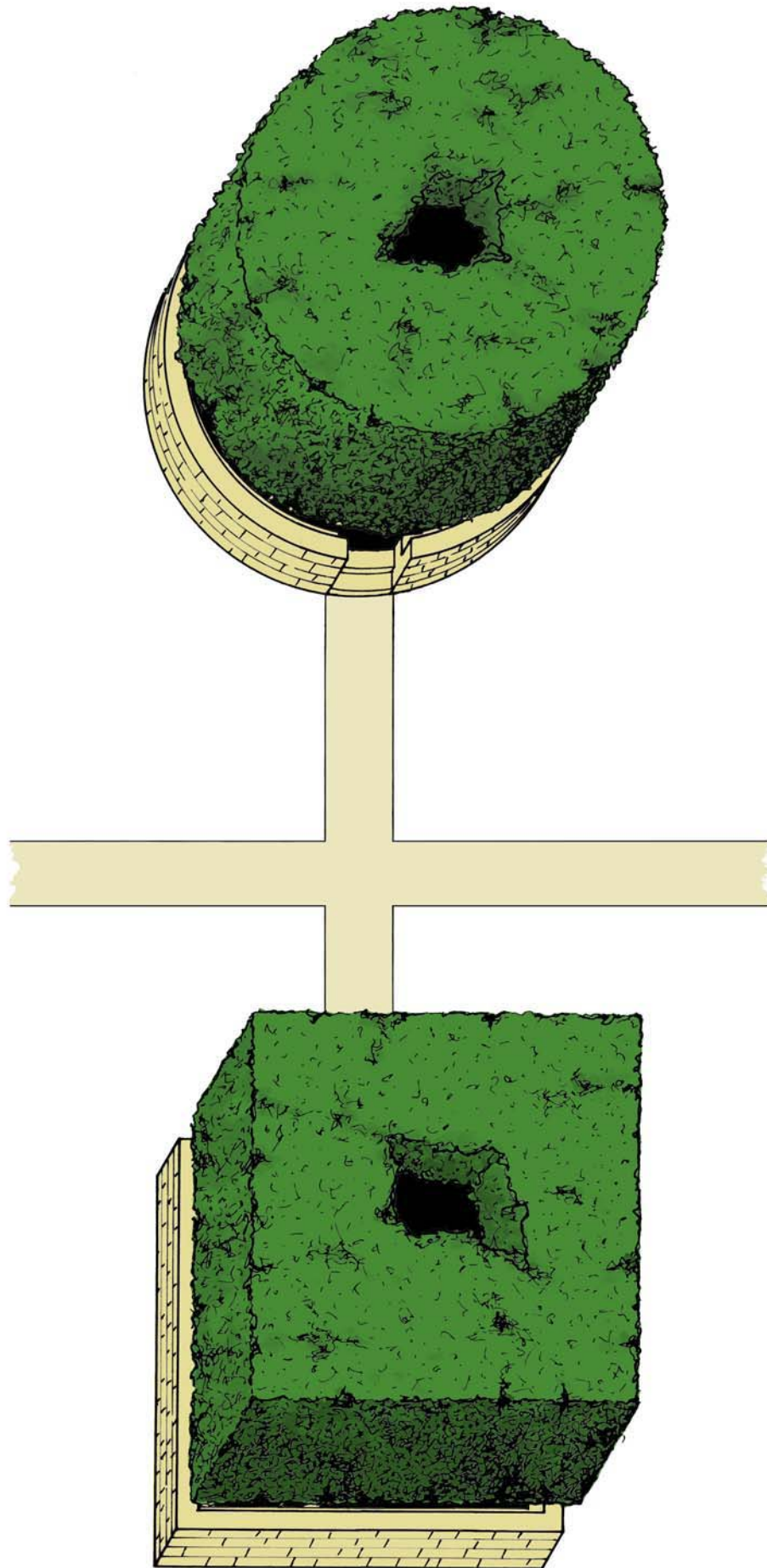

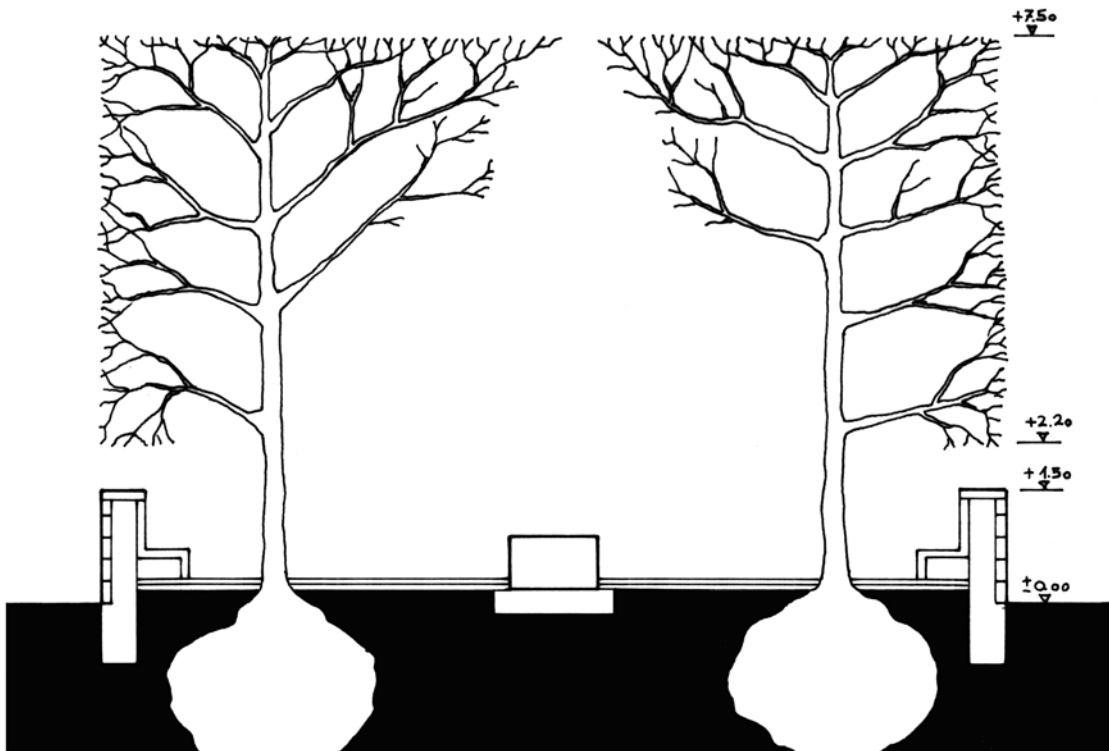
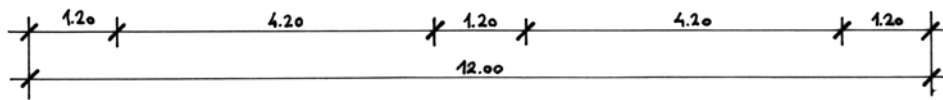
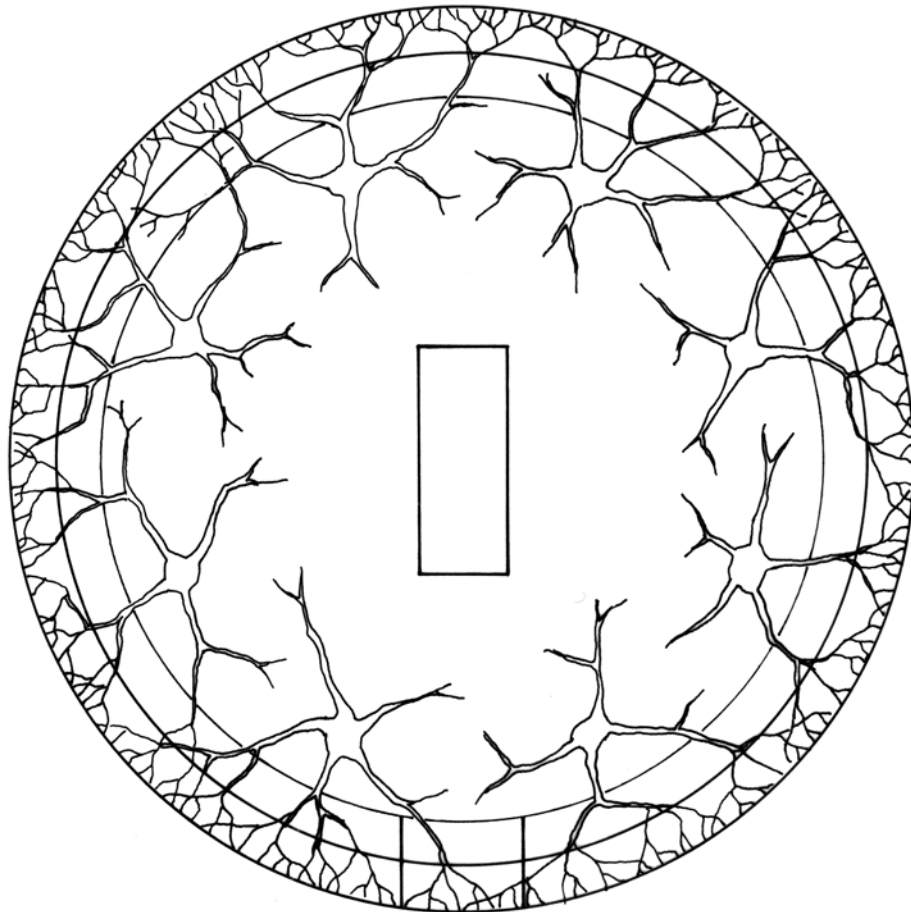
1. TERMÉSKÖ RAVATAL 2. KIEMELT MÉSzkÖ BURKOLATÚ EMEWÉNY 3. STABILIZÁLT ZÚZOTKÖ BURKOLAT 4. TERMÉSKÖ PAD
5 NYÍRT EZÜSTHÁRS TETÖ - ELŐNEVELT FÁKBÖL KIÜLTETVE - ELSÖ ÉVTÖL ALAKÍTVÁ - ÉVENTE 3X KETSZVE

F - Lomtető iker variáns

Ennek a tervnek a gondolata Észak-Angliában fészkelte be magát a fejembe, miközben szép feleségemmel egy keskeny műúton kapaszkodtunk felfelé a birkalegelők között. Az út két oldalán egy-egy kőfallal kerített mértani facsoportot fedeztem fel. Baloldalt a lombkubus tervemet [lásd E terv] láttam megvalósulva, jobbra pedig ennek kör alaprajzú változatát. Olyan megdöbbenő volt a kreativitás ilyen sűrűsödésével találkozni az angol tájban, hogy azonnali magyarázatra volt szükségem. Az, hogy milyen funkcionális célt szolgált e két dolog, nem érdekelt, pusztán az izgatott, milyen akarat hívta őket életre. Más nem lévén, gondolati úton jártam az eset végére. Feltételeztem, hogy egy egymástól elhidegült, beszélő viszonyban nem lévő, ám szomszédságban maradt idős testvérpár versengése eredményezte az építményeket. Melyik volt előbb, nem tudni, nem is számít, az viszont biztos - amennyire hihetek saját képzeletemnek -, hogy a második létrejötténél a lemaradástól való félelem munkálkodott. Látna a szomszéd leleményét, egy hasonlóan jelentős, de mégis más jellegű alkotást kellett létrehozni. Ám a közös múlt, a közös neveltetés, nem engedett túl hosszú pórázta a kreatív gondolatoknak. Így született a kockára válaszul a henger, esetleg fordítva.

Minderről Páty település egyházi „ikertemetője” jutott az eszembe, melyhez a MOME II. éves diákjai készítettek kiváló ravatalozó terveket 2004 őszi félévében. A településről kifelé vezető út baloldalán a református egyház sírkertje fekszik, benne az ő halottaival, vele szemben, jobboldalt a katolikus egyház elhunytjai várják a feltámadást. Méltó ravatalozók nélkül. Úgy gondoltam az észak-angol mintával maradéktalanul kielégíthetném a két temető épületigényét.

G - Inverz lombtető

A kívül megnyírt belül organikus lomb kubus [lásd **E** terv] nem hagyott nyugodni. Mi történik, ha kifordítom a struktúrát, ami így kifelé nőhet szabadon, és csak befelé regulázza meg az emberi akarat? Mi történik, mikor az ember nekiindul egy buja növénytömegnek és a sűrű közepén egyszer csak szembekerül valami megformálttal? A megformált ürrel.

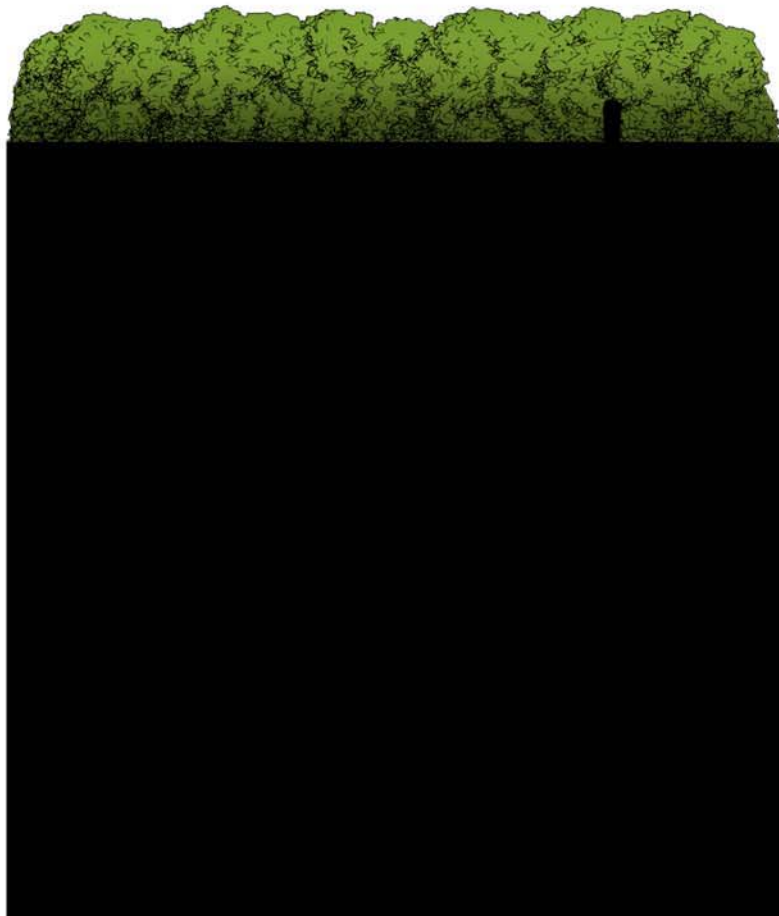
Egy negyedhektáros tölgyerdő közepébe – ilyen gyakran akad falusi temető szomszédságában - egy 20x20 m alapterületű tisztást vágtam, amit egy sor juharfával béleltem ki. Ez a fa békésen tűri, hogy akár húsz méter magas sík fallá alakítsák a koronáját. A terv több változatban is elkészült, különböző bélés variációkkal: lombhullató és örökzöld térfallal, szabadon hagyott tisztással, valamint az inverz inverzével: a tisztásra telepített lombtető kubussal [**G4** rajz]. Mindezen variációk fundamentumát a bélésanyag akkurátus megműveltsége adja, mely szemben áll a környező erdő zabolátlanságával. De mi történik, ha a művelés egyszer csak abbamarad?

Egy erdei séta alkalmával, Belgiumban, feleségemmel letértünk az ösvényről, és befelé indultunk a rengetegbe. Egyszer csak megváltoztak a fények, és fölnézve észrevettük, hogy az erdő szövete átalakult, nyurga bükkfák helyett fenyők álltak körülöttünk egy kisebb foltban, majd ismét a bükkös folytatódott. Nyilvánvaló volt, hogy itt a rengeteg közepén, korábban valami emberi tevékenység folyt, máshogy a fenyők nem kerülhettek ide. Talán az erdészek akartak csemeteket létrehozni, vagy ki tudja, de akármi is volt az eredeti terv, annak kiötlője egyszer csak magára hagyta a magoncokat. Az elvadult fák aztán néhány évtized alatt teljesen benőtték a léket, és a néhai tervezői szándéknak csak egyetlen emléke, a fények felbolydult játéka maradt.

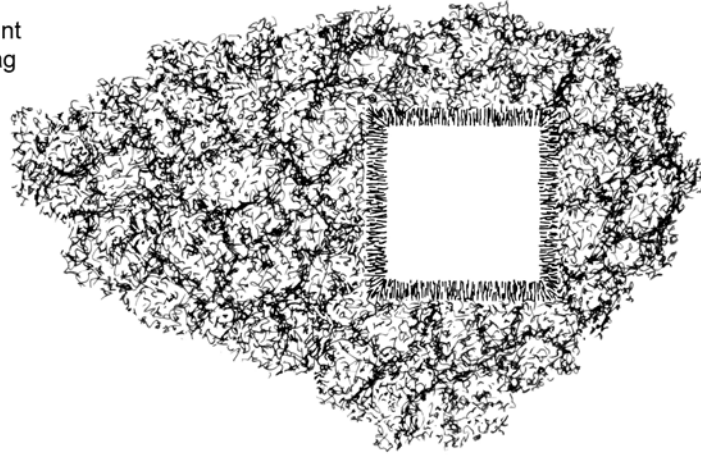
Egy megregulázott növénycsoport szabadon engedésnek talán legszebb emléke az Észak-Börzsöny egyik eldugott medencéjében található. Akárcsak más erdőkben, itt is tervezett periódusokban termelték le a faállományt az erdészek, ám 1956 őszén, mikor épp ez az eldugott erdő rész került volna sorra, a forradalom miatt félbeszakadt a munka. Csak hónapokkal később indultak meg újra a fűrészek, de ekkor már a következő erdőtag volt soron a terv szerint. A kimaradt völgy akkor fél évszázados tölgyei megmenekült a ledöntéstől, és szabadon nőhetett tovább hatalmas faóriásokká. Mire az ütemterv ismét visszatért volna hozzájuk, a területet védetté nyilvánították. Jelenleg ez Magyarország egyik legértékesebb őserdeje, száz éves faóriások egy apró, felszabadult csoportja a Börzsöny megművelt erdejében. Az 56-os magyar forradalom legszebb emlékműve.

G. terv

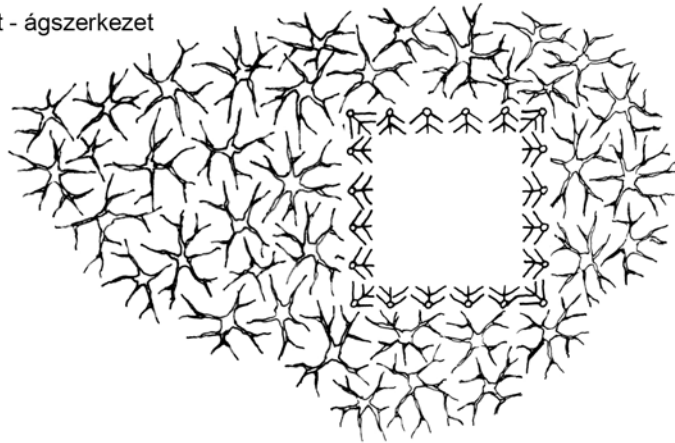
Bruttó alapterület:	~3000 m ²
Nettó ravataltér:	400 m ²
Magasság:	20-30 m
Telepítendő növény:	<i>Acer platanoides</i> 'Columnaris', SF 3xi. Fld. 20/25; Σ: 20 db
Alakítás: (1-8 év)	kornaformáló metszés: 1/év kontúrmetszés: 2/év
Fenntartás: (8 év -)	Kontúrmetszés: 2/év
Térburkolat:	gyepes kaszálórét
Feltároló út:	zúzottkő burkolat
Műtárgy:	terméskő ravatal

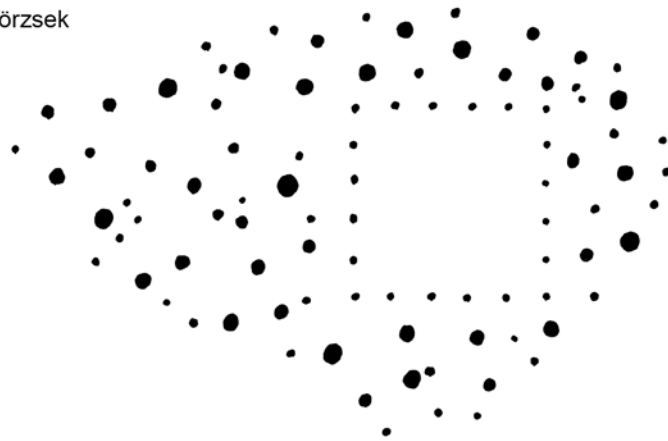
FELÜLNÉZET
Lombkorona szint
+25 m magasság

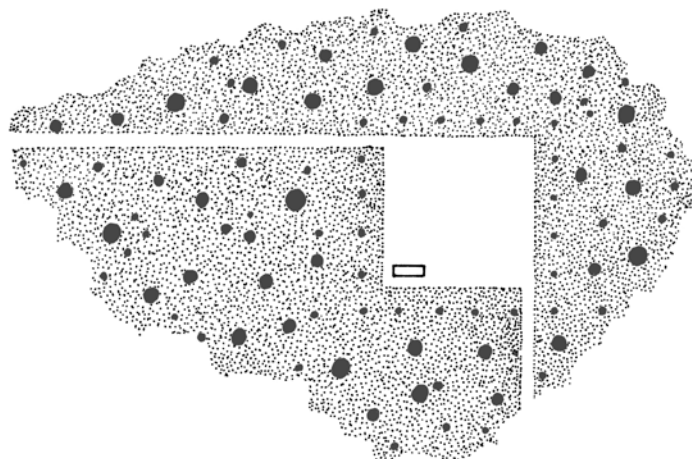
METSZET
Lombkorona szint - ágszerkezet
+10 m magasság

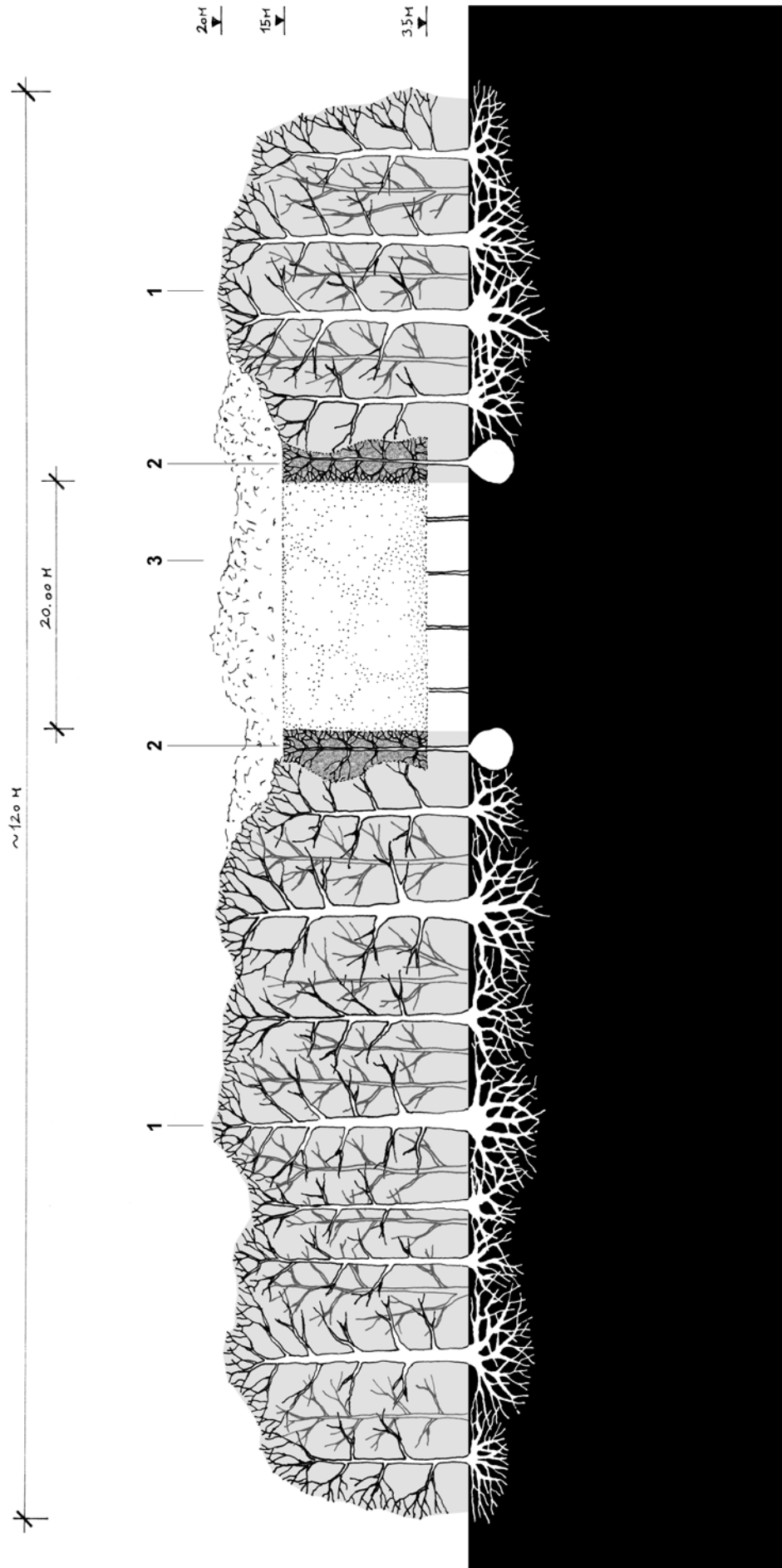
METSZET
Cserje szint - fatörzsek
+3 m magasság

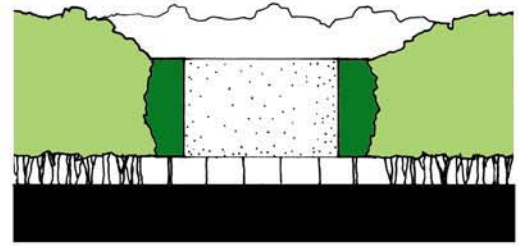
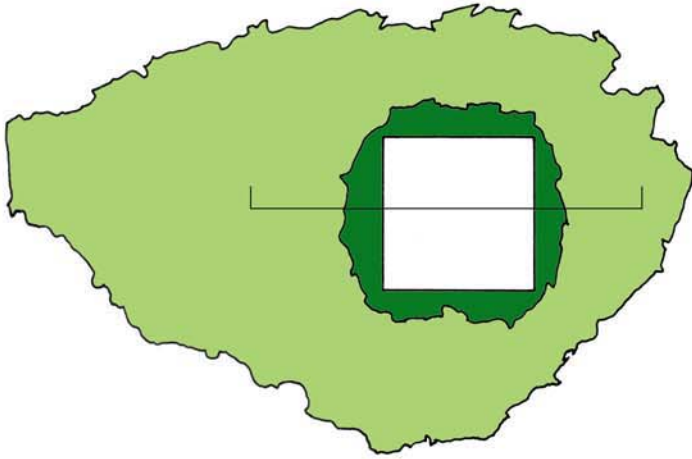
ALAPRAJZ
Talajtakaró szint
±0 m magasság

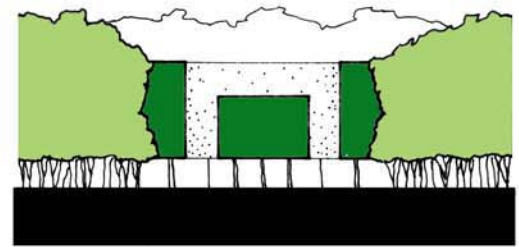
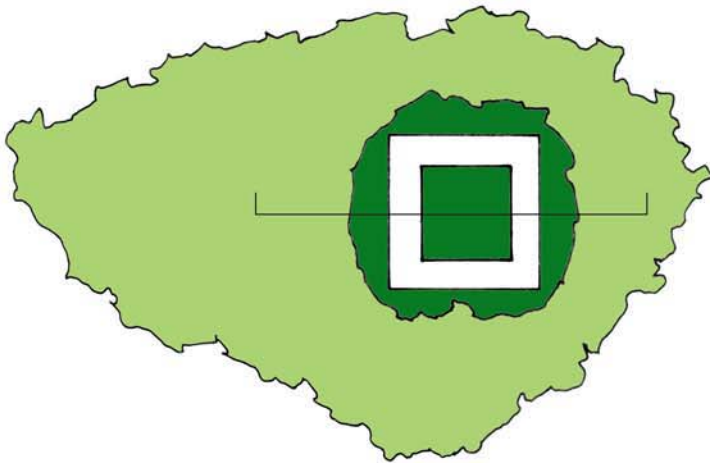
2008.06.12.
H=1:500

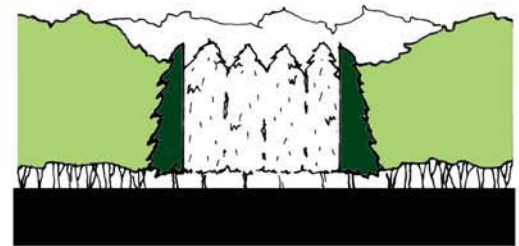
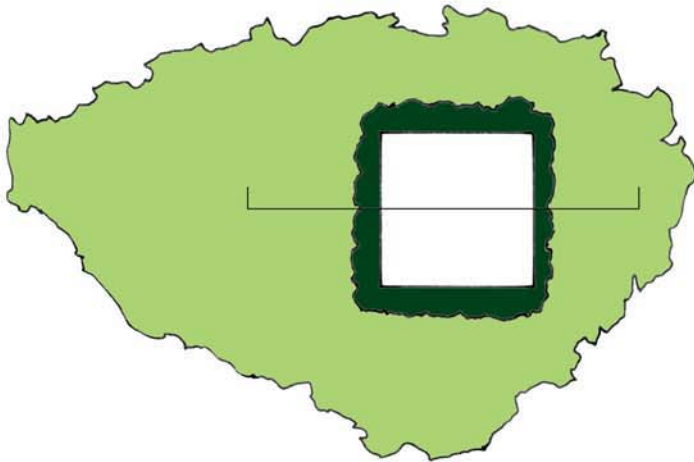
1. Meglévő erdő, adottságtól függő faállománnyal 2. Tervezett lombkoronafal nyírt jurhatákból (*Acer platanoides* 'Columnaris') 3. Tervezett ravatalozó tisztás virágos pázsittal

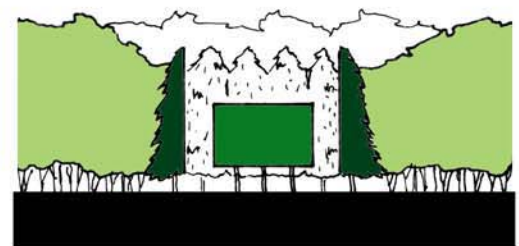
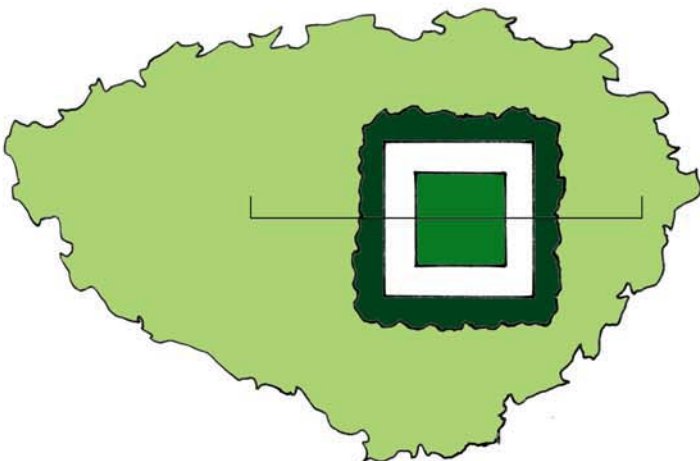
A EGYSZERES LOMBHULLATÓ BÉLELÉS

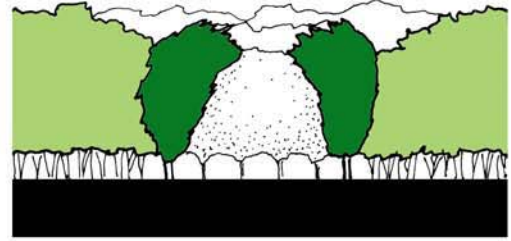
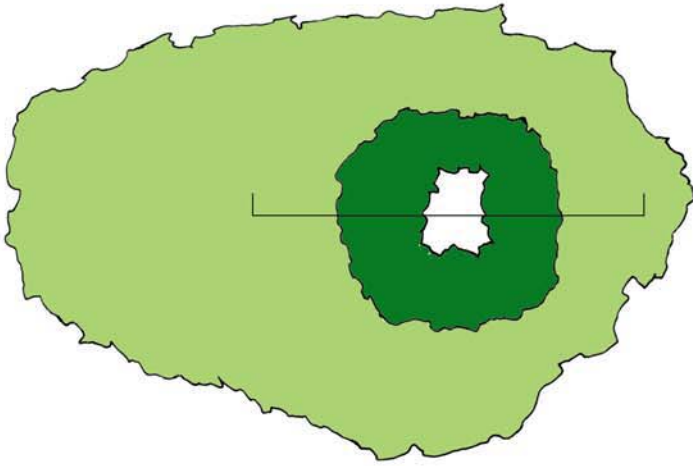
B KÉTSZERES LOMBHULLATÓ BÉLELÉS

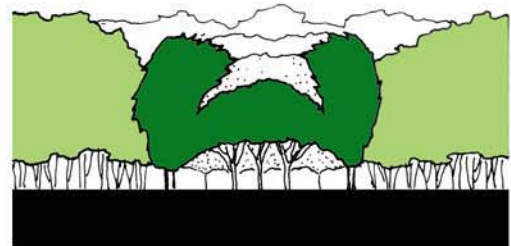
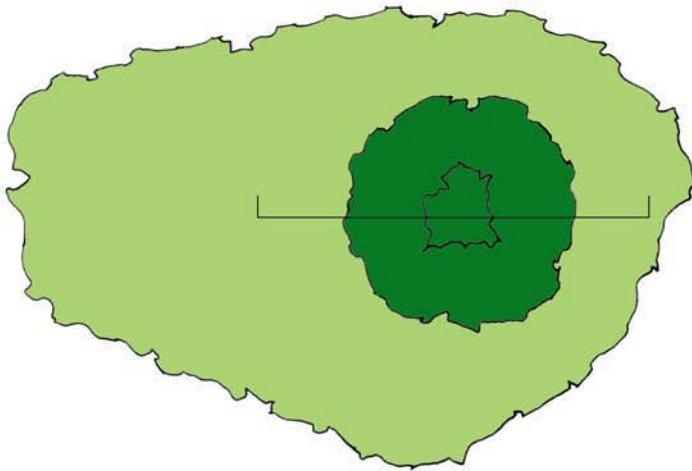
C EGYSZERES ÖRÖKZÖLD BÉLELÉS

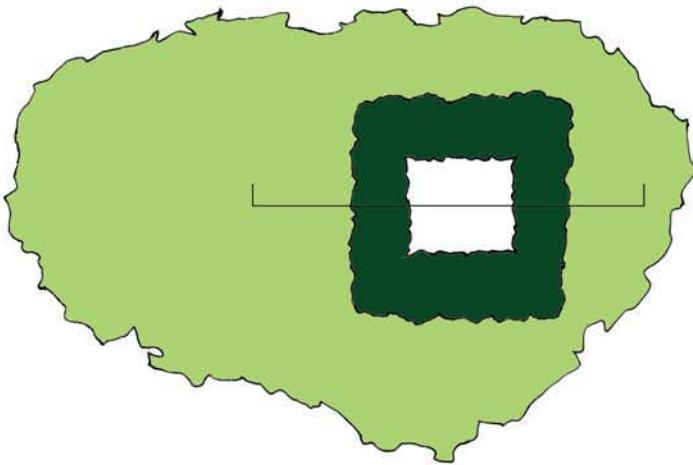
D ÖRÖKZÖLD ÉS LOMBHULLATÓ BÉLELÉS

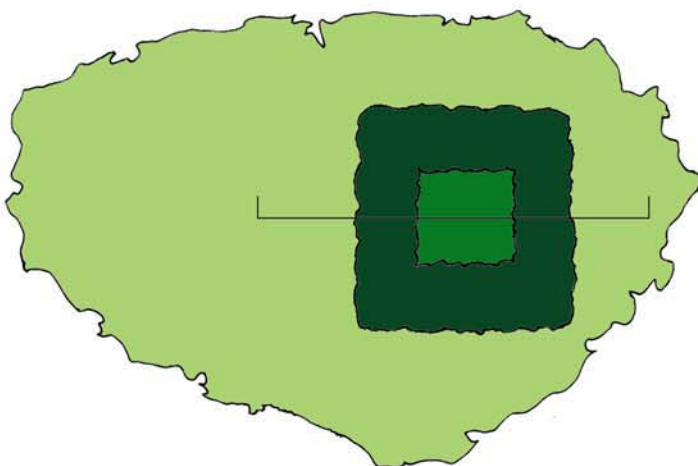
A EGYSZERES LOMBHULLATÓ BÉLELÉS

B KÉTSZERES LOMBHULLATÓ BÉLELÉS

C EGYSZERES ÖRÖKZÖLD BÉLELÉS

D ÖRÖKZÖLD ÉS LOMBHULLATÓ BÉLELÉS

5.2. Tervek cserjefalakra

A lombtető tervek készítése és a falusi halottasházak vizsgálata közben egyre erősebb meggyőződésemmé vált, hogy a szabadtéri ravatalozás során nem az időjárás az, ami gátat szab a szakralitás megjelenésének. Az emlékezést és a halállal való szembenézést jobban zavarják a világ profán eseményei: a fűnyíró traktor ide-oda zötyögése, egy szippantóskocsi szivattyúja vagy néhány idegen kíváncsiskodó pillantása. Egy szabadtéri ravatalozó lehatárolásánál ezért nagyobb jelenőséggel bírnak a térfalak, mint az egyébként közkedvelt tetőzet. Ez utóbbi, meggyőződésem szerint, akár el is hagyható.

Ebbe a fejezetbe cserjefalakkól készült ravatalozótervek kerültek. A kísérletek itt nem a növényalkalmazás lehetőségeinek feltárására irányulnak, hanem arra kerestem válaszokat, hogy a ravatalozó egyes alkotóelemei között milyen reláció jön létre különböző téri helyzetekben. Miként alakul a tér intimitása különböző lezárások, megnyitások esetén, hogy változik a ravatal vagy a gyászolók szerepe más és más pozícióban.

H - Dupla fal

Brüsszelben a *Park du Roi* fái között bukkantam rá egy magas gyertyánsövényből nevelt növénycsoportra, melyet két körkörös, egymásba csúsztatott cserjefal alkot. Belépve a külső kapuzaton egy keskeny folyosószerű közlekedőtérbe jutottam, majd a következő bejáraton át a csendes központi térbe. Belül fél tucat galamb sütkérezett.

A René Pechére által a múlt század közepén tervezett duplahéjú növényépület adaptálása első pillantásra egyszerűnek tűnt: csak módosítok a bejáratok számán és pozícióján, és kijelölöm a ravatalt helyét. A hófehér galambok pedig már maguktól jönnek. Hamar kiderült azonban, hogy a terv lényegét pont ezeknek a paramétereknek a precíz hangolása adja. A különböző változatok egész más dinamikájú és dramaturgiájú tereket eredményeznek.

Bruttó alapterület:	380 m ²
Nettó ravataltér:	154 m ²
Magasság:	3,5 m
Külső cserjefal:	<i>Ilex aquifolium 'Alaska'</i> , Kont. 100L 200/250; Σ: 57 db 3,5 m tervezett magasság
Belső cserjefal:	<i>Pyracantha coccinea 'Mohave'</i> , Kont. 3L 60/80; Σ: 190 db
Alakítás: (1-3 év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 2/4/év
Fenntartás: (3 év -)	Kontúrmetszés: 2/4/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő / beton
Műtárgy:	monolit vasbeton ravatal és fellépő
Öntözés:	csepegtetőcsöves öntözés

Térdinamikai analízis

Azonos oldali megnyitások

- a.1. közvetlen bejutás, külső és belső zóna passzív, díszletszerű
- a.2. tengelybeli átjárás, belső tér dinamikus, a külső passzív
- a.3. nincs átlátás, ugyanaz, mint az a.2. eset
- a.4. a két tengelybeli átlátással a tér szétesik

Átellenes megnyitások

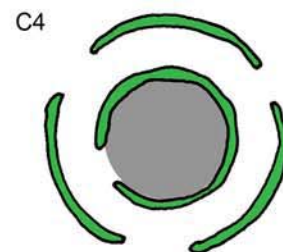
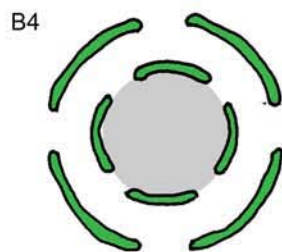
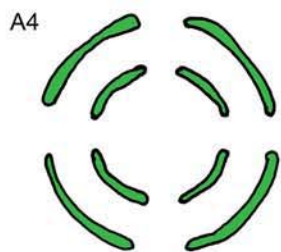
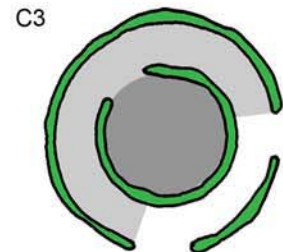
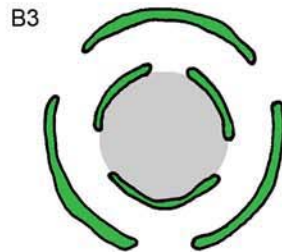
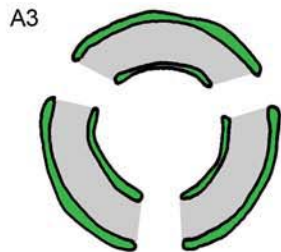
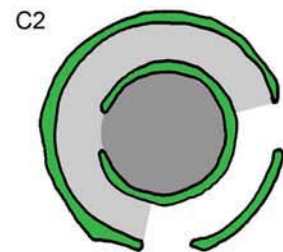
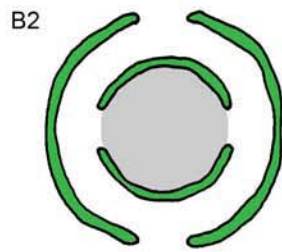
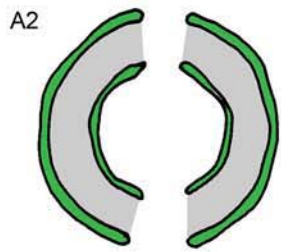
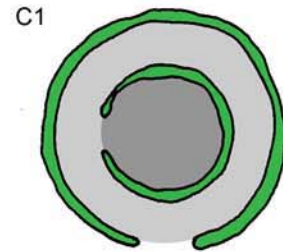
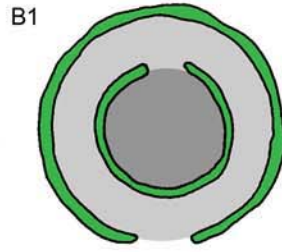
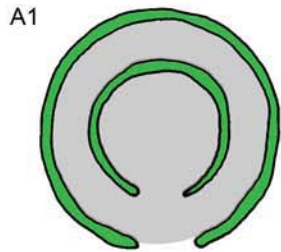
- b.1. külső zóna dinamikus, belső zóna statikus. Kialakul a külső átmeneti és a belső intim tér. A két tér egymással szembeforduló iránya enyhe pátoszt eredményez
- b.2. a nyitással a belső tér intimitása megszűnik
- b.3. ugyanaz, mint a b.2. eset
- b.4. a sok megnyitással a falak filter szerűvé válnak

Elforgatott megnyitások

- c.1. ugyanaz, mint a b.1. de eltűnik a szembenállás pátosza
- c.2. a két egymáshoz közeli megnyitással három zóna alakul ki: dinamikus, átmeneti, intim
- c.3. megszűnik az ortogonális viszony, külső és belső tér külön koordinátarendszerbe kerül
- c.4. újabb megnyitással megszűnik a hármas tagolás

A mátrix legkedvezőbb b.1., c.1. és c.2. változatai közül a tervhez a c.1. variánst használtam fel. Az egyetlen bejárat döntésre kötelez, belépés után már nem lehet elmenekülni egy oldalkijáraton. Az 90°-os elforgatás miatt a külső átmeneti térnek kialakulnak dinamikusabb és intimebb területei.

TÉRDINAMIKAI ANALÍZIS

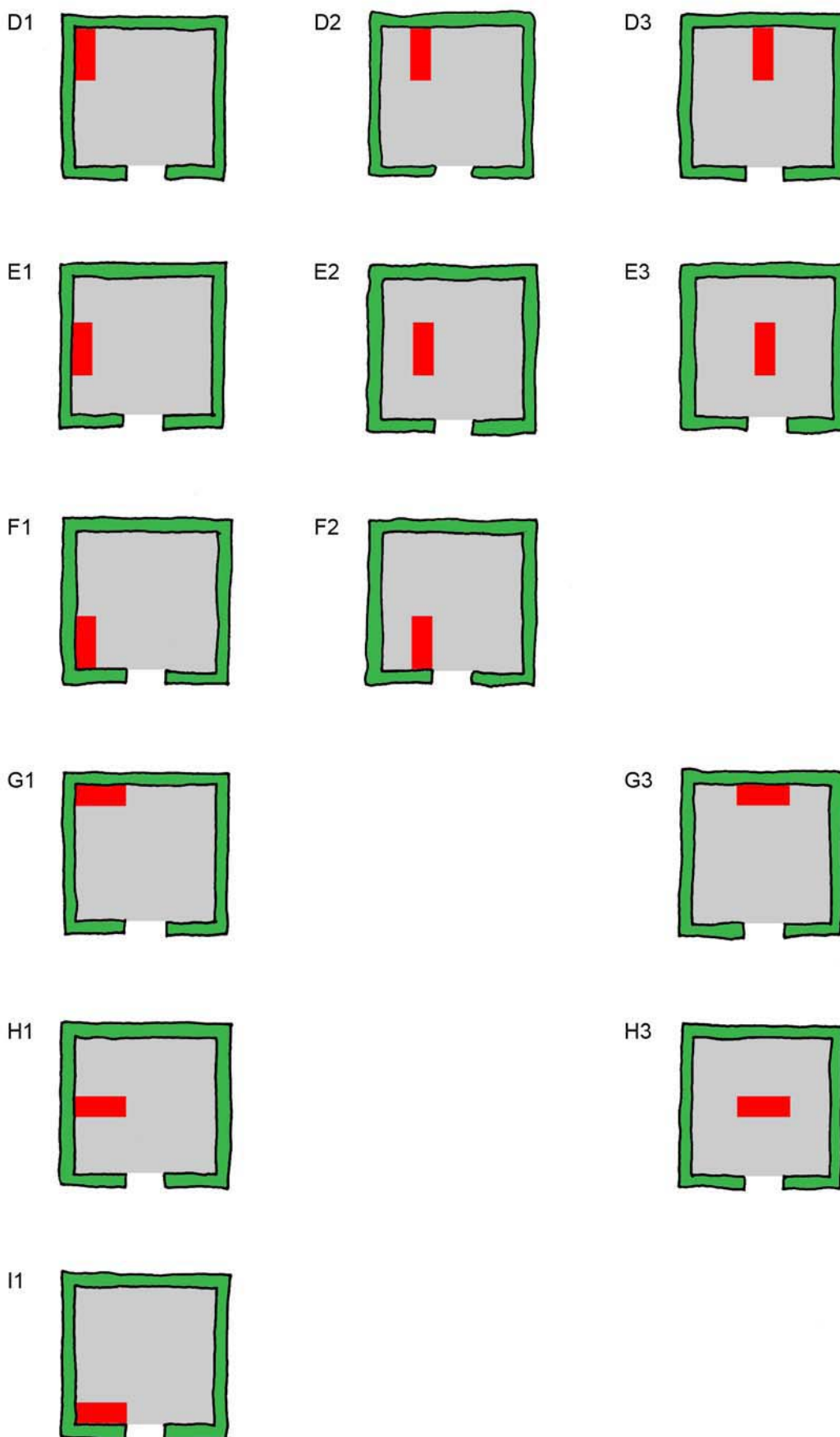

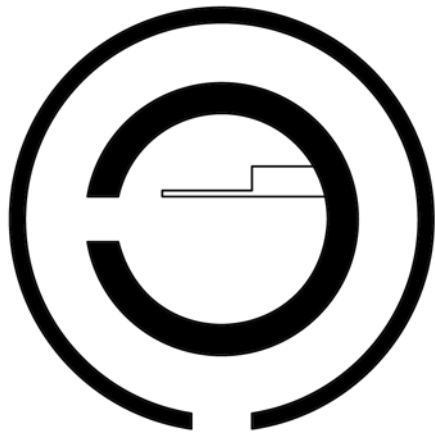
Térdramaturgiai analízis

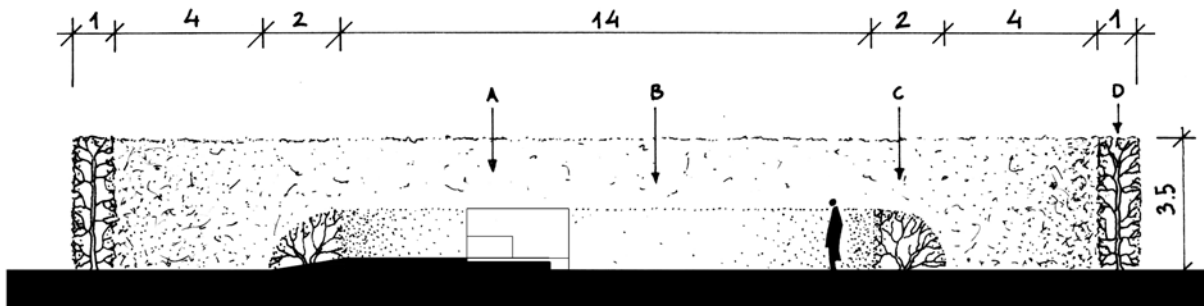
A halott felravatalozásának és elbúcsúztatásának aktusa hasonlatos egy színpadi előadáshoz. Akárcsak a színház esetében a színpadtér, a ravataltér is alapvetően meghatározza az egyes résztvevők egymáshoz való viszonyát, a szereposztást és az események dramaturgiáját. Más és más a drámaisága annak, ha a bejárat a ravatalra néz, vagy a gyászolókra; ha a búcsúztató személy a koporsó mellett, előtt vagy mögött áll; ha a ravatal centrális, vagy periférikus pozíciót kap. Régen faluhelyen a hagyományok szigorúan megszabták a tárgyak és személyek téri helyzetét a halottbúcsúztatás során [lásd: 1.1. fejezet], manapság azonban nincsenek szigorú előírások arra, mi hová kerüljön. Ez sok esetben tétovaságot és profanitást szül.

Néhány alapvető térhelyzetet mátrixba foglaltam, ezekből választottam végül a **d.2.** variánst. Ez az alaprajz egy hagyományos dramaturgiát és szereposztást sugall: a központi helyet a búcsúztató személy foglalja el, vele szemben áll a gyászoló rokonság. A felravatalozott elhunyt pedig, mint valami előkelőség, vagy maga a híres rendező, az oldalpáholyból figyeli az eseményeket. A ravatal közvetlenül a térfalhoz kapcsolódik, ahogy az régen sok helyen történt, mikor a tisztaszobában a nyújtópadot a falhoz tolták, nehogy valaki a halott feje mögött áthaladjon, s ezzel szerencsétlenséget hozzon a házra. [lásd: 1.1. fejezet]

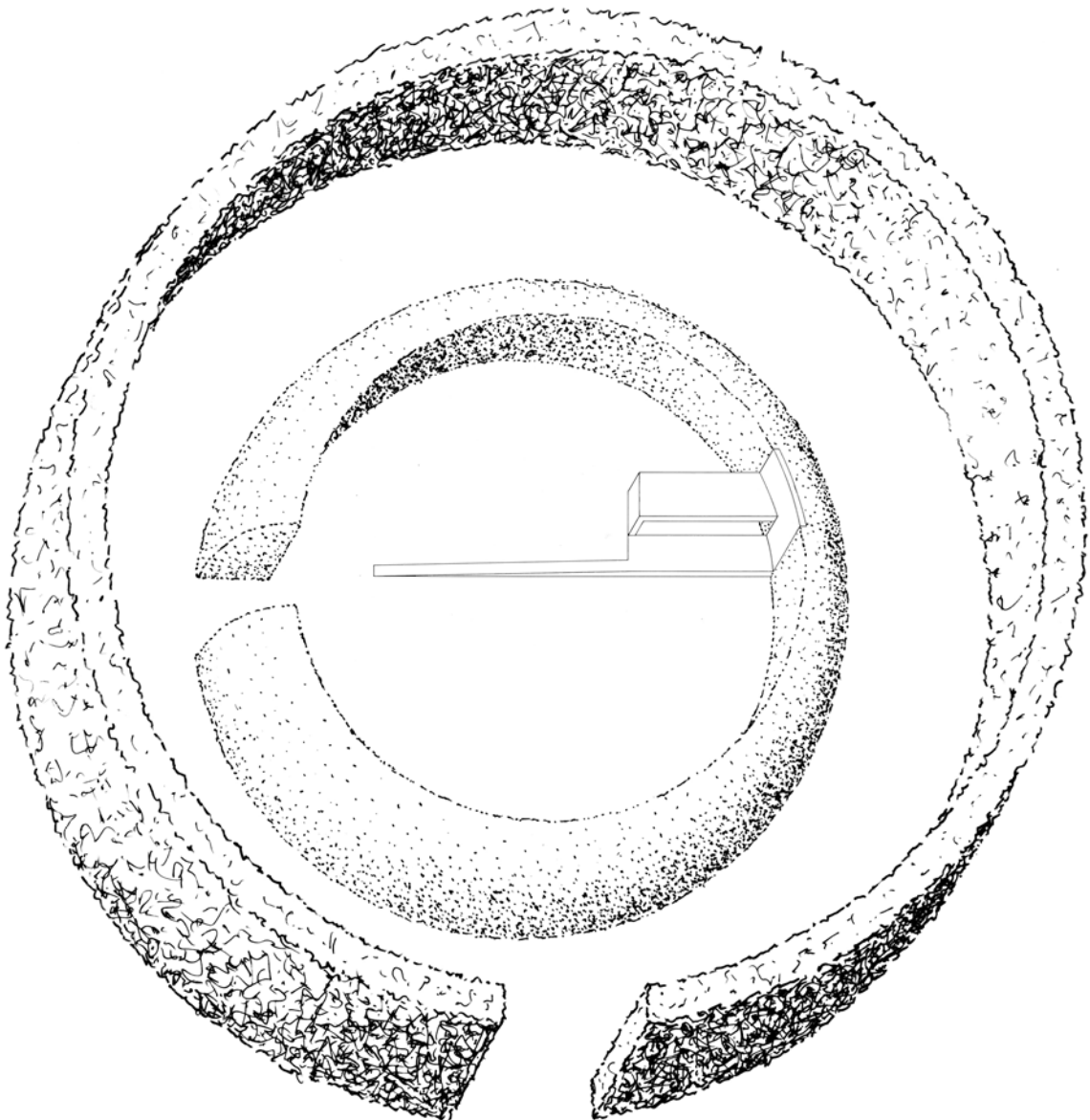
TÉRDRAMATURGIAI ANALÍZIS

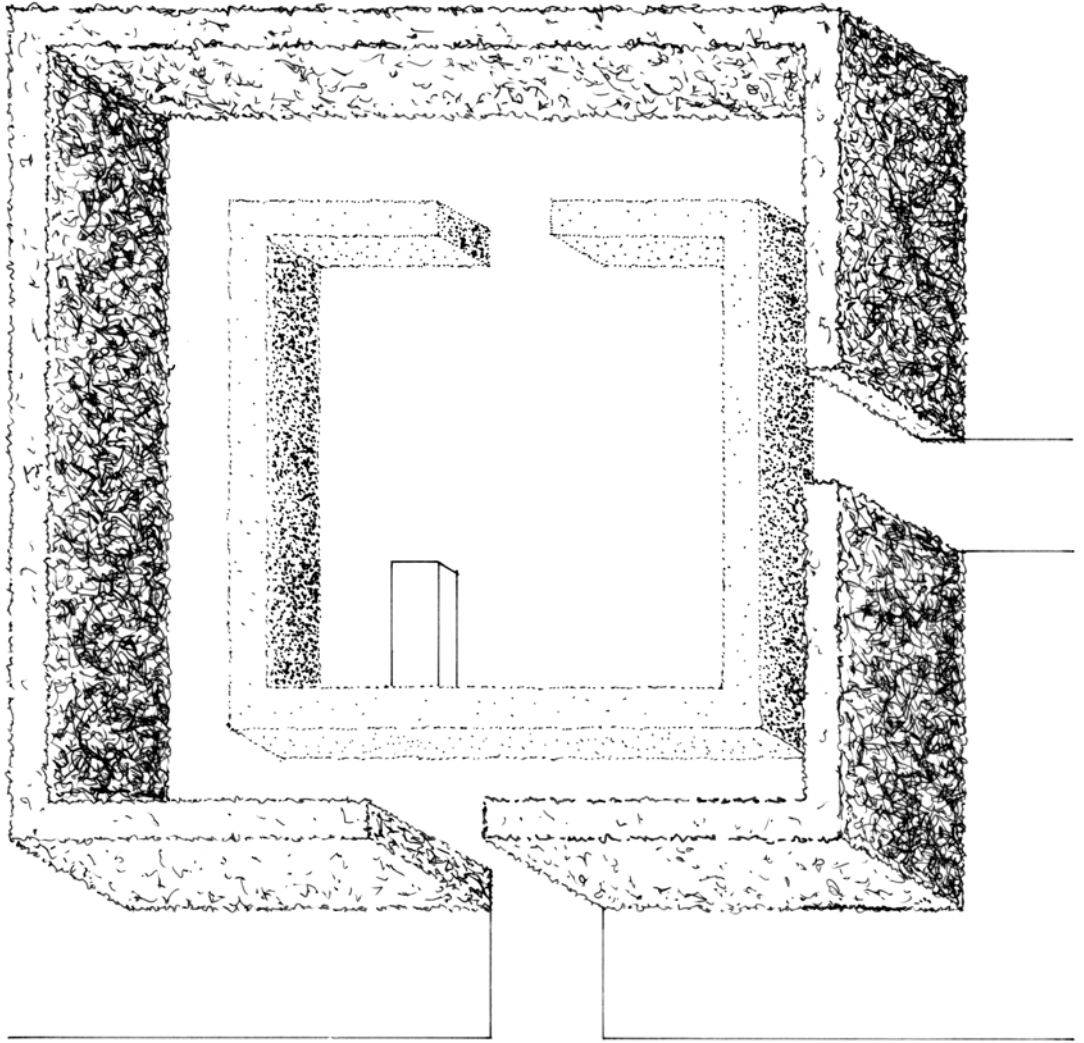
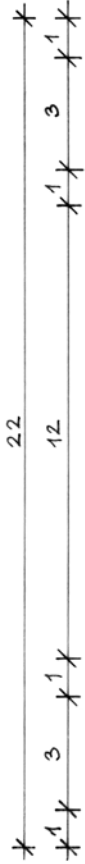
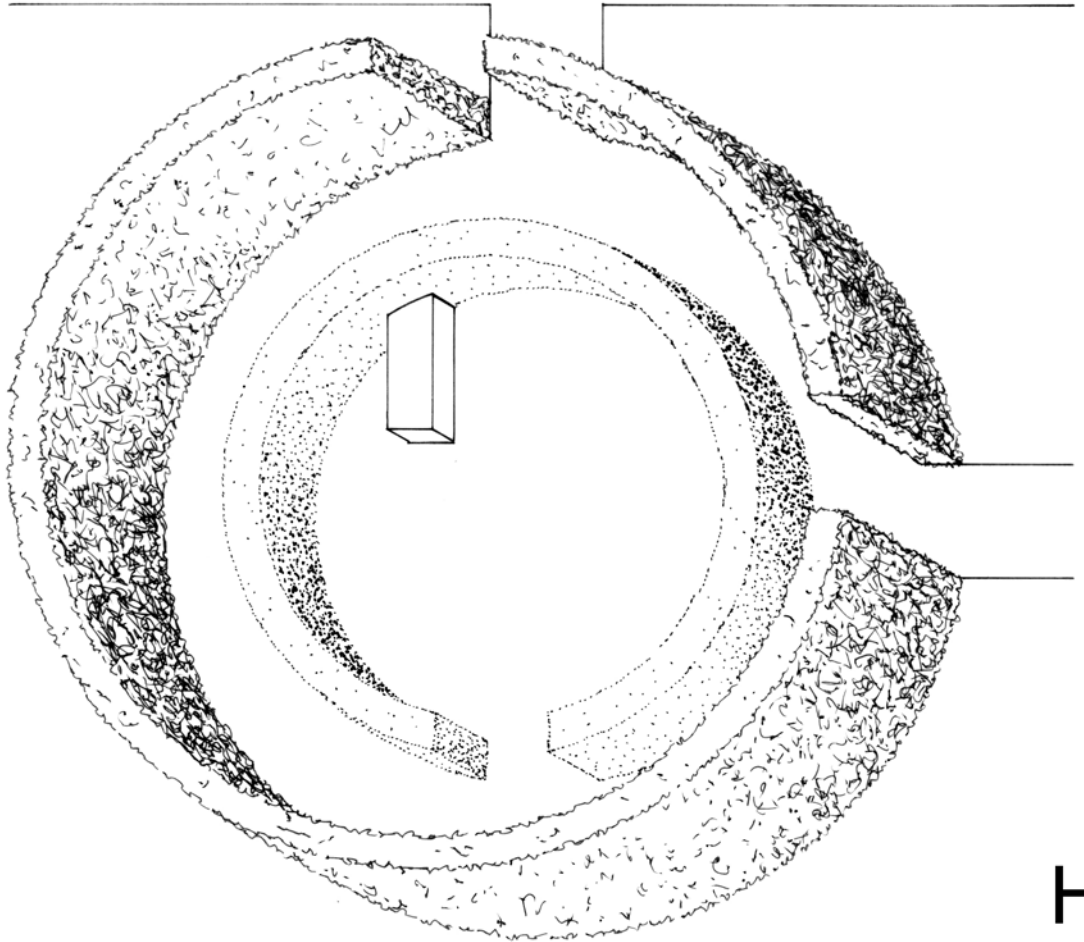
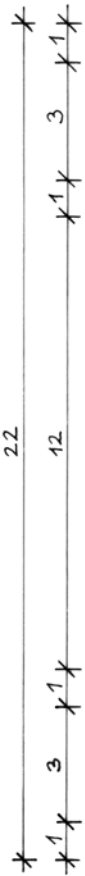

A monolit v.b. ravatal és lépcső B zúzottkő burkolatú ravatalozó tér C belső cserjefal (*Ilex aquifolium*)
D külső cserjefal (*Carpinus betulus*)

IKER VÁLTOZAT

I-J-K - Virágdiagramok

Egy brüsszeli antikváriumban kezembe akadt egy régi botanikai tankönyv, tele fekete-fehér virágdiagrammal. Mindig is lenyűgöztek ezek a tiszta, technikai ábrák, melyek sematikusán mutatják be egy-egy virág szerkezetét, megdöbbentő az a sokféleséget, ahogy a virágrészek - a csésze, párta, lepel és porzók – különböző mintázatokba rendeződve védelmezik, és teszik egyben csábítóvá a középpontban lévő termőt. Az életstratégiák e változatos lenyomataiban azonban felfedezhető valami közös vonás, az egyes alkotóelemek sohasem önmagukra, vagy szomszédjaikra reflektálnak, pozíciójukat mindig a középpont határozza meg.

A ravatalozás lehetséges térdramaturgiái között felmerül az az eset, ahol a centrális helyet a ravatal tölti be, és minden más résztvevő ehhez a referencia ponthoz viszonyul. A főszereplő itt maga az elhunyt, míg a többiek, a búcsúbeszédet tartó személy, a gyászolók, a növények, a tárgyak mind csak díszletei az ő előadásának. A három terv egy-egy virágszerkezet nyomán született:

I - *Acacia juniperia*

J - *Acacia lophanta*

K - *Nymphaea sp.*

I. terv

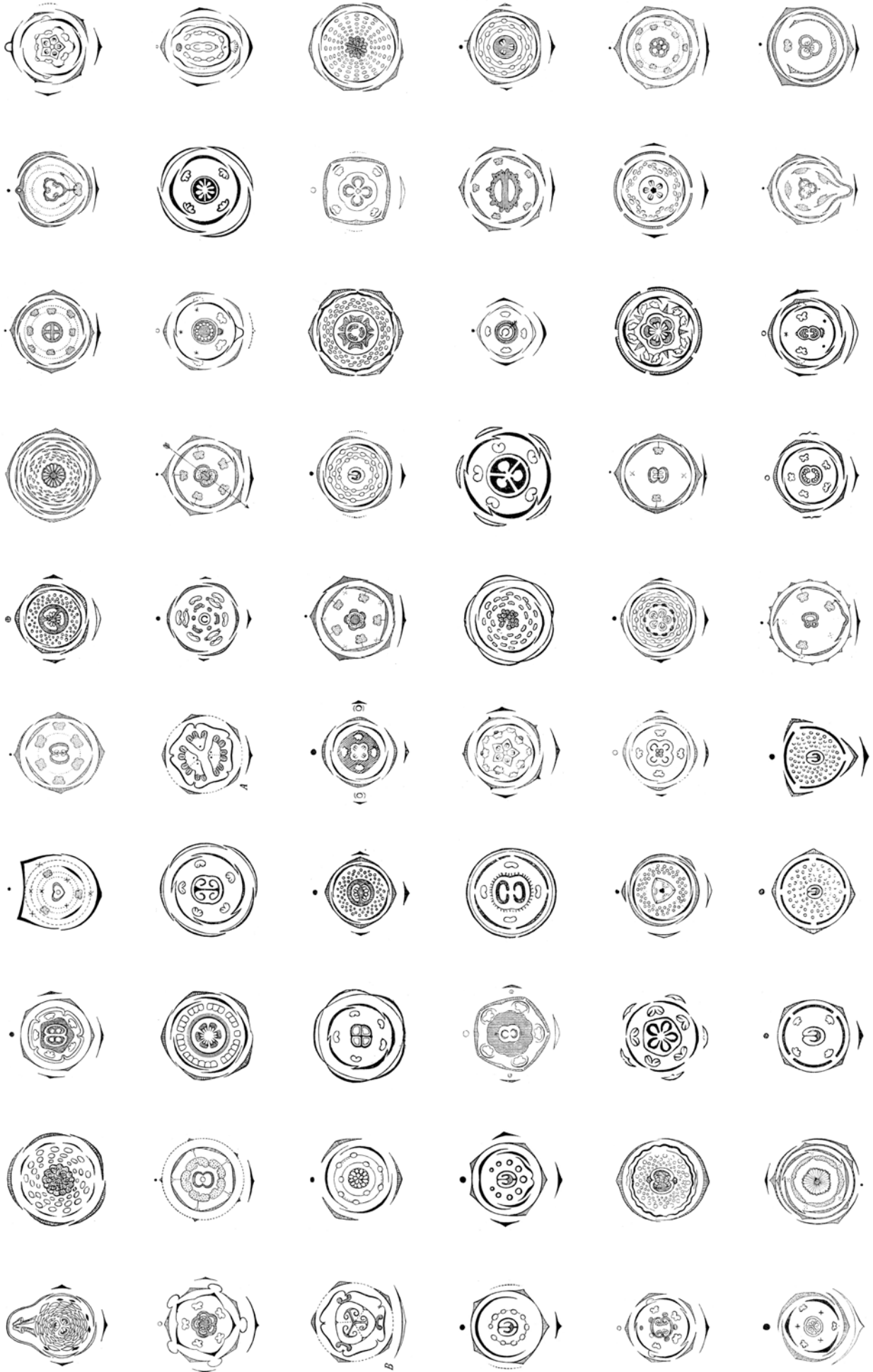
Bruttó alapterület:	350 m ²
Nettó ravataltér:	142 m ²
I cserjefal (külső):	<i>Taxus baccata 'Overeynderi'</i> , Fld. 3xi 200/250; Σ: 117 db 3,5 m tervezett magasság
II. cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 2xi. Fld. 150/175; Σ: 75 db; 2 m tervezett magasság
III. cserjeszőnyeg:	<i>Berberis thunbergii 'Atropurpurea Nana'</i> , Kont. 20/30 Σ: 70 db; 0,4 m tervezett magasság
Ravatal:	mészköttömb ravatal

J. terv

Bruttó alapterület:	385 m ²
Nettó ravataltér:	190 m ²
I cserjefal (külső):	<i>Ilex aquifolium 'Alaska'</i> , 2xi Fld. 200/250; Σ: 150 db 3,5 m tervezett magasság
II. cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 2xi. Fld. 150/175; Σ: 66 db; 2 m tervezett magasság
III. cserjesövény:	<i>Spiraea nipponica 'Snowmound'</i> , Kont. 3L 40/60; Σ: 140 db; 1 m tervezett magasság
Ravatal:	gránittömb ravatal

K. terv

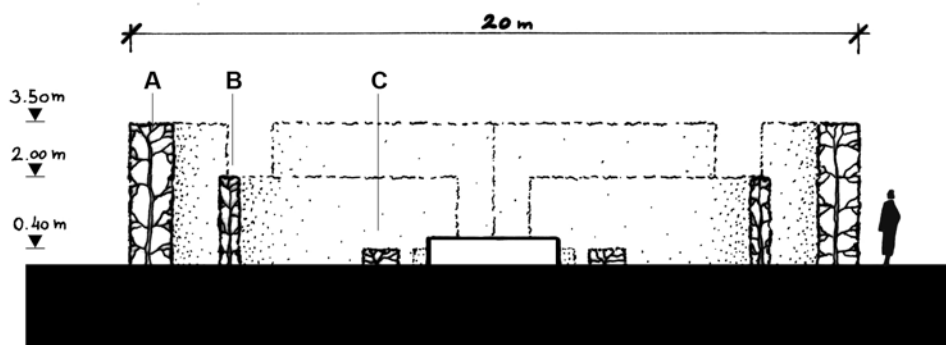
Bruttó alapterület:	645 m ²
Nettó ravataltér:	113 m ²
I cserjeszőnyeg (külső):	<i>Prunus tenella</i> , Kont. 3L 40/60; Σ: 360 db 0,9 m tervezett magasság
II. cserjefal:	<i>Prunus laurocerasus 'Baumgartner'</i> , 2xi. Fld. 80/100 Σ: 300 db; 1,8 m tervezett magasság
III. cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 2xi. Fld. 175/200; Σ: 58 db; 2,6 m tervezett magasság
IV. cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 3xi. Fld. 250/300; Σ: 42 db; 3,5 m tervezett magasság
Ravatal:	mészköttömb ravatal

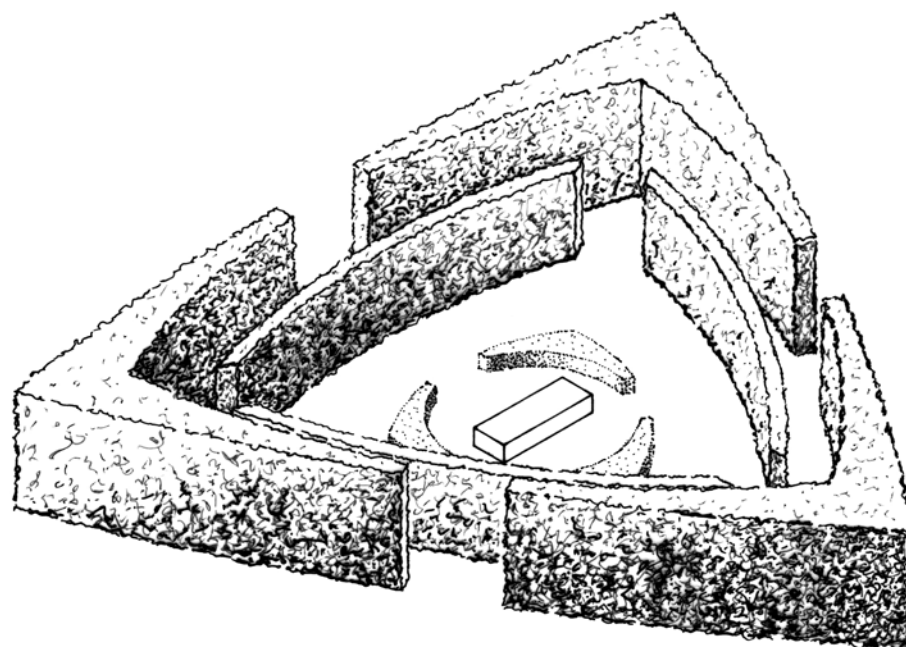
VIRÁGDIAGRAMOK

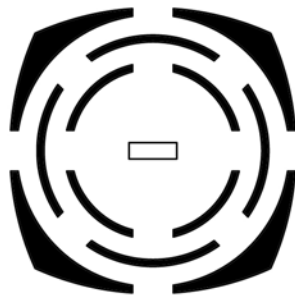
[Forrás: Strasburger, Noll, Schenck, Schimper, 1900]

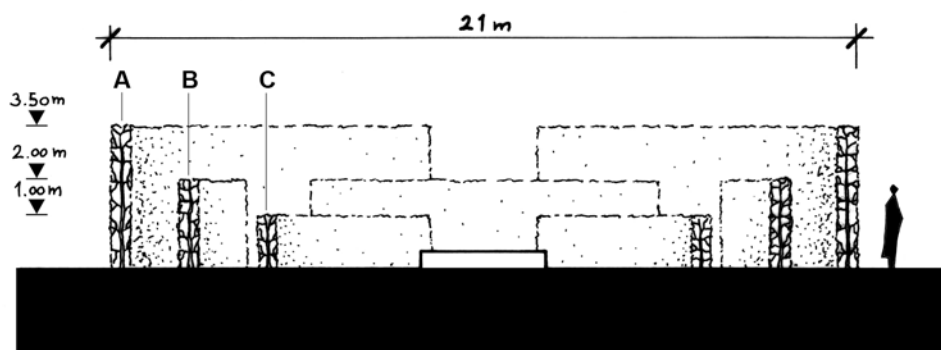

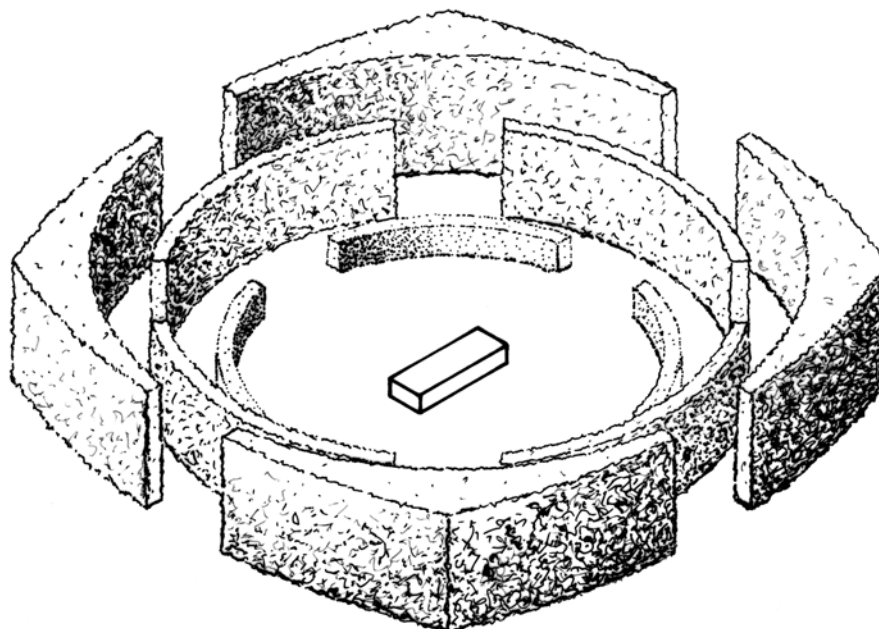
A *Taxus baccata* 'Overeynderi' B *Carpinus betulus* 'Fastigiata' C *Berberis thumb.* 'Atropurpurea'

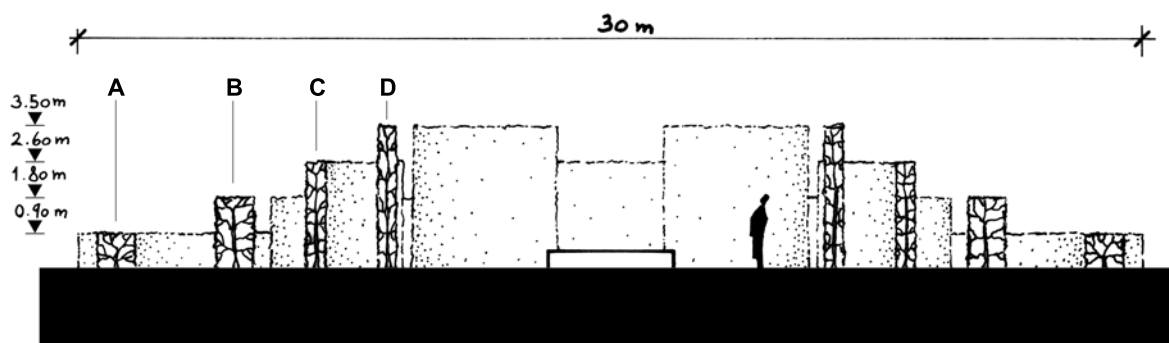

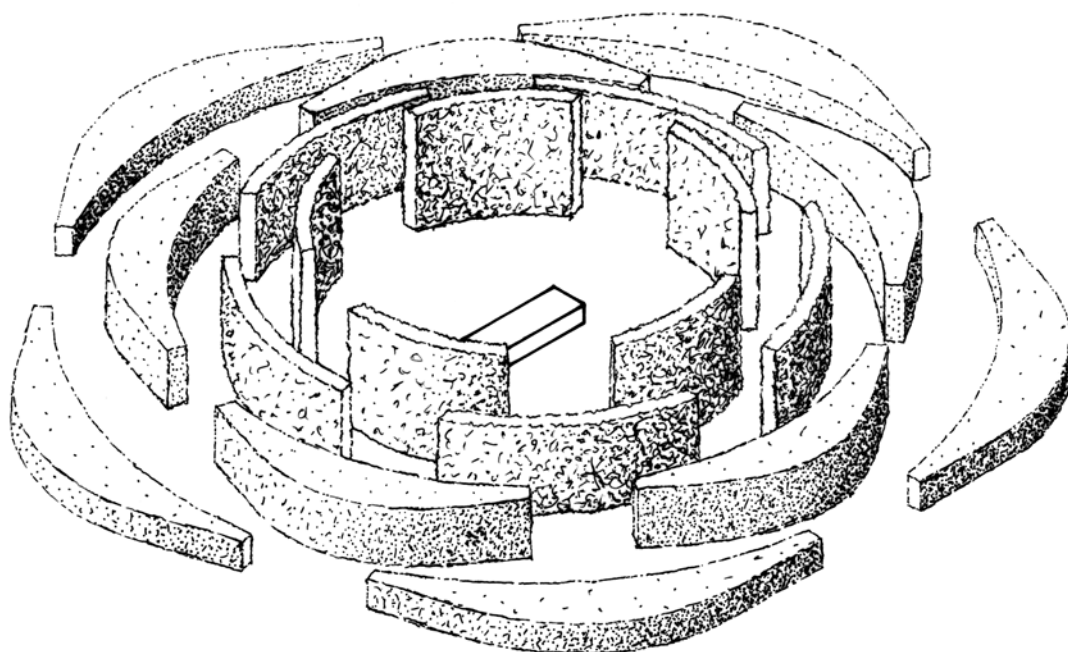
A *Ilex aquifolium* 'Alaska' B *Carpinus betulus* 'Fastigiata' C *Spiraea nipponica* 'Snowmound'

A *Prunus tenella* B *Prunus laurocerasus* 'Baumgarten' C *Carpinus betulus* 'Fastigiata' D *Carpinus betulus* 'Fastigiata'

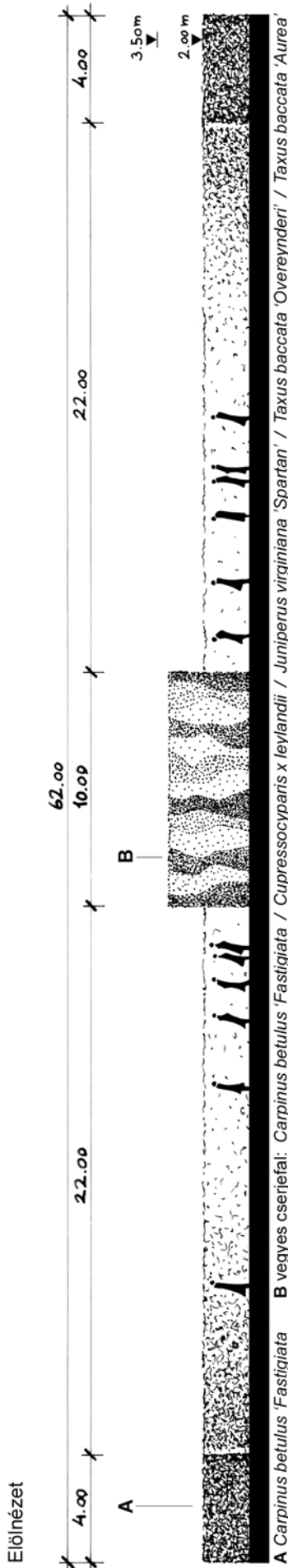

L - Parabola I.

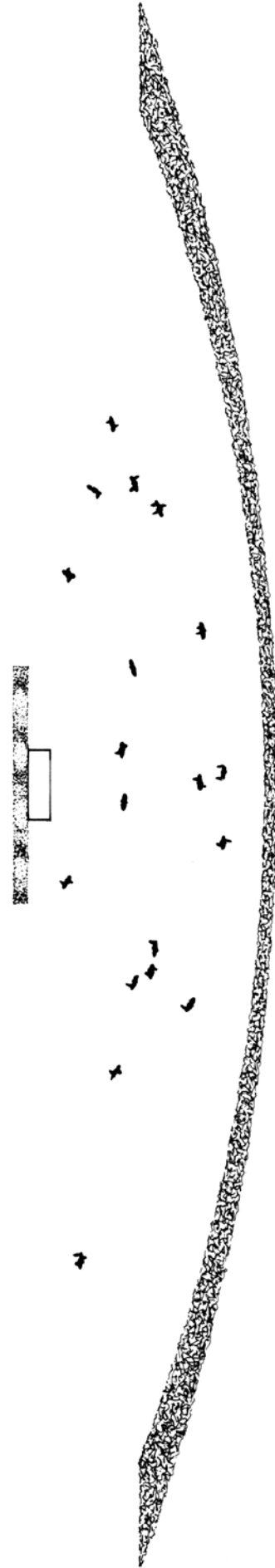
Weöres Sándor tette fel a kérdést: *jelen van-e a halott a saját temetésén?*¹⁶⁷ Elmerengve e meglepő soron, ahhoz a lehetséges válaszhoz is eljuthatunk, hogy a halott annyira van jelen a temetésén, mint egy színházi sűgő a színdarabban. Az **L** jelű kísérleti színdarab színészei maguk a gyászolók, akik egy élő növényfüggöny előtt játsszák a búcsúzást a nagyvilágnak. És ha valaki egy pillanatra elfeledné a szövegét, elég egy pillantás a ravatalra, hogy a halál végérvényességéről megbizonyosodjon.

Bruttó alapterület:	-420 m ²
Nettó ravataltér:	-380 m ²
Parabola fal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 2xi. Fld.175/200; Σ: 125 db 2 m tervezett magasság
Vegyes cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 3xi. Fld. 200/250; Σ: 4 db <i>Cupressocyparis x leylandii</i> , 2xi. Fld. 200/250 Σ: 2 db <i>Juniperus virginiana spartan</i> , 3xi. Fld. 200/250 Σ: 4 db <i>Taxus baccata 'Overeynderi'</i> , Fld. 3xi 200/250 Σ: 3 db <i>Taxus baccata 'Aurea'</i> , Fld. 3xi 200/250; Σ: 3 db 3,5 m tervezett magasság
Alakítás: (1-3. év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (3. év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	pázsit
Öntözés:	csepegtetőcsöves öntözés

¹⁶⁷ Weöres, Egysorosok és más aforizmák, X., 1975

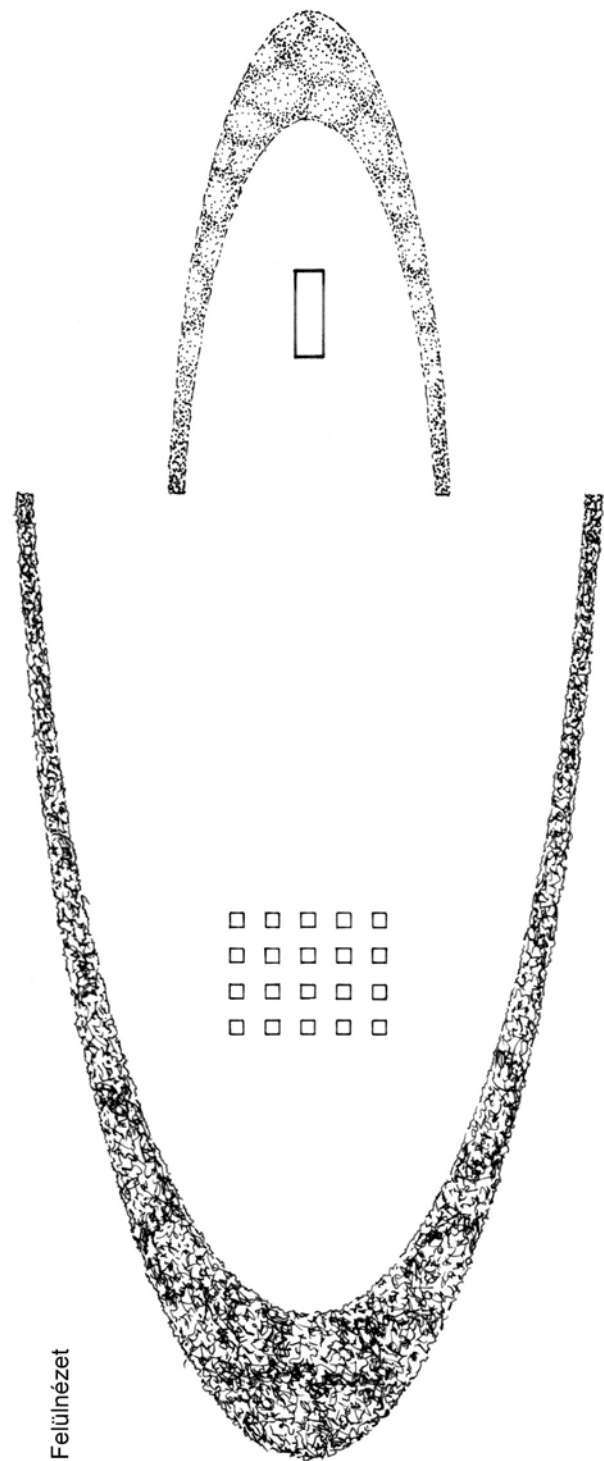
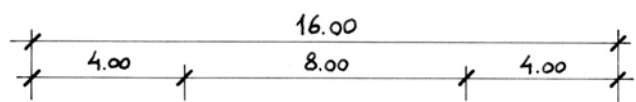
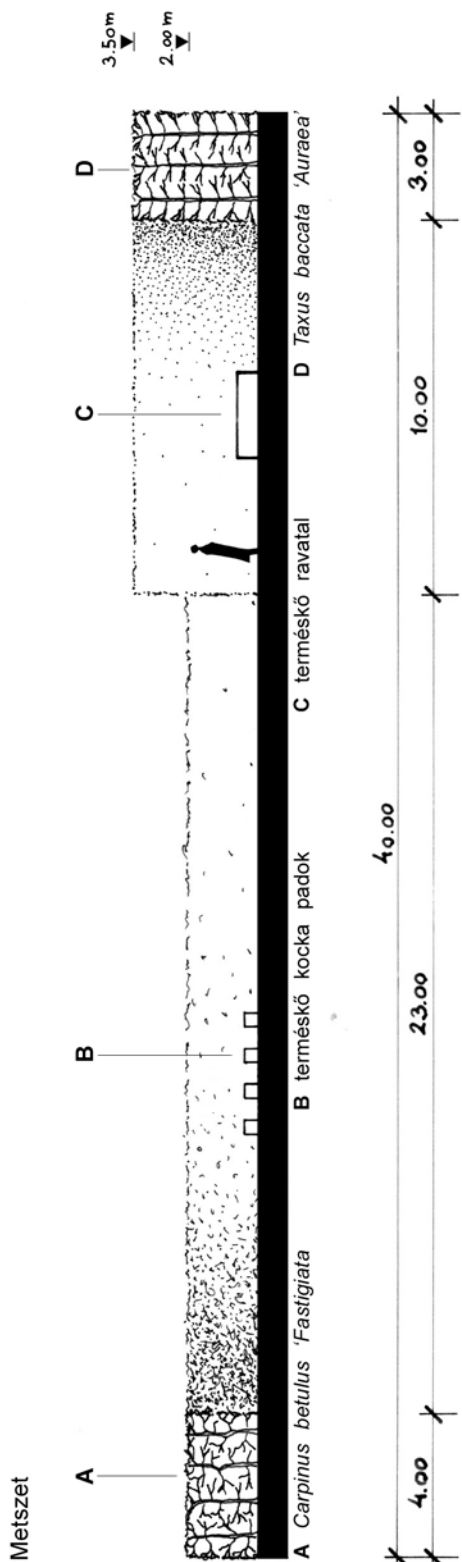
Felülnézeti

M - Parabola II.

Két szűk parabola fal – egy örökzöld és egy lombhullató - megfelelő szembeállításával olyan tereket hoz létre, melyek fókuszja a másik tér közepén van. Így nehezen eldönthető, hogy melyik térfal melyik térre referál, melyiket határolja? Melyik a nézőtér, melyik a színpad? Ki lesz a néző és ki a színész?

Bruttó alapterület:	410 m ²
Nettó ravataltér:	55+265 m ²
Parabola fal I.:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 2xi. Fld. 175/200; Σ: 162 db; 2 m tervezett magasság
Parabola fal II.:	<i>Taxus baccata 'Aurea'</i> , Fld. 3xi 200/250, Σ: 38 db 3,5 m tervezett magasság
Alakítás: (1-3. év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (3. év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	pázsít
Műtárgyak	terméskő ravatal; terméskő kocka padok 20 db
Öntözés:	csepegtetőcsöves öntözés

5.3. Tervek időben változó struktúrákra

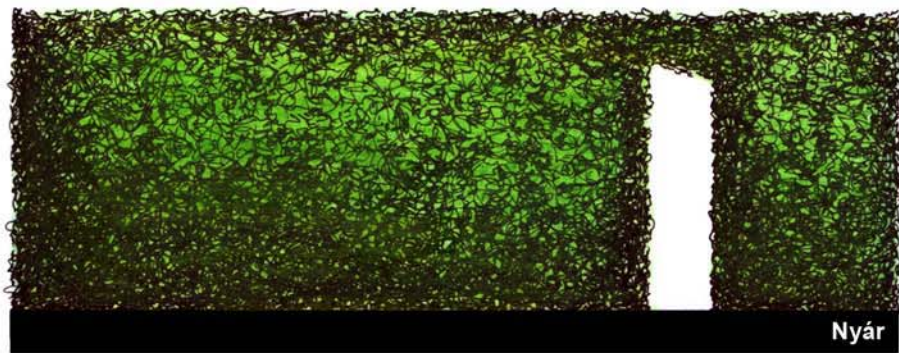
A növényi építmények talán legszebb tulajdonsága időbeli változékonyságuk. Egyfelől érzékelhető rajtuk az élő szervezetekre jellemző folyamatos egyirányú változás, a növekedés és öregedés, másfelől viszont jelen van bennük a periodicitás is, az évszakokkal visszatérő, ismétlődő megújulás és pusztulás. E két folyamat ritmusa különböző növényeknél más és más; ez a ritmikai eltérés sok lehetőséget kínál a növényépítészetben. Ebbe a fejezetbe olyan tervek kerültek, amelyek a növényi struktúrák időben változó jellegét vizsgálják.

N - Transzparens kubus

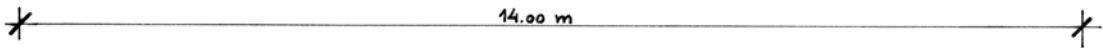
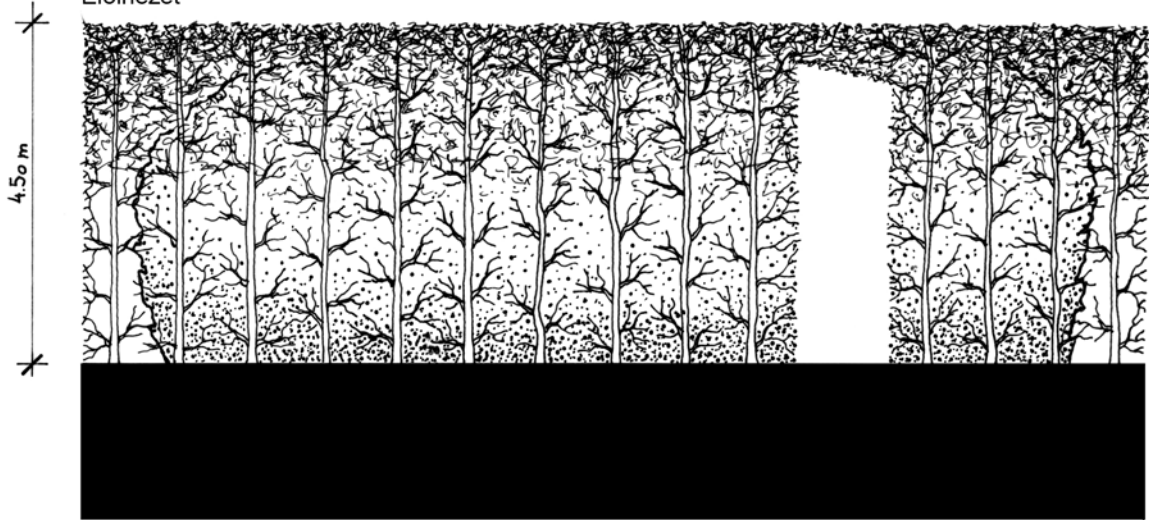
Ennél a tervnél egy lombhullató és egy örökzöld növénykubust helyeztem egymásba, és azt figyeltem, hogyan viselkedik a kettő az évszakok [M.1. rajz] és évek múlásával [M.3. rajz]. A ravatalozó teret kettős sövényfallal vettem körül: kívül lombhullató gyertyánt telepítettem, melyet belül egy sor örökzöld tiszafa sövényvel béleltem ki. Lombos állapotában a tömött fallá nevelt gyertyán csak önmagát mutatja, ősszel a levelek hullásával azonban feltárul a mögötte növekvő örökzöld növény.

A növényegyüttes külső és belső fala egyaránt síkra nyírt mesterséges felület, ám a lombhullató külső héj és a belső örökzöld béllet között egy organikus határfelület jön létre. A gyertyán lombjának lehullásával, ez a rejtett alakzat néhány hónapra láthatóvá válik, majd újra eltűnik. A folytonos nyírás miatt, a külső befoglaló formák állandók maradnak, csak a növénytömeg testében zajlik az átalakulás. Így formálódik együtt a két növény az évek során, mindig csak befelé, mindaddig, míg a gyertyán - elérve maximális életkorát - elpusztul. Ekkor, mint valami dióbél, napvilágra kerül a belső örökzöld mag, olyan külső formával, melyet sem a természet sem az emberi kéz nem képes maga kialakítani.

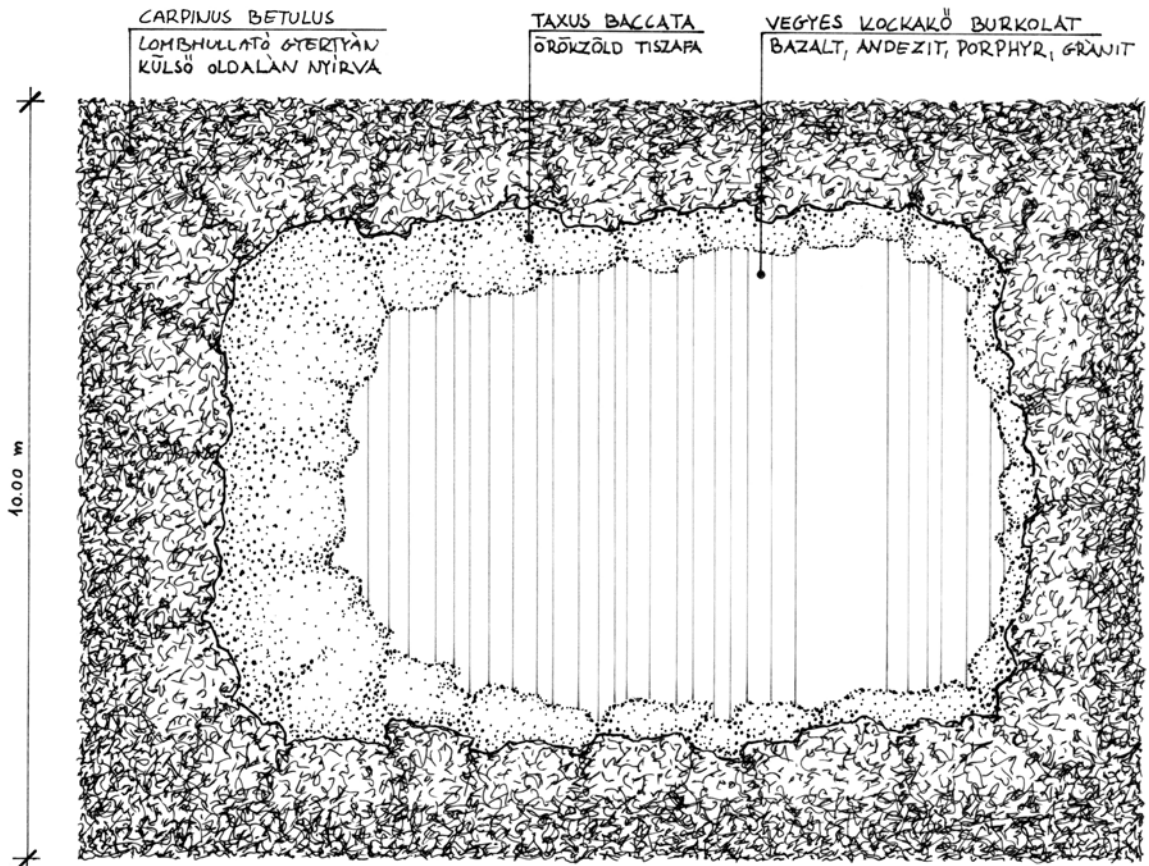
Bruttó alapterület:	140 m ²
Nettó ravataltér:	60 m ²
Magasság:	4,5 m
Külső cserjefal:	<i>Carpinus betulus 'Fastigiata'</i> , BF 3xi. Fld. 200/250; Σ: 46 db
Belső cserjefal:	<i>Taxus baccata 'Overeynderi'</i> , Fld. 3xi 200/250; Σ: 28 db
Alakítás: (1-3. év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (3. év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	vegyes kiskockakő sávosan rakva
Műtárgy:	terméskő ravatal
Öntözés:	csepegtetőcsöves öntözés

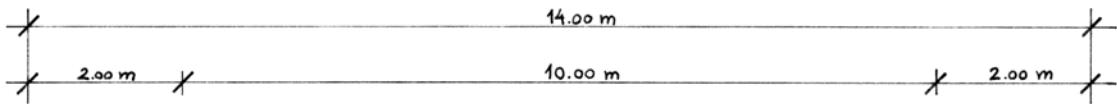
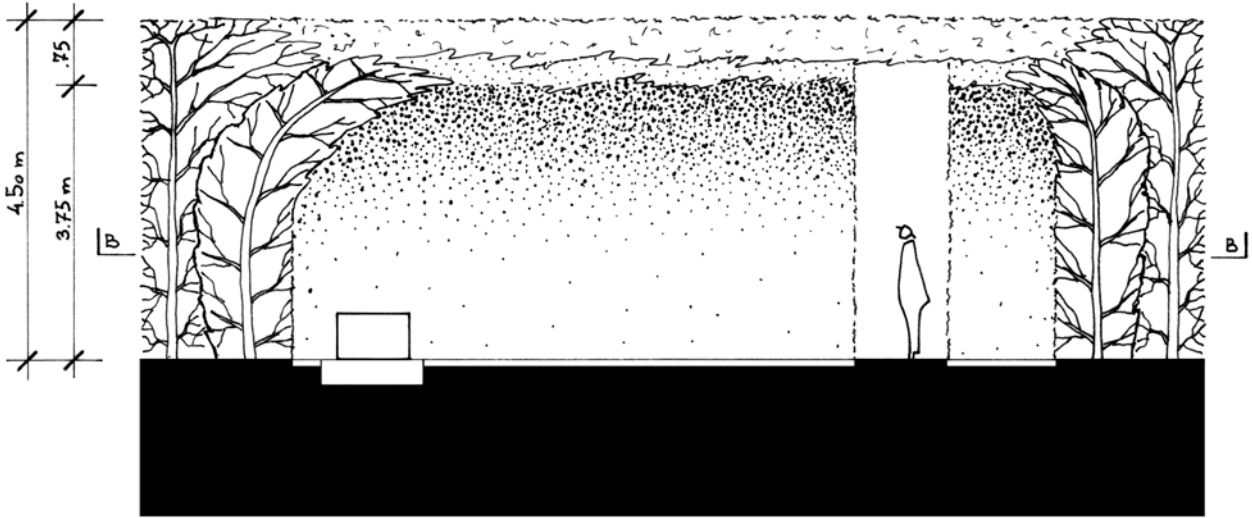
Előlnézet

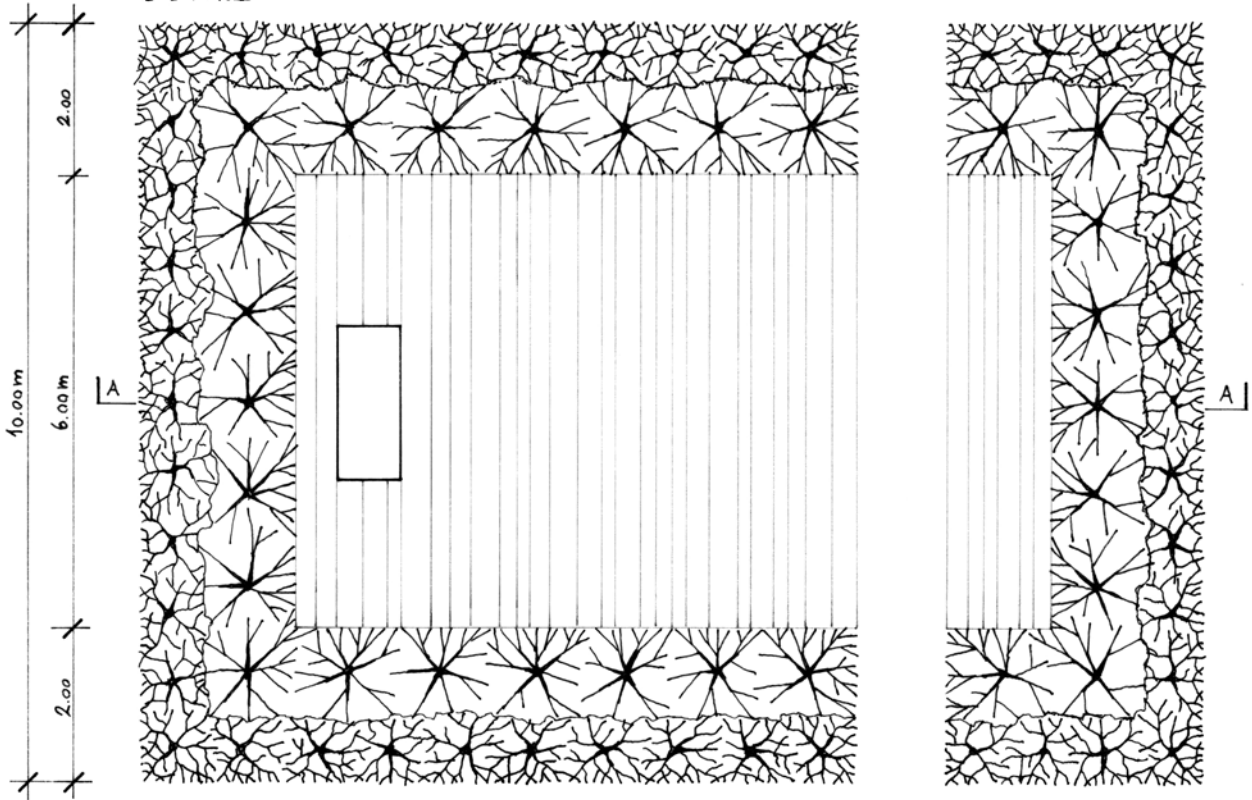
Felülnézet

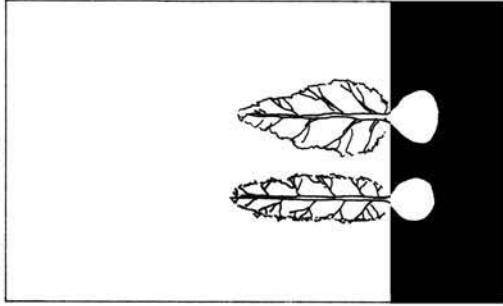
A-A METSZET

B-B METSZET

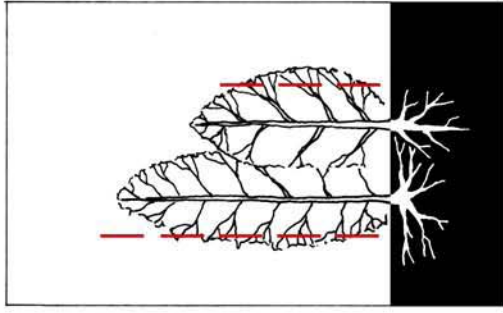

TELEPÍTÉS ÉVE

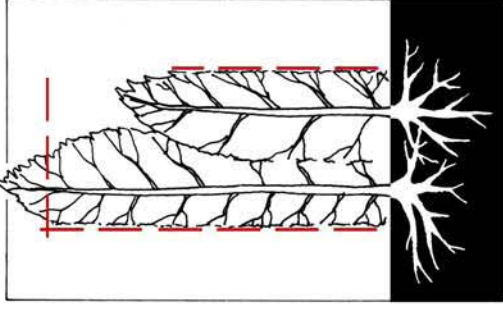
AZONOS MAGASSÁGÚ (2m) ELŐNEVELT CSERÉKET TELEPÍTÜNK EGYMÁSTÓL 12m TÁVOLSÁGRA. KEZDETBEN A NÖVÉNTEK NEM ZAVARJÁK EGYMÁST, A LOMBHULLTÓ GYERTYÁN ÉS AZ ÖRÖKZÖLD TISZAFPÁ IS SZABADON NÖVEKEDHET. IDŐVEL AZONBAN MEGINDUL A VERSENGÉS A NAPFÉNYÉRT.

2. ÉV

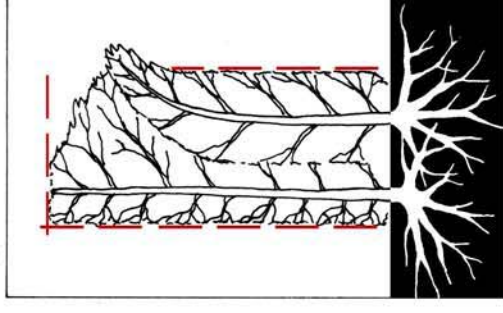
A GYORSABB NÖVEKEDÉSŰ GYERTYÁN MAGASSÁGBAN TÚLÚJVI A LASSABB TISZAFPÁ. AZ EGYRE SZÉLESEDŐ CSERÉK BELSŐ OLDALUKON ÖSSZETÁLLKOZNAK, EGYMÁST KÖRLÁTOZVA A NAPSÜTÉS ENYÉRT KIFELE KEZDENEK VÁJNI. HA ELÉRIK A KIVÁNT MÉRETEK, AKKOR MEGTÖRTEHET A KONTURMETSZÉS. EZ TOVÁBBI FÜGGŐLEGES NÖVEKEDÉSRE KÉNyszeríti A KÉT NÖVÉNYT, ÉS SEGÍTI A LOMB BESŰRŰSÖDÉSÉT A SZABAD OLDALUKON.

5. ÉV

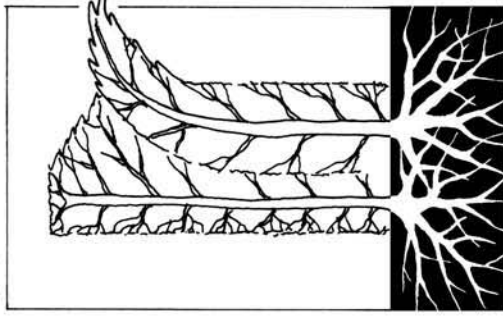
A KÉT CSERE ÖSSZEÜJT OLDALUKON NEM SZÁMÍTHAT NAPTÉNYRE, SZABAD FELÜLET PEDIG A RENDSZERES MŰRÁS TARTJA KÖRDÁBAN. A LÉRSÉNY FÖLFELÉ FOLYTÁRODK. A MAGASABB GYERTYÁN A FELSŐ SZAKASZÁN OLDALRA IS TUD HÁJTÁSOJKAT INDÍTANI A MEGFELELŐ MAGASSÁG ELÉRÉSE UTÁN A GYERTYÁN TÖRZS SUDARÁNAK VISSZAMETSZÉSE ERŐSÍTI EZT AZ OLDALNÖVEKEPÉST.

10. ÉV

A FŐLEMAGASODÓ LOMBZÁRTÓL BEÁRNYÉKOLT TISZAFPÁ IGYEKSZIK A NAPFÉNY IDÉNYÁBA MEVELNI A FIATAL VÉZÉRHÁJTÁSÁT. AZ ÖRÖKZÖLD TÖRZSE IGY IDŐVEL MEGHABLIK A FÉNY FELÉ

15. ÉV

A GYERTYÁN CSAK EGY BILYOGOS TÁVOLSÁGIG (4-15m) KÉPES OLDALRA KINYÚJTANI AZ ÁGÁIT. ENNEK MAGYOBBS KONZOLOS KINYÚLÁS SEM STATIKAILAGI SEM FIZIOLÓGIAILAG NEM KOMFORTOS SZÁMÁRA. A TISZAFPÁ EZEN A PONTJON TUD KIBŰZNI AZ ÁRNYÉKBÓL ÉS HÁJTÁSAIVAL SZABADON NÖVEKEDNI.

O - Inverz cserjetömb

A növényi életritmus a folytonos változása és ismétlődése olyan természetes része a mindennapi világnak, hogy szinte már észrevehetetlen folyamat. Ha azonban egymásra fektetjük a különböző tempójú és ritmikájú növényi partitúrákat, egymás viszonylatában rögtön érzékelhetővé válik a változás.

Az O jelű tervben több különböző cserjét telepítettem szorosan egymás szomszédságába úgy, hogy felnőve egyetlen közös növénycsoportot alkossanak. A különböző növénysávok különböző időpontban hozzák majd leveleiket, virágaikat, változtatják meg színüket és hullajtják le lombjukat. Máshogy reagálnak a napsütésre, az esőre, a fagyra, szélre. Egy dinamikus és organikus struktúrát alkotnak, együttesük úgy viselkednek, akár egy szimfonikus zenekar, melynek mindig más hangszeres csoportja veszi át a témát.

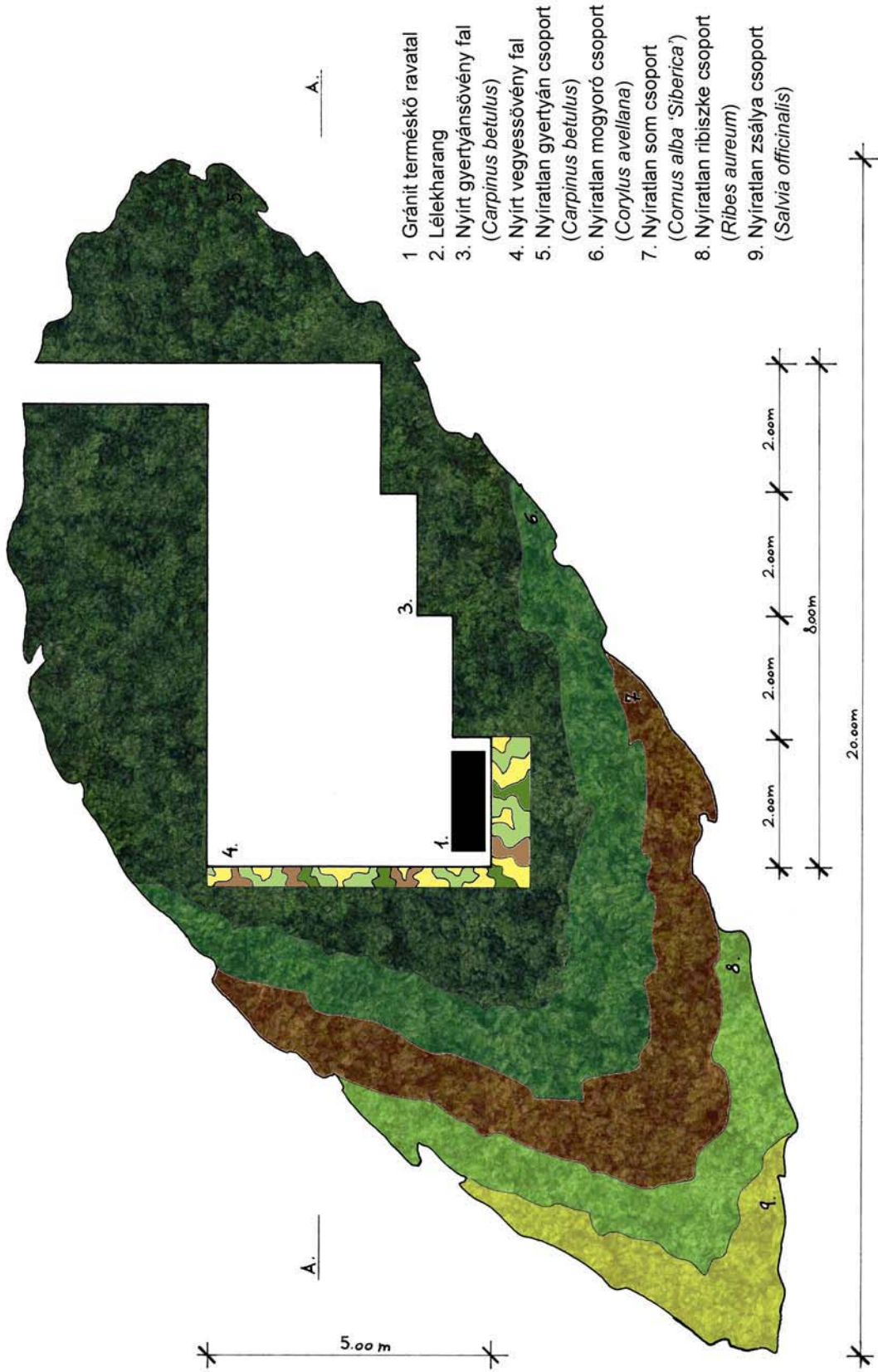
Olyan építményt terveztem, mely kívülről mást mond el magáról, mint amit a belseje rejt. Akárcsak a G jelű tervnél, itt is hagytam, hogy a cserjék kifelé szabadon nőjenek, egy amorf bozótost hozva létre. A ravatalozóteret ebben a már-már elvadult növénytömegben alakítottam ki, a belső határoló falak gondos nyírásával, melynek precíz, mértani formái ellenpontozzák a külső burjánzó megjelenést. A ravatal háttérét adó növényfalat szintén különböző cserjék alkotják, ezek egybenyírva sajátos mintázatot adnak, akár egy finoman szótt falikárpit.

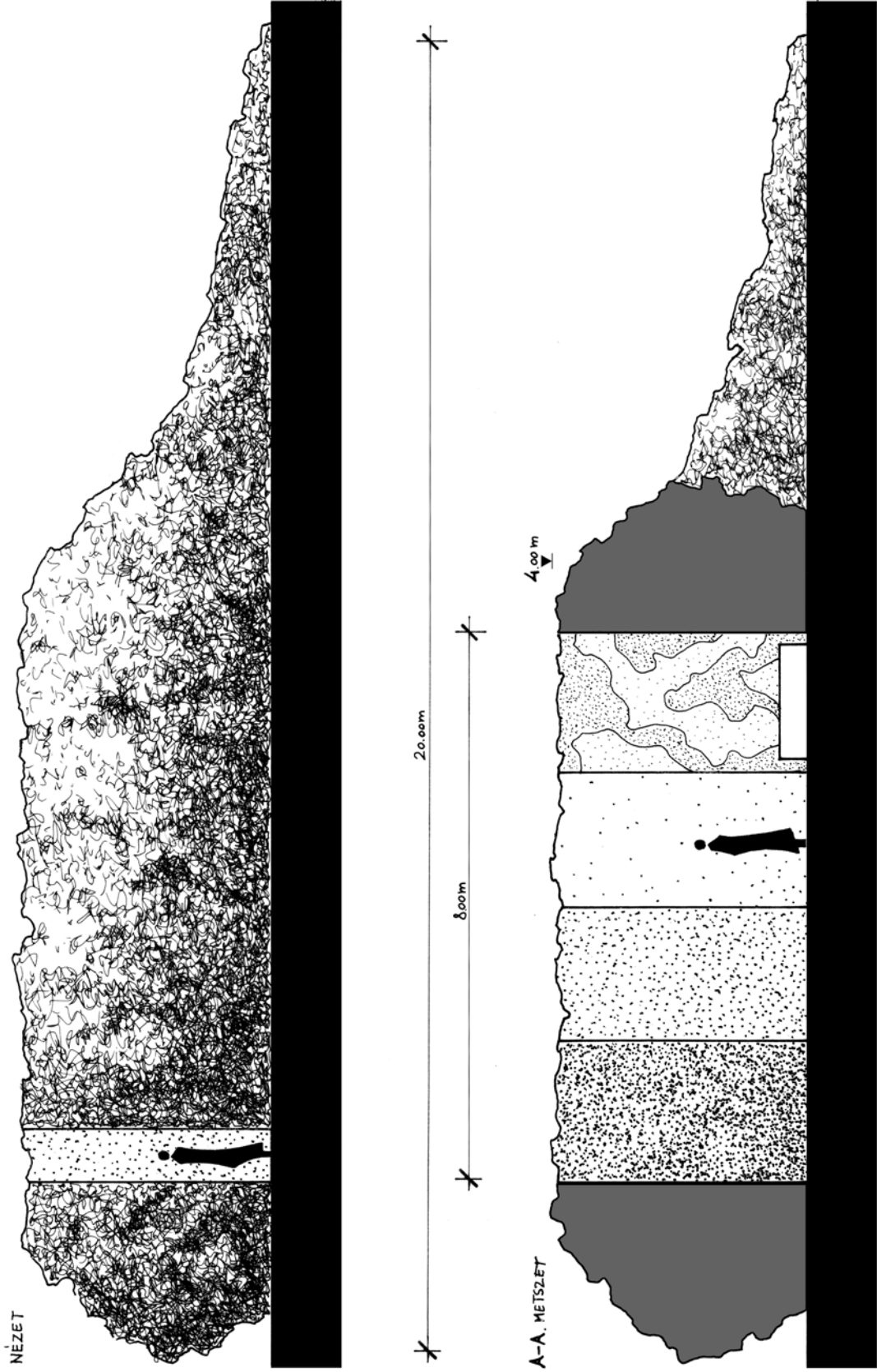
Bruttó alapterület:	~120 m ²
Nettó ravataltér:	40 m ²
Magasság:	4 m
Cserjetömb:	<i>Carpinus betulus</i> , Kont. 10L 150/175 <i>Corylus avellana</i> , Kont. 5L 80/100 <i>Cornus alba 'Siberica'</i> , Kont. 5L 60/100 <i>Ribes aureum</i> , Kont. 3L 60/80 <i>Salvia officinalis</i> , Kont. 2L20/30
Vegyes nyírt növényfal:	<i>Chamaecyparis lawsoniana 'Elwoodi'</i> , 2xi. Fld. 200/250 <i>Chamaecyparis laws. 'Elwoodi Gold'</i> , 2xi. Fld. 200/250 <i>Cupressocyparis x leylandii</i> , 2xi. Fld. 200/250 <i>Juniperus virginiana spartan</i> , 2xi. Fld. 175/200 <i>Taxus baccata 'Overeynderi'</i> , Fld. 2xi 175/200 <i>Taxus baccata 'Aurea'</i> , Fld. 2xi 175/200
Alakítás: (1-7. év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (7. év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő burkolat
Műtárgy:	gránittömb ravatal

2.

Felülnézet

P - Folyosó I.

A B, N, O jelű tervek tervezhetetlen csomópontjai nem hagytak nyugodni. A különböző növényekből egybenövesztett cserjeteremben olyan határfelületek jönnek létre a lombzatok találkozásánál, amelyek előre nem meghatározhatók, nem kiszámíthatók. A lombkoronák versengéséből létrejövő organikus forma igazán akkor válik érzékelhetővé, ha sík felületre nyírjuk a lombzatot, mintha metszetet készítenénk róla, ilyenkor élesen kirajzolódik kettejük közös kontúrja. Jól szemlélteti ezt a brüsszeli királyi palota több tucat cserjéből egybenyírt foltos növényoszlopa.

Már régóta foglalkoztat az a gondolat, hogy a ravatalozás egyik legdrámaibb pillanatát, a kívülről belépést valami módon meghosszabbítsam. Ebben a tervben különböző növények lombjának összenövesztésével egy 25 méter hosszú szűk folyosót alakítottam ki, amin keresztül haladva az ember egyre beljebb juthat búcsúzó gondolataiban, míg el nem éri az apró ravatalozókamrát. A struktúrát alkotó cserjék szakaszonként változnak, hol örökzöldek, hol lombhullatók, hol virágosak, hol virágtalanok. A síkra nyírt külső felületen kirajzódik a lombok találkozásának gyönyörű mintázata, míg a belső árnyas térben a szabadon növekvő cserjék növekedési erélyükhöz mérten más és más térformákat alakítanak ki. Az évszakok során az építmény folyton változtatja megjelenését aszerint, hogy melyik növény hoz éppen hajtást, virágot, termést, melyik változtatja meg lombjának színét, vagy éppen hullatja le azt. A belső tér így mindig más szakaszán napfényes, árnyas, áttetsző, színes, fakó, vagy illatos.

Bruttó alapterület:	150 m ²
Nettó ravataltér:	23+50 m ²
Magasság:	3,5 m
Cserjeterem:	<i>Corylus avellana</i> , 2xi. Fld. 200/250; Σ: 10 db <i>Cupressocyparis x leylandii</i> , 2xi. Fld. 200/250 Σ: 30db <i>Forsythia intermedia</i> , 2xi. Fld. 200/250; Σ: 16 db <i>Hibiscus syriacus</i> , 2xi. Fld. 200/250; Σ: 16 db <i>Ilex aquifolium 'Alaska'</i> , 2xi Fld. 200/250; Σ: 10 db <i>Syringa vulgaris</i> , 2xi. Fld. 200/250; Σ: 8 db <i>Taxus baccata 'Overeynderi'</i> , Fld. 3xi 200/250; Σ: 45 db
Alakítás: (1-5. év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 3-4/év
Fenntartás: (5. év -)	Kontúrmetszés: 3-4/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő, mészkő lapburkolat
Műtárgy:	mészkőtömb ravatal
Öntözés:	csepegtetőcsöves öntözés

Tavaszi

Nyár

Ősz

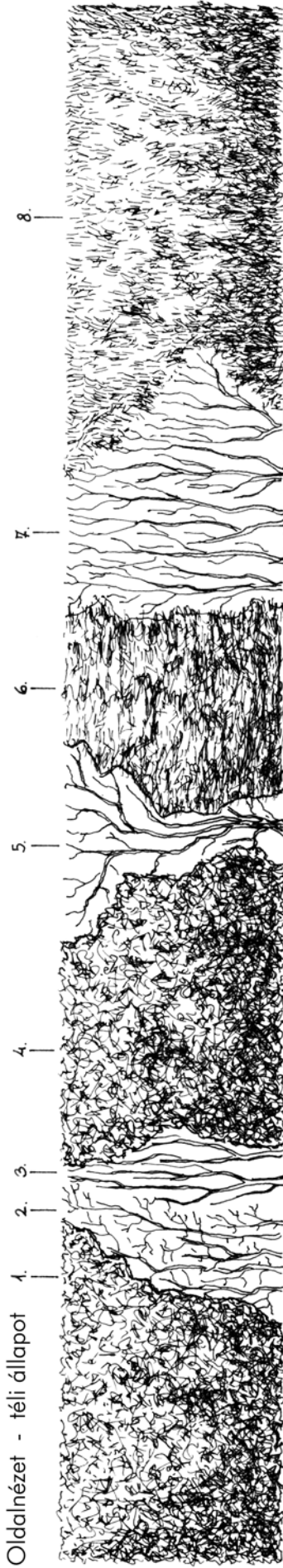

Tél

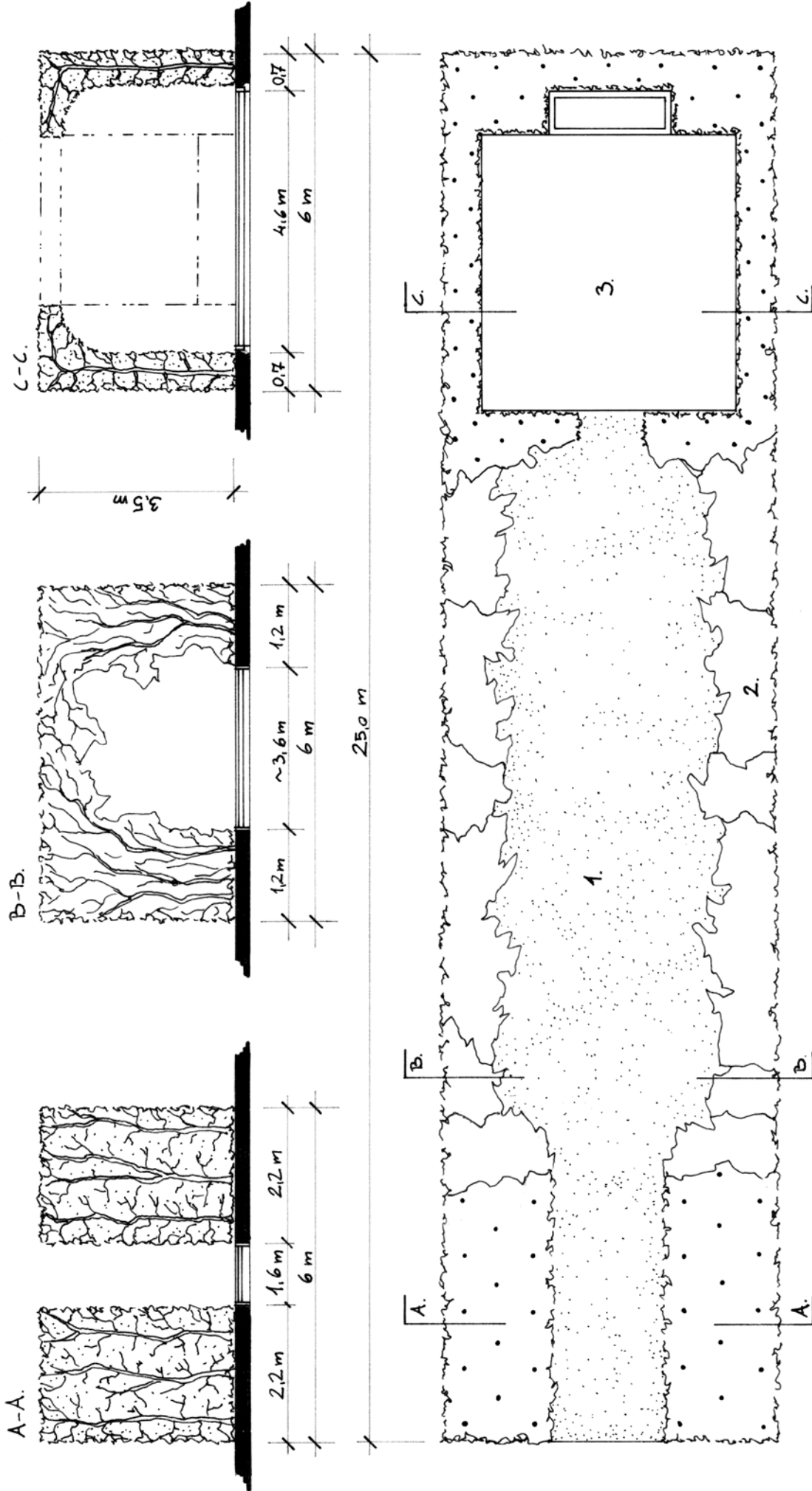
Oldalnézet - nyári állapot

Oldalnézet - téli állapot

1. *CUPRESSOCYPARIS x LEYLANDII* - *LELANDII CIPRUS*
2. *TAMARIX TETRANDBA* - *KORAI TAMARISKA*
3. *HIBISCUS SYRIACUS* - *MÁLVÁ CSERJE*
4. *CUPRESSOCYPARIS x LEYLANDII* - *LEYLANDI CIPRUS*
5. *SYRINGA VULGARIS* - *MÁRI ORGONA*
6. *ILEX AQUIFOLIUM* - *MÁGYAL*
7. *CORYLUS AVELLANA* - *MÓGYORÓ*
8. *TAXUS BACCATA* - *ÖRÖZZÖLD TISZAFÁ-*

1. GYÜLEKEZŐ HELYISÉG
STABILIZÁLT ZÚZOTTYÓ BURKOLATTAL

2. VEGETES CSERJESÖVÉNY - ÖRÖKZÖLD - LOMBHULL.
HÁTÚSÓ OLDALÁN NYÍRVA ÉVI ZAKKALOMMAL

3. RAVATÁLOZÓ HELYISÉG
MÉSZKŐ LAPBURKOLATTAL
TÖMBKÖ RAVATALLAL

R - Folyosó II.

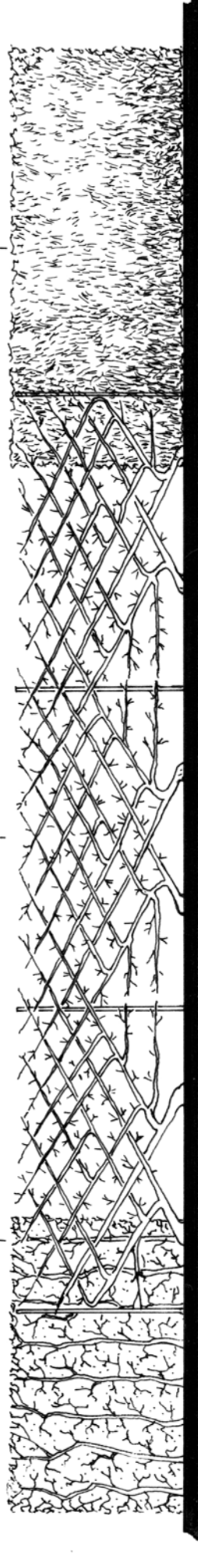
Versailles gyümölcsöskertjének gyönyörű alakfáit látva elkészítettem a **P** jelű terv gyümölcskordonos változatát. Az építmény bejáratát és lezárását itt is nyírt örökzöld növénytömb alkotja, de a köztes szakaszt ebben az esetben kettős gyümölcsösvényből alakítottam ki. A Bouché-Thomas termesztési rendszer egy régi változatát használtam, ahol az ágszerkezetből szövetszerű rácshálót nevelnek. A kordon mindkét oldalára telepítettem gyümölcsfát, kívül almát, a belső oldalon pedig birsfákat, melyek nyáron zárt lombfalat alkotnak, télen azonban előtűnik az ágak gondosan művelt fonata.

Bruttó alapterület:	150 m ²
Nettó ravataltér:	18+60 m ²
Magasság:	3,5 m
Cserjetömb:	<i>Carpinus betulus</i> 'Fastigiata', BF 3xi. Alma oltvány, suháng; Σ: 28 db Birs oltvány, suháng; Σ: 28 db <i>Taxus baccata</i> 'Overeynderi', Fld. 3xi 200/250; Σ: 45 db
Alakítás: (1-5. év)	alakító metszés: 1/év kontúrmetszés: 2-3/év
Fenntartás: (5. év -)	Kontúrmetszés: 2-3/év
Térburkolat:	stabilizált zúzottkő, mészkő lapburkolat
Műtárgy:	egysíkú támszerkezet, mészkőtömb ravatal
Öntözés:	gyökérzónás öntözőrendszer

Oldalnézet - nyári állapot

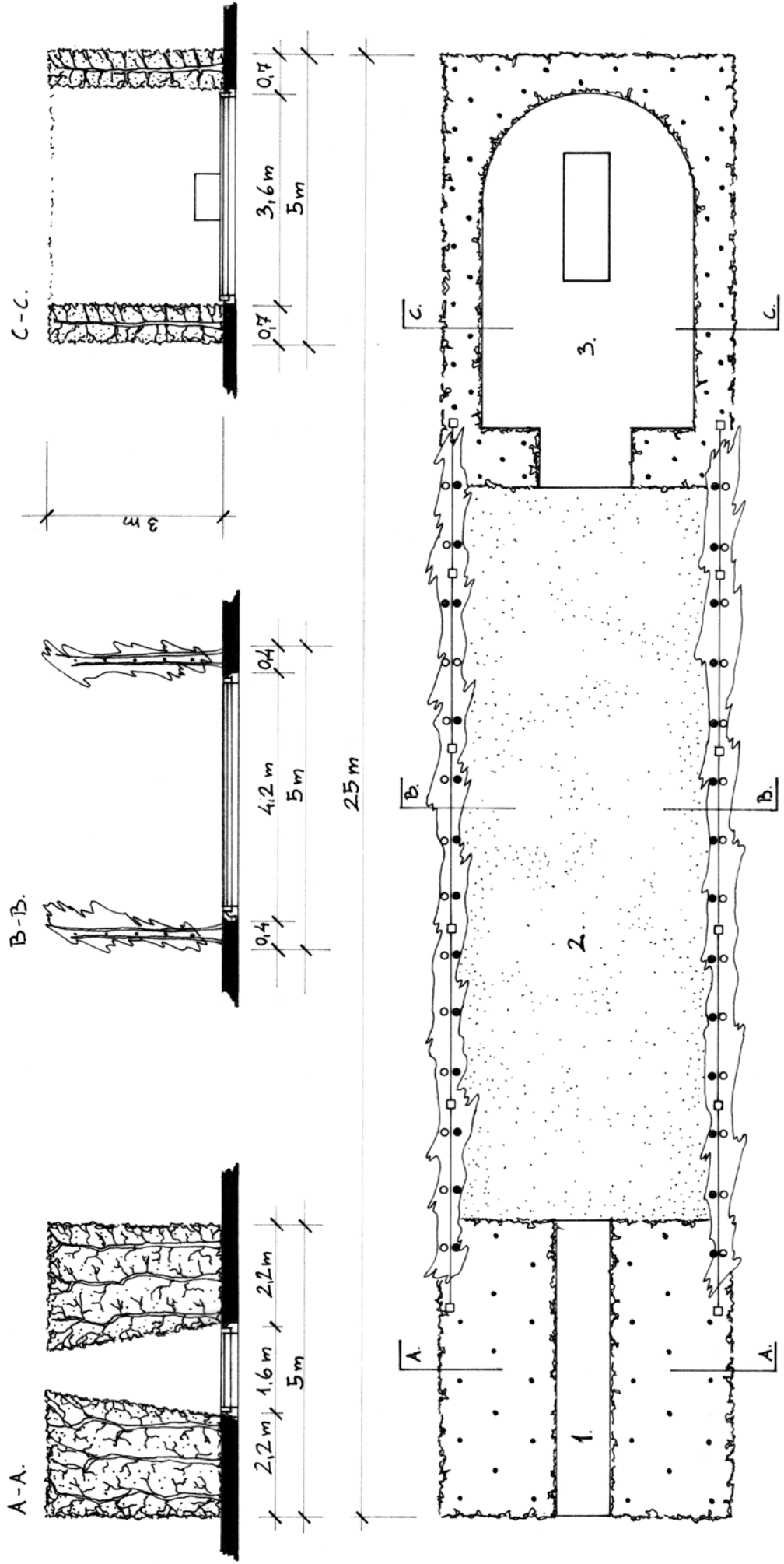
Oldalnézet - téli állapot 1.

2+3.

4.

1. *CARPINUS BETULUS* - GYERTYÁN 2. *KORDONOS ALMA SÖVÉNY* - THOMAS-BOUGHÉ RENDSZER 3. *BIRS SÖVÉNY Belső OLDALON* - ÖSSZEFOJVA 4. *TAXUS BACCATA* - TISZAFÁ

3. RAVATALOZÓ HELYSÉG
MÉSZLŐ LAPBURKOLATTAL
TÖMBKŐ RAVATTALLAL

2. GYÜLEKEZŐ HELYSÉG - ELŐTÉR
STABILIZÁLT ZÚZOTTOS BURKOLATTAL

1. BEÁRATI FOLYÓSÓ
MÉSZLŐ LAPBURKOLATTAL

5.4. Helyhez és hagyományhoz kötődő tervek

Az eddig bemutatott növényi építmények többnyire függetlenek voltak környezetüktől, a külső kontextustól, autonóm tárgyként viselkedtek. Többségük teoretikus úton született meg. Egy konkrét tervezési helyszín adottságai azonban számos olyan ösvényre csalhatja el a tervezőt, amerre a pusztán elméleti kutakodás során nem indulna el. Ezek az empirikus kirándulások újabb gondolati ösvényeket nyithatnak meg. Hasonló a helyzet akkor is, ha a hagyományokból indulunk ki. Mint korábban láthattuk a növények alakítása gazdag tradíciókkal bír, akárcsak a temetkezési rítusok. Némi furfanggal e kettő fedésbe hozható, és ha megvizsgáljuk, mi kerül a metszéspontba, különös helyzetekre lelhetünk. Így történt ez Tát temetőjének tervezése során is.

S-T - Noé gyümölcsöse I.-II.

Valaha bevett szokás volt a temetők még szabadon maradt területeire gyümölcsöst telepíteni [lásd 1.1.3. fejezet]. Tát temetőjében már nem látni ilyen fát, dacára annak, hogy a környék híres volt áltéri gyümölcsöseiről és fejlett kertkultúrájáról. Mi történne, ha a gyümölcsfák ismét megjelenének a temetőben? Mi történne, ha az áltéren még itt-ott fellehető aggastyán diófák, a tujakertté formált háztájik maradék alma-, barack- és körtefái - mint egy letűnt kor utolsó képviselői - összecsomagolnának, és visszavonulnának a temető falai mögé?

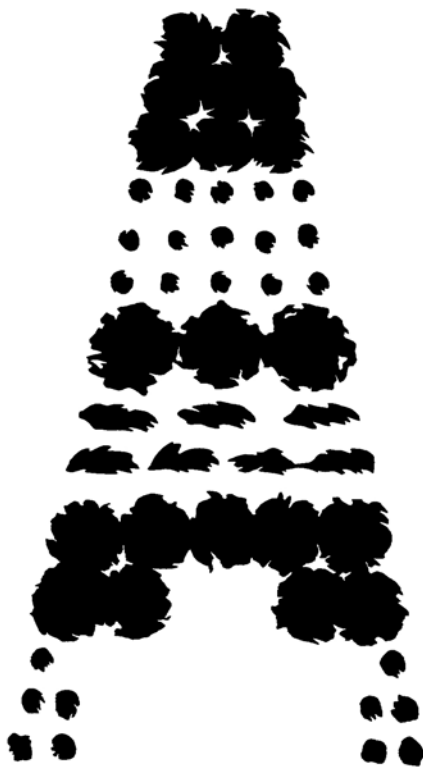
Gyerekkorom óta foglalkoztat a kérdés, vajon a bibliai történetben Noé bárkáján milyen rendben sorakoztak föl az összeterelt állatok. Vajon Isten megüzente-e nekik Noén keresztül, hogy továbbra is kövessék azt a rendet, a természeti élet rendjét, amit évezredekkel később Darwin papírra is vetett: lovak a lovakhoz, sünteknősök a sünteknősökhöz. Vagy Noé hajóján megszűntek az addig berögzült szokások és tigris és házi lúd, mókus és víziőz békés egyetértésben vegyültek el a többi szerencsés kiválasztott társaságában? Vajon a díszkertek tujái elől menekülő öreg gyümölcsfák hogyan sorakoznának fel a táti sírkertben, a rend milyen formája lenne hiteles a temető falai között? Az **S** és **T** jelű terv erre a kérdésre keresi a választ, ebben az esetben nem ravatalozó, hanem egy urnatemető formájában.

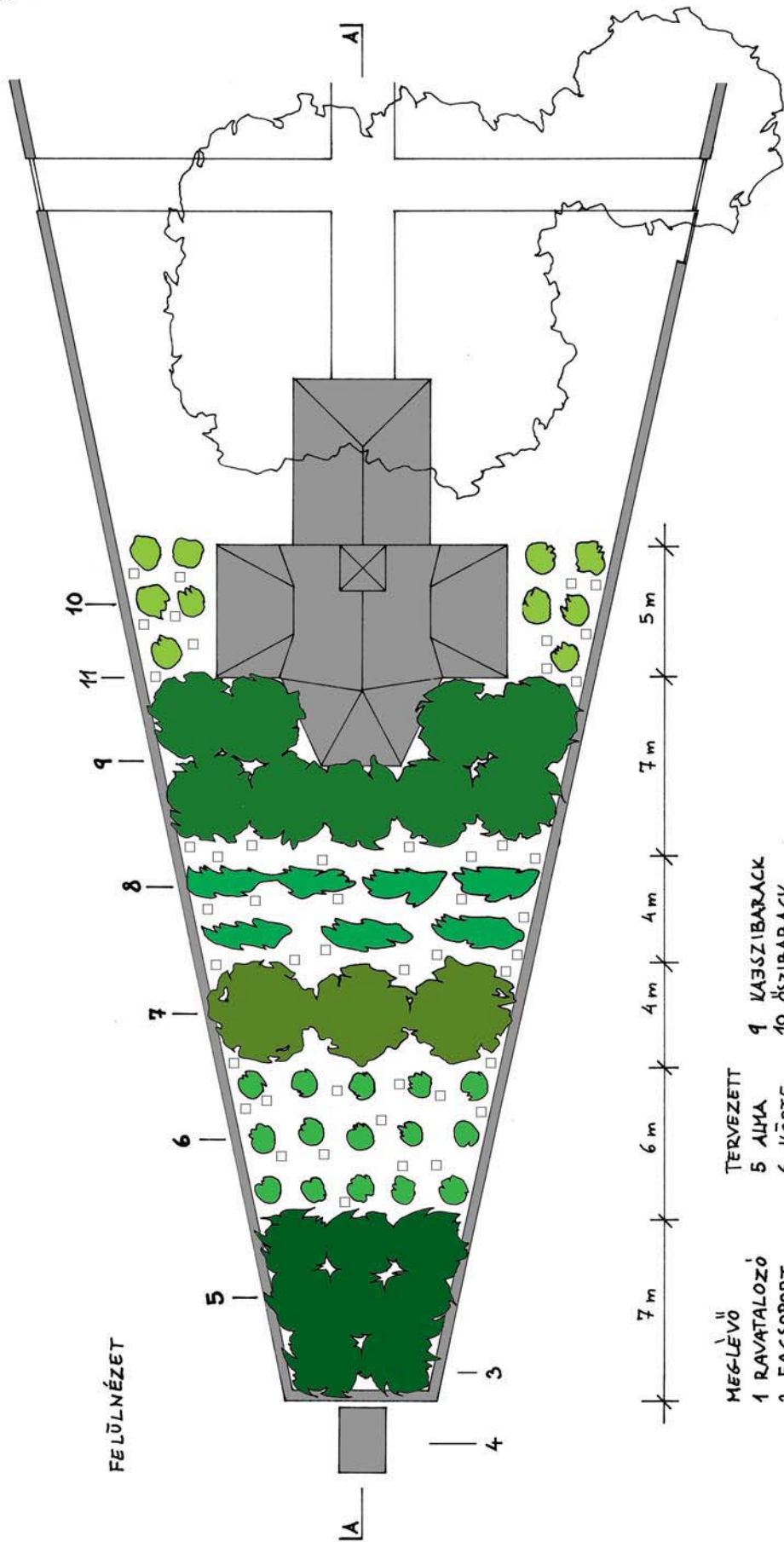
S. terv

Bruttó alapterület:	320 m ²
Nettó ravataltér:	290 m ²
Gyümölcs ültetvény:	Alma oltvány, Szgy. koronás, Σ: 8 db Körte oltvány, Szgy. suháng, Σ: 15 db Dió oltvány, Szgy. koronás, Σ: 3 db Szilva oltvány, Szgy. suháng, Σ: 14 db Kajszi barack oltvány, Szgy. koronás, Σ: 9 db Őszi barack oltvány, Szgy. suháng, Σ: 10 db
Alakítás: (1-5. év)	koronaalakító metszés, kötözés, vadalás 1-1/év
Fenntartás: (5. év -)	fenntartó metszés: 1/év
Térburkolat:	gyep
Műtárgy:	földbe süllyesztett kolumbárium kazetták
Öntözés:	gyökérzónás öntözőrendszer

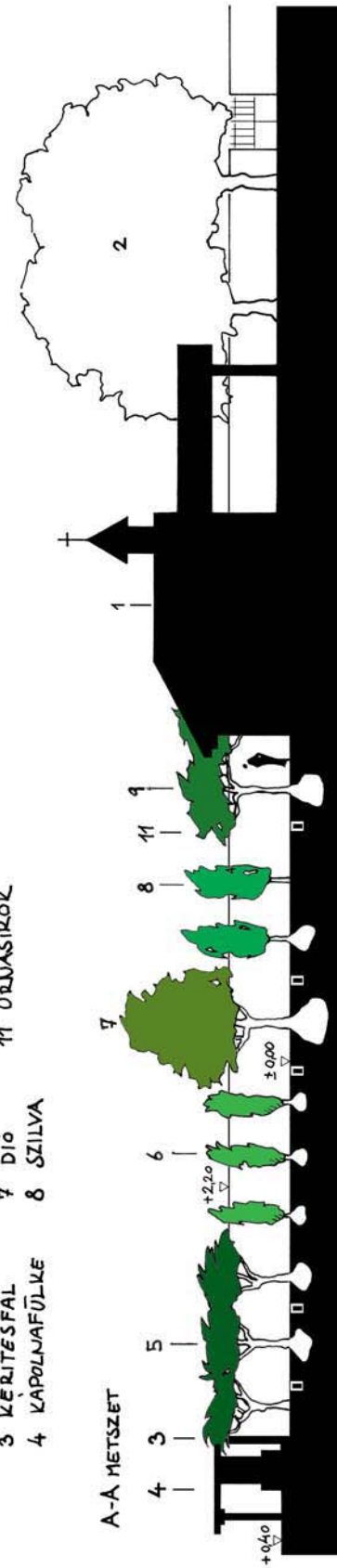
T. terv

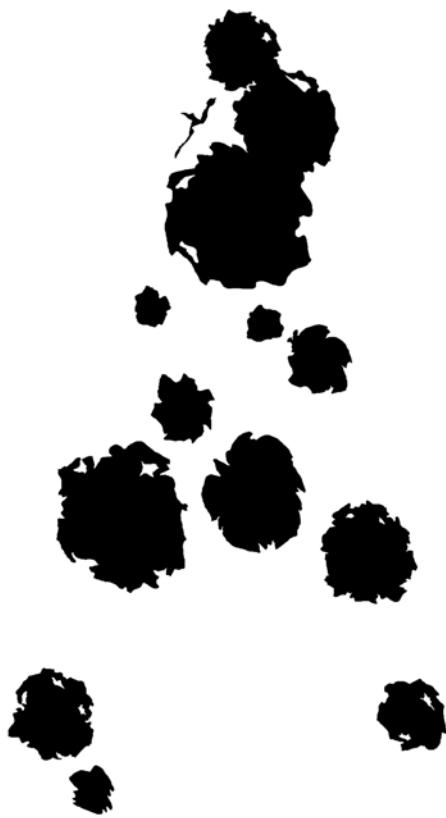
Bruttó alapterület:	320 m ²
Nettó ravataltér:	310 m ²
Gyümölcs ültetvény:	Kajszi barack oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Szilva oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Dió oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Szeder, Kont. 5L 150/200, Σ: 5 db Ribiszke, Kont. 5L 40/60, Σ: 5 db Málna, Kont. 3L 40/60, Σ: 5 db Őszibarack oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Birs oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Alma oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Cseresznye oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Meggy oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db <i>Corylus avellana</i> , Kont. 5L 80/10, Σ: 3 db Körte oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db Ringló oltvány, Szgy. koronás, Σ: 1 db
Alakítás: (1-5. év)	koronaalakító metszés, kötözés, vadalás: 1-1/év
Fenntartás: (5. év -)	fenntartó metszés: 1/év
Térburkolat:	gyep
Műtárgy:	földbe süllyesztett kolumbárium kazetták

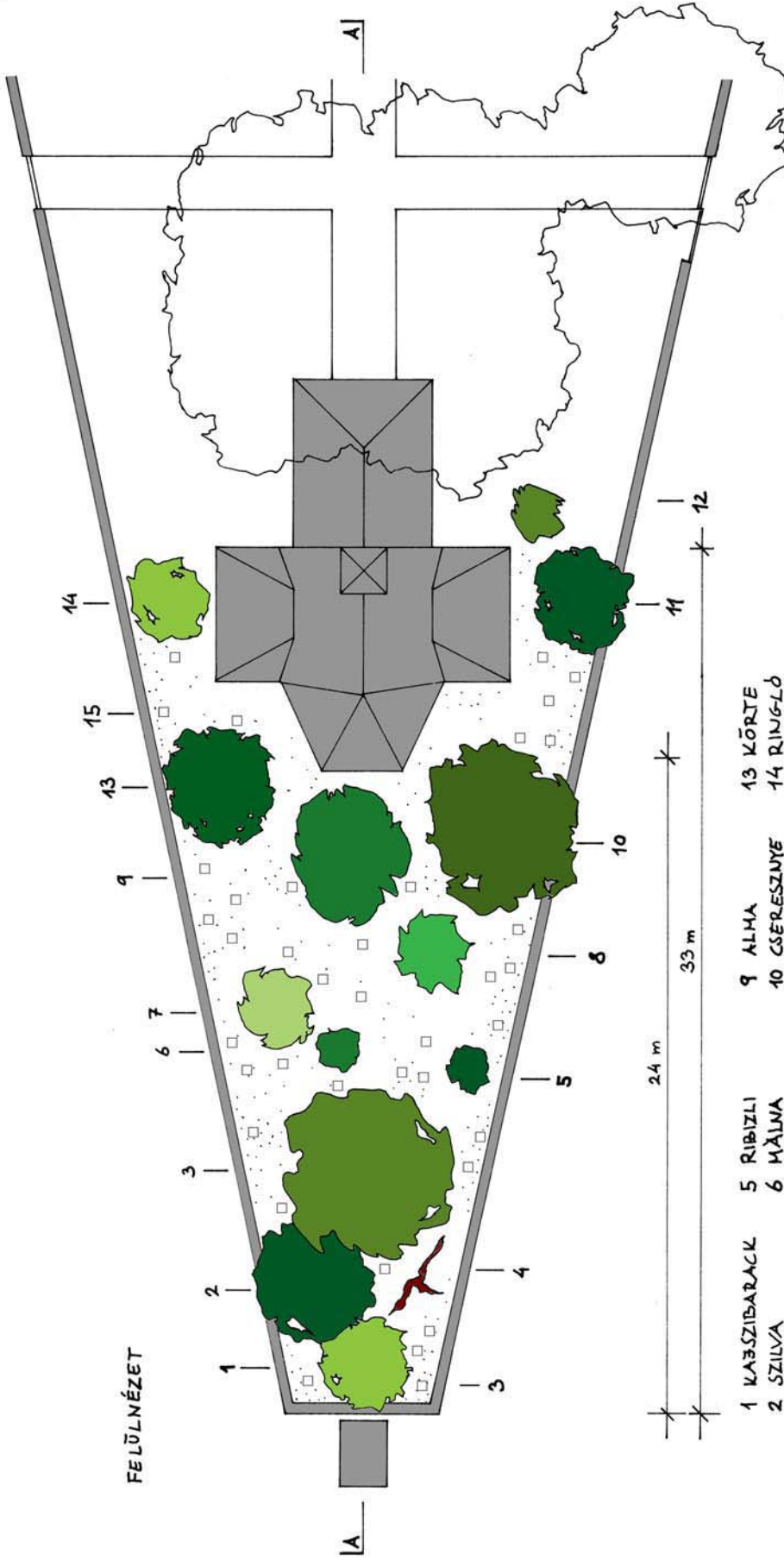

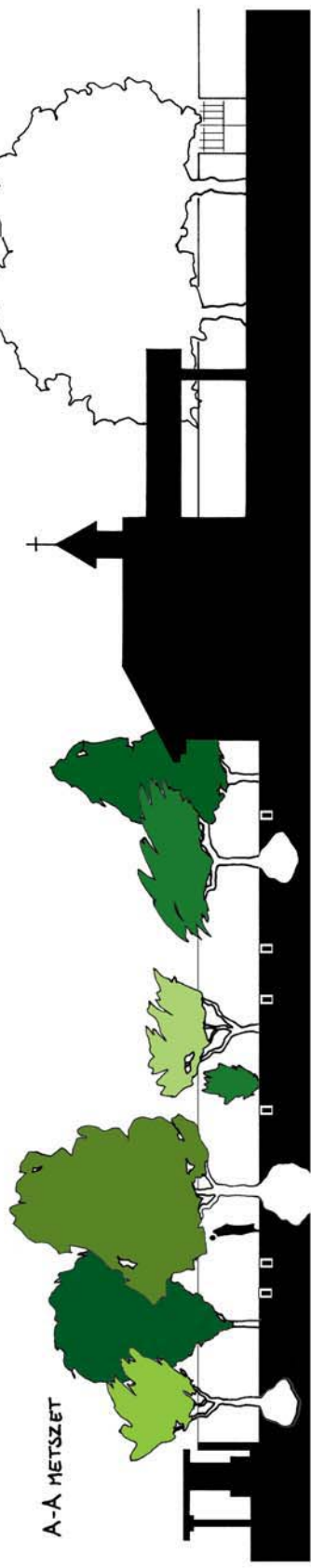
MEGLÉVŐ	TERVEZETT
1 RAVATALOZÓ	5 ALMA
2 FACSOPORT	6 KÖRTE
3 KERÍTÉSFAL	7 DIÓ
4 KAPOLNAFÜLKE	8 SZILVA
	9 KESZIBARACK
	10 ÉSZIBARACK
	11 URMASIROK

1 KÁRSZIBARACK	5 RIBIZLI	9 ALMA	13 KÖRTE
2 SZILVA	6 MÁLNA	10 CSERESZNYE	14 RINGLÓ
3 DIO	7 ÖSZIBARACK	11 HECCY	15 URNASÍR
4 SZEDER	8 BIRSALMA	12 MOGYORÓ	

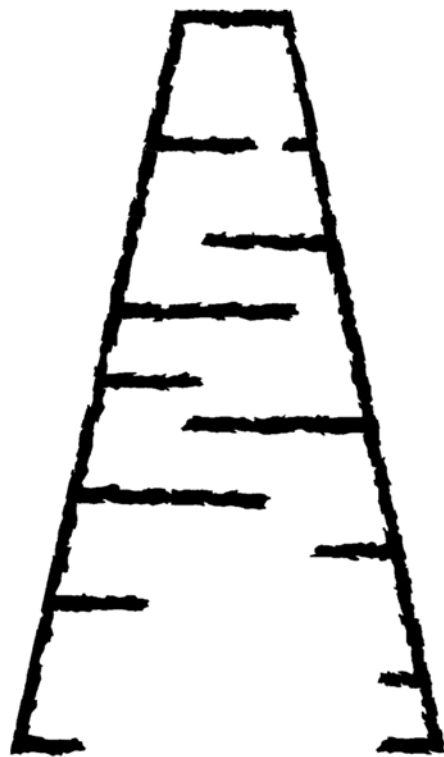
[Janáky István terve nyomán]

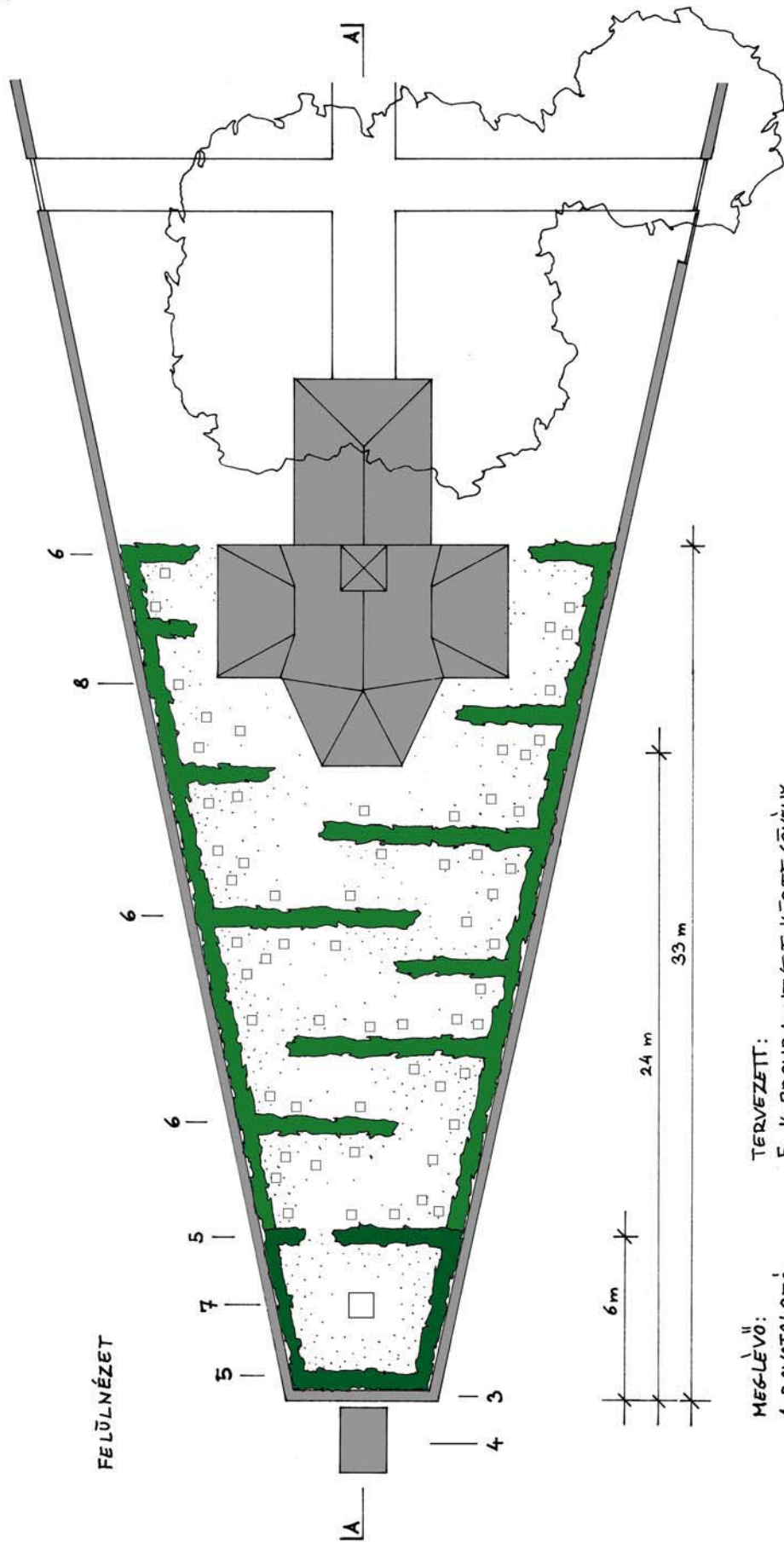
U - Noé gyümölcsöse III.

Amennyiben a gyümölcsfák temetőbeli megjelenését nem a formai rend, hanem a téri minőség irányából közelítjük, akkor kínálkozik egy harmadik út is az iménti felvázolt két lehetőség mellett. Tát temetőjének egyik fallal körülvárt részlete erős hasonlóságot mutat a régi kolostorkertek, illetve a *hortus conclususok* befelé forduló intim jellegével. Ezekben a kertekben – meggyőződésem szerint – elsősorban nem a formaiság határozta meg a teret, hanem a minőségbeli eltérés a külvilágtól. A művelés intenzitása, maga a megműveltség ténye adta a többletet. Ilyen megközelítésben a temetőkert, mint a templomkertek, és kolostorkertek örököse a legmagasabb szintű művelési kultúrát igényli.

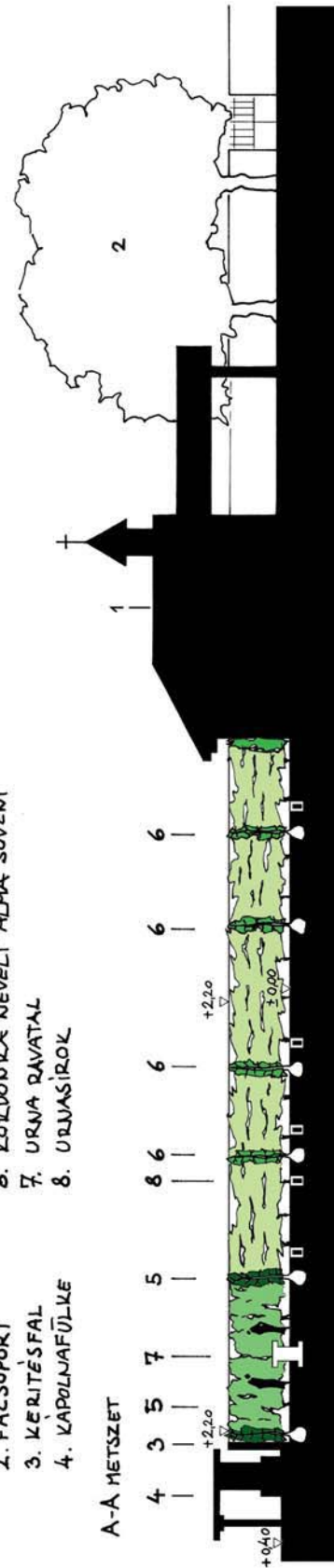
A gyümölcsös, mint halottas tér, harmadik variánsánál egy olyan tradíciót alkalmaztam, ami nem feltétlenül kötődik a hazai temetőkultúra hagyományaihoz, noha nem is idegen attól. A versaillesi gyümölcsös metszési mintáit felhasználva egy nagy gonddal felnevelt és fenntartott kordonos sövénykertet terveztem, melynek minden egyes falát más növény alkotja, más és más alakítási móddal. A térben egymást követő élő falak lombhullás után transzparensé válnak, gondosan formált ágrendszerük mintázata úgy vetül egymásra, mint csipkefüggönyök rétegei. A tér gazdagságát mégsem a növények formai szépsége adja, hanem a létrehozásukban rejlő hatalmas emberi erőfeszítés, hozzáértés, gondosság, figyelem és alázat.

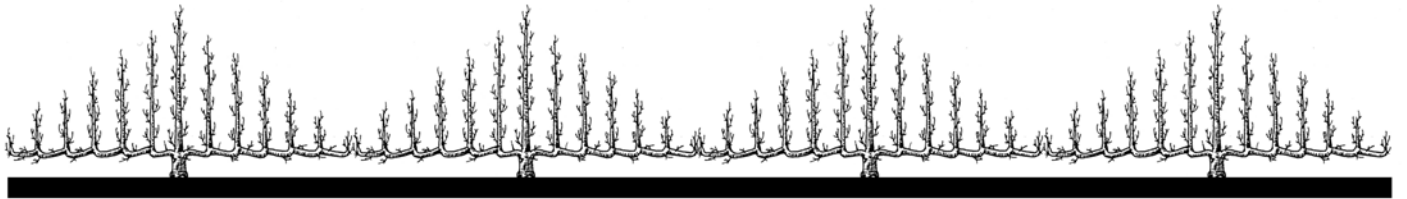
Bruttó alapterület:	320 m ²
Nettó ravataltér:	270 m ²
Gyümölcs ültetvény:	Alma oltvány, Szgy. suháng; Σ: 60 db Körte oltvány, Szgy. suháng, Σ: 15 db
Alakítás: (1-4. év)	koronaalakító metszés, kötözés, vadalás: 1-1/év
Fenntartás: (4. év -)	fenntartó metszés: 1/év
Térburkolat:	gyep
Műtárgy:	földbe süllyesztett kolumbárium kazetták, terméskő urnaravatal
Öntözés:	gyökérzónás öntözőrendszer

- MEG-LÉVŐ:**
1. RAVATALOZÓ
 2. FAGSOPORT
 3. KERÍTÉSFAL
 4. KAPOLNAFÜLKE
- TERVEZETT:**
5. KORDONURA NEVELT LÓRTÉ SÖVÉNY
 6. KORDONURA NEVELT ALMA SÖVÉNY
 7. URVA RAVATAL
 8. URVASÍROK

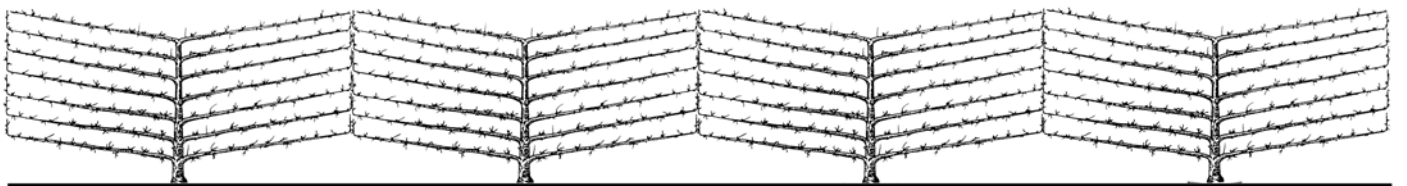
Candélabre Trouillet

Palmette oblique

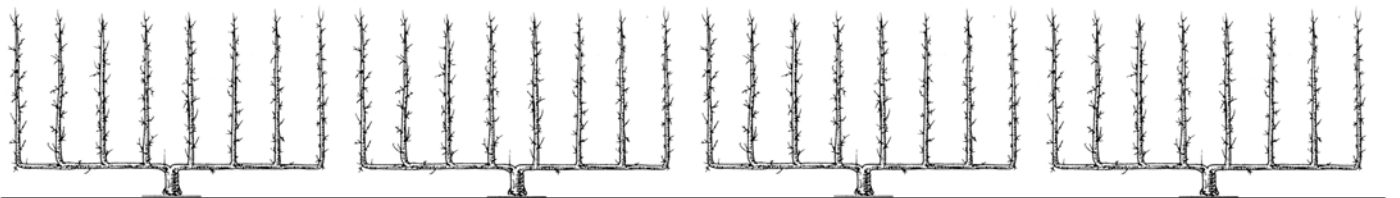
Palmette oblique ancienne

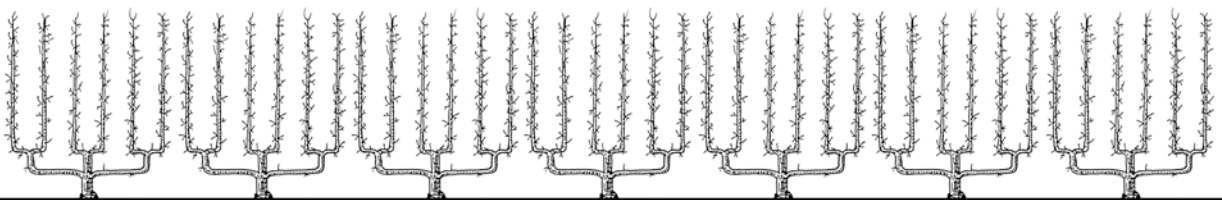
Palmette horizontale Legendre "d'origine"

Palmette horizontale Legendre

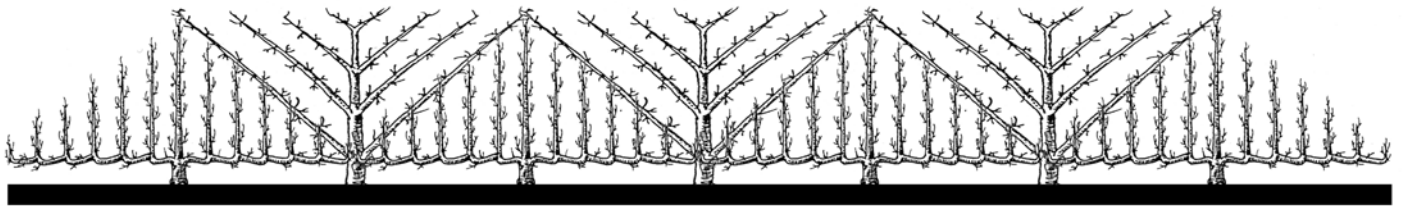

Candelabre á huit branches

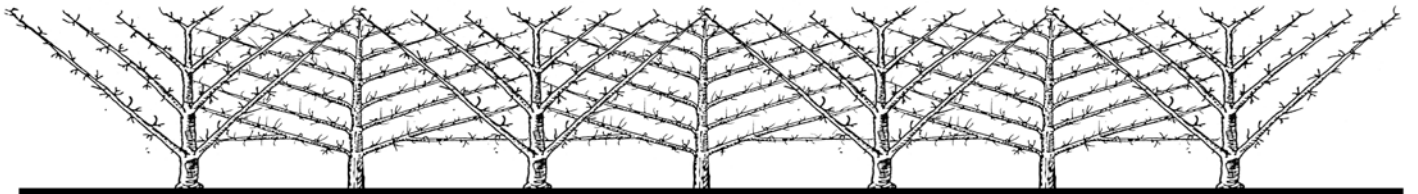

U triple

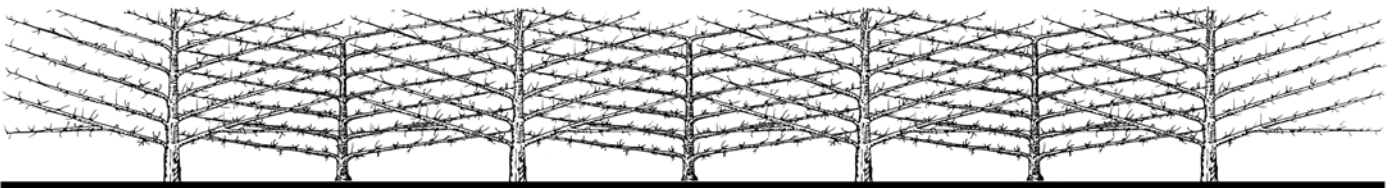
[Beccalotto rajzainak felhasználásával]

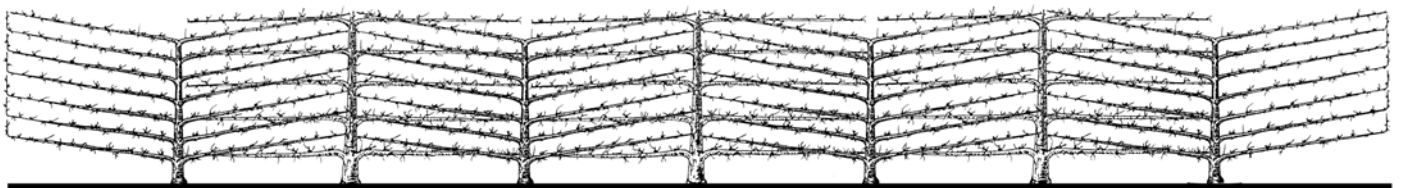
Candélabre Trouillet - Palmette oblique

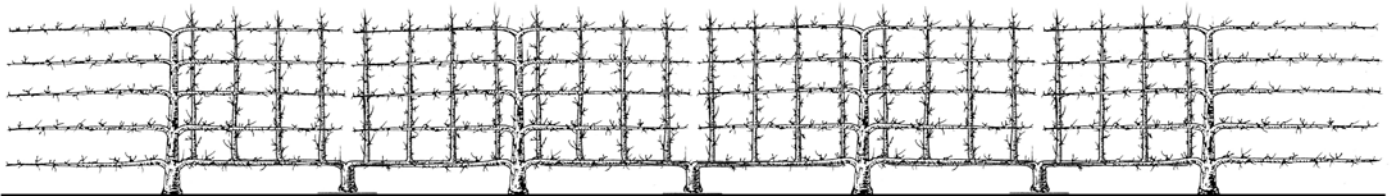
Palmette oblique - Palmette oblique ancienne

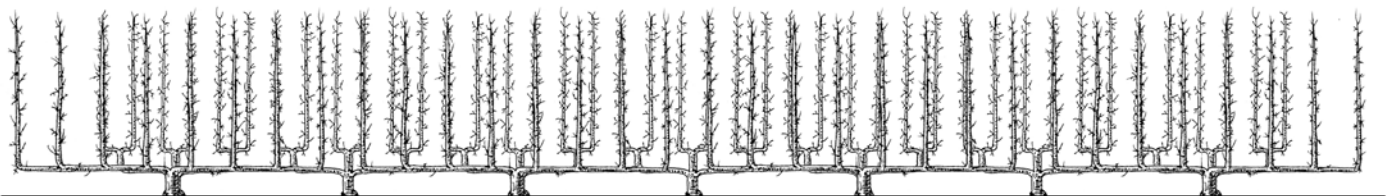
Palmette oblique ancienne - Palmette horizontale Legendre "d'origine"

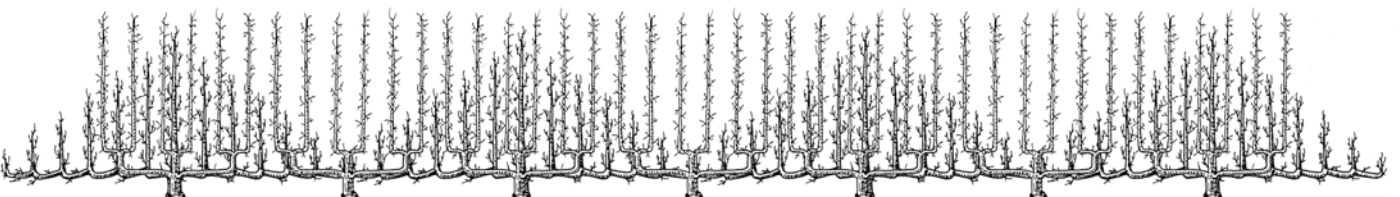
Palmette horizontale Legendre "d'origine" - Palmette horizontale Legendre

Palmette horizontale Legendre - Candelabre á huit branches

Candelabre á huit branches - U triple

U triple - Candélabre Trouillet

[Beccalotto rajzainak felhasználásával]

V-W - Szőlő I-II.

Vidéki temetőekben még ma sem ritkaság, hogy a gyümölcsfákhoz hasonlóan, néhány megművelt szőlősorral találkozik az ember. Legyen az kordonos vagy karós művelésű, a szőlő mindig magában hordozza a gondos kultiválás emberi vonatkozásait, a hagyományt, a műveltséget, ugyanazt, amivel az alakra metszett gyümölcsössvények is bírnak. Velük ellentétben azonban a szőlőtőkék híján vannak a manierizmusnak, kialakításukat pusztán a kertészeti célszerűség határozza meg. Szépségük nem szándékolt.

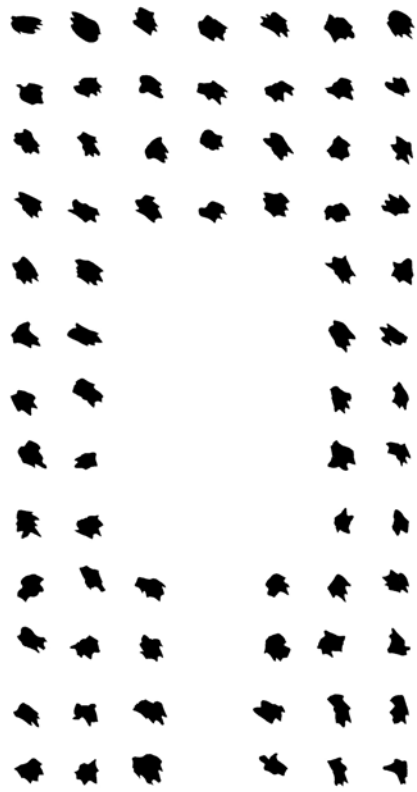
A következő két tervnél egy-egy meglévő szőlőtáblát alakítottam át ravatalozóvá. Mindkét esetben az volt a célom, hogy a lehető legkisebb változtatással hozzam létre az új teret. Olyan apró beavatkozásokat végeztem el, ami képes új jelentéssel gazdagítani az ültetvény alaprétegét. Mindkét esetben a tőkemagasságokat módosítottam úgy, ahogy azt egy szőlősgazda racionalitása sose engedné.

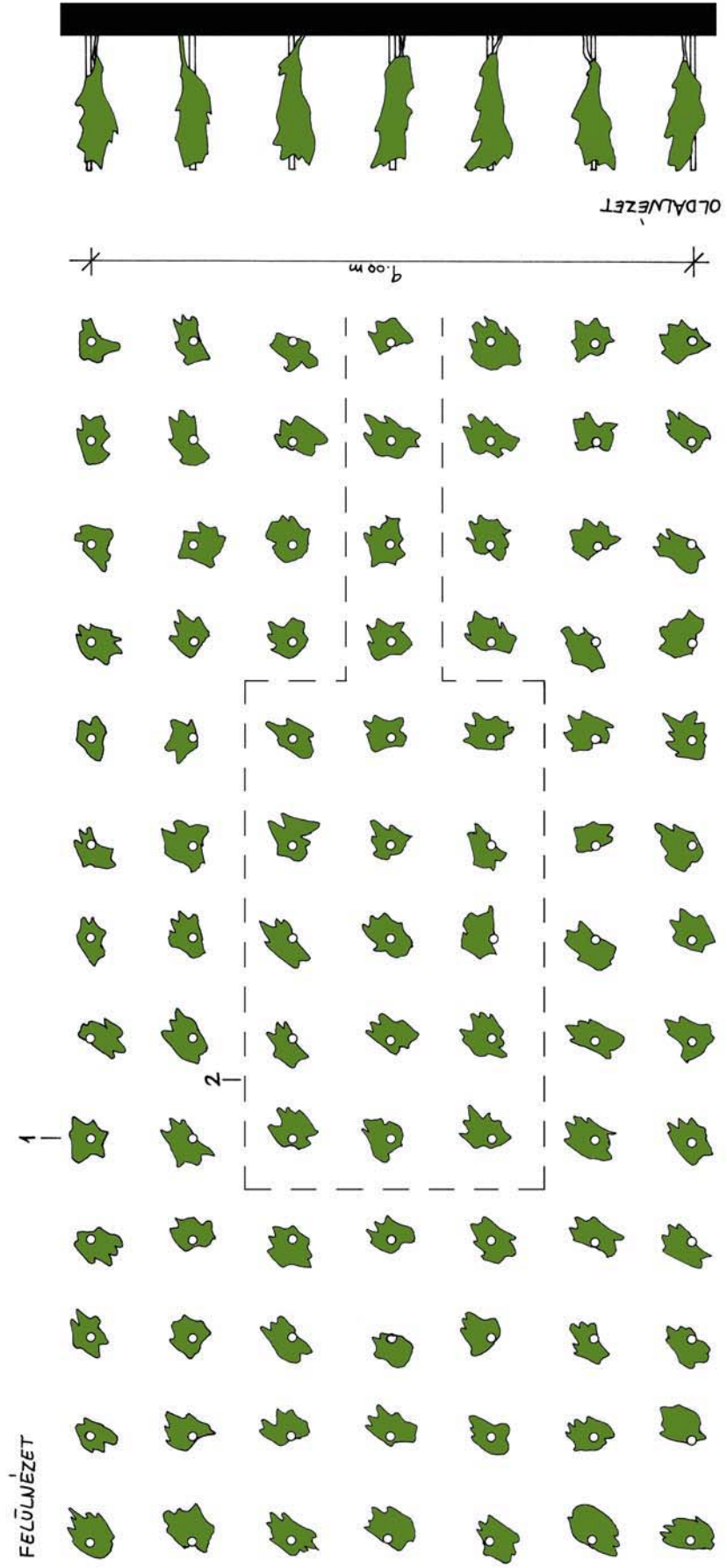
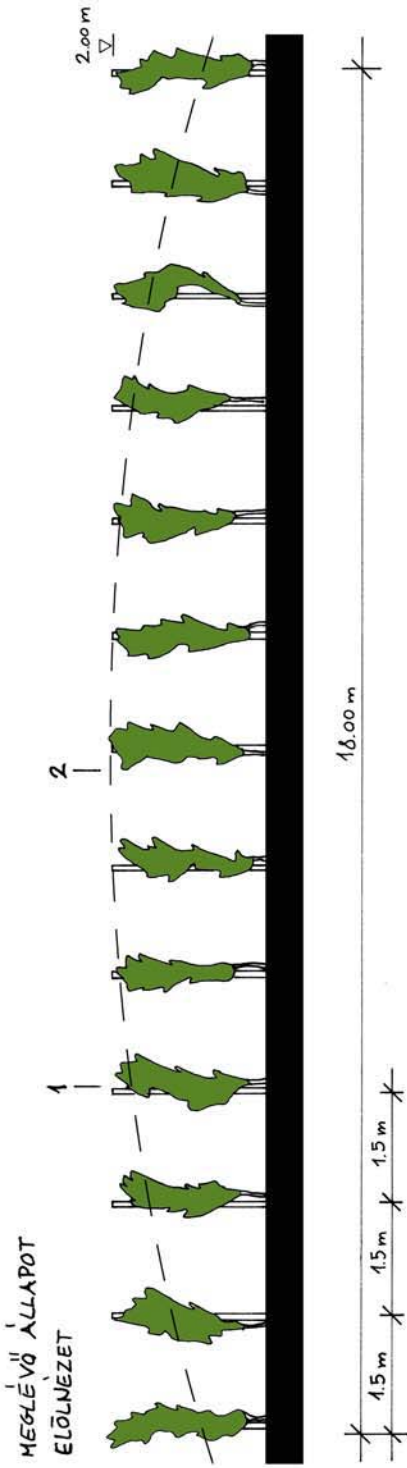
V. terv

Bruttó alapterület:	adottságoktól függő, min. 135 m ²
Nettó ravataltér:	45 m ²
Beavatkozás:	meglévő közép magas szőlőtőkék kurtítása
Alakítás: (1-2. év)	alakító metszés, kötözés 1/év
Fenntartás: (2. év -)	fenntartó metszés 1/év
Térburkolat:	termőföld
Műtárgy:	mobil ravatal

W. terv

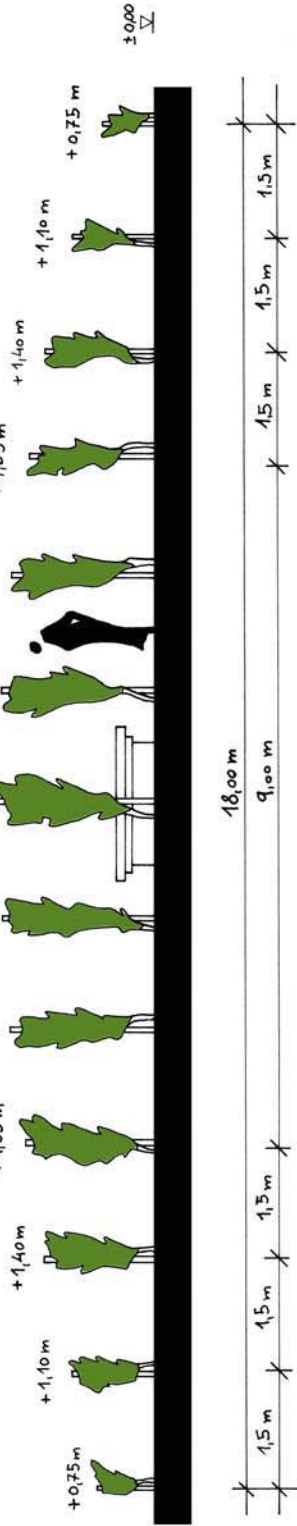
Bruttó alapterület:	adottságoktól függő, min. 420 m ²
Nettó ravataltér:	140 m ²
Beavatkozás:	meglévő közép magas szőlőtőkék magasra nevelése
Alakítás: (1-3. év)	alakító metszés, kötözés: 1/év
Fenntartás: (3. év -)	fenntartó metszés: 1/év
Térburkolat:	termőföld
Műtárgy:	lugas oszlop 12 db, mobil ravatal

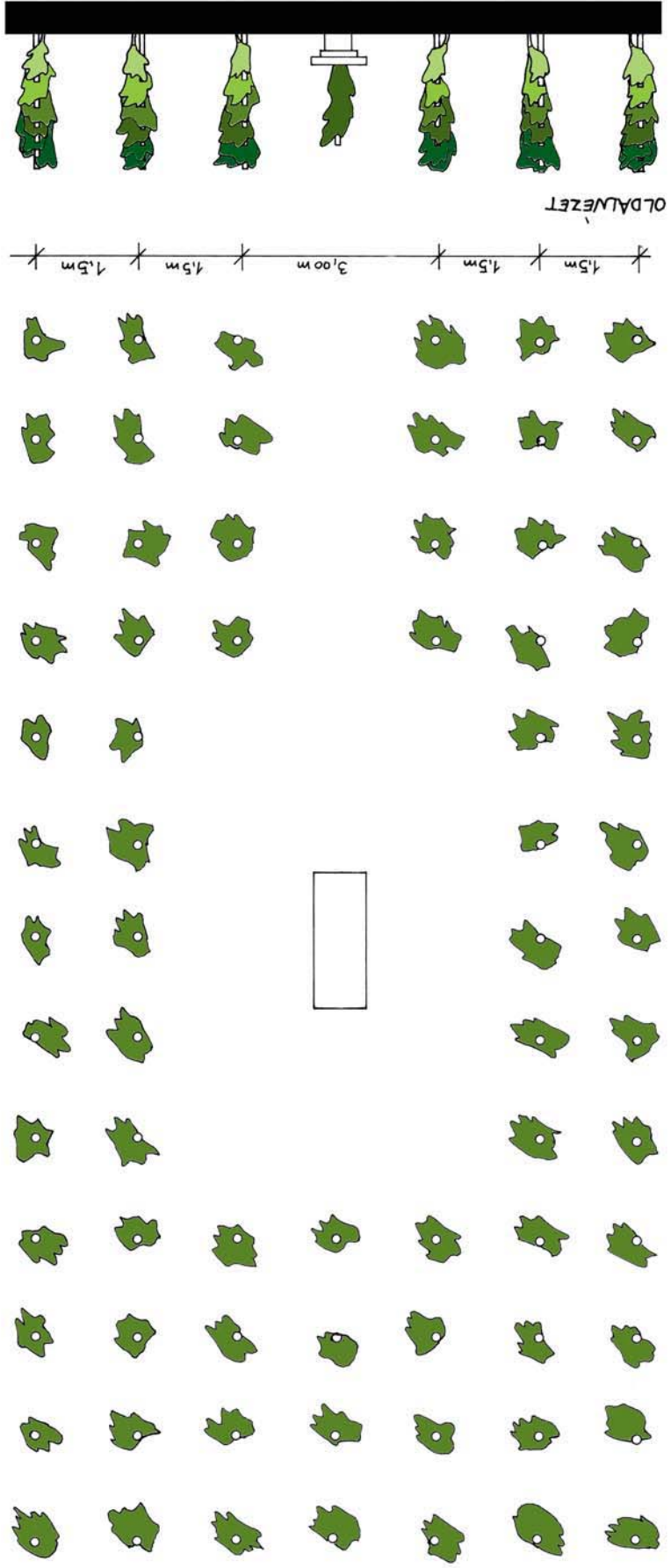

1. KAROS TÁMRENDSZERRE NEVELT SZABADON ÁLLÓ TÖLKÉK 'VERTIKO' MŰVELÉSSEL 2. TERVEZETT RÁVATALOZÓ KONTÚRJA

TERVEZETT ÁLLAPÓT
ELŐLNÉZET

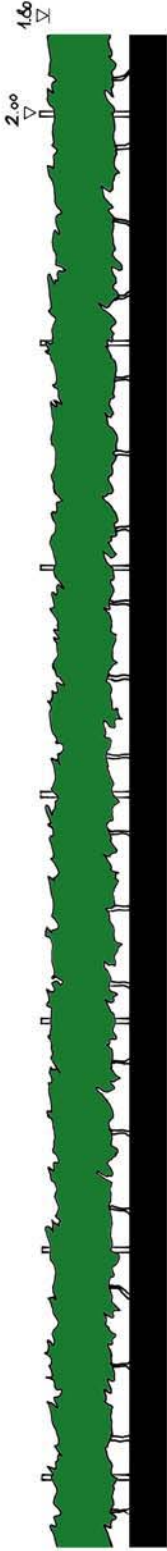

FELÜLNÉZET

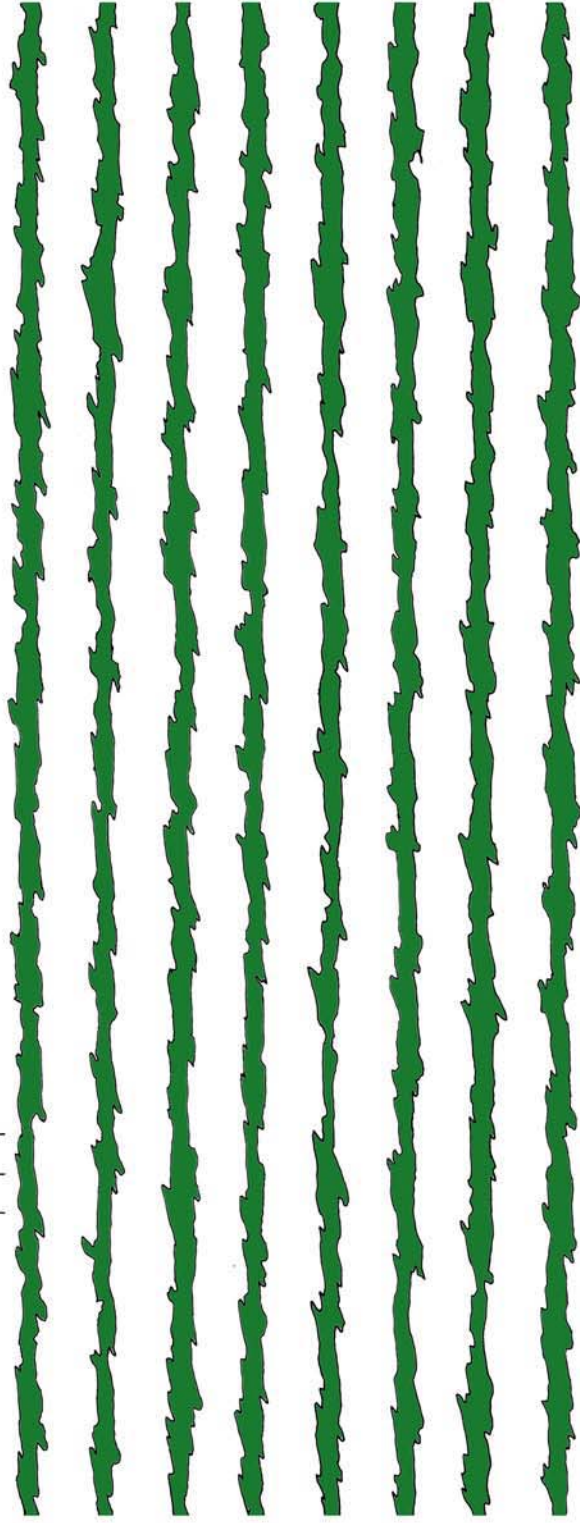

ELŐLNÉZET

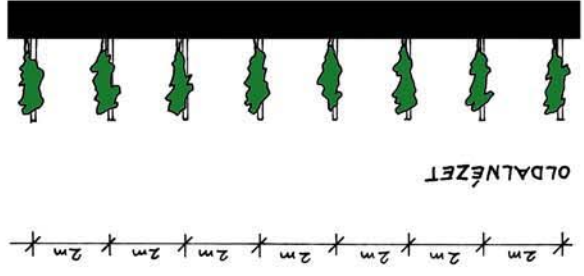

FELÜLNÉZET

1 |
2 |
3 |

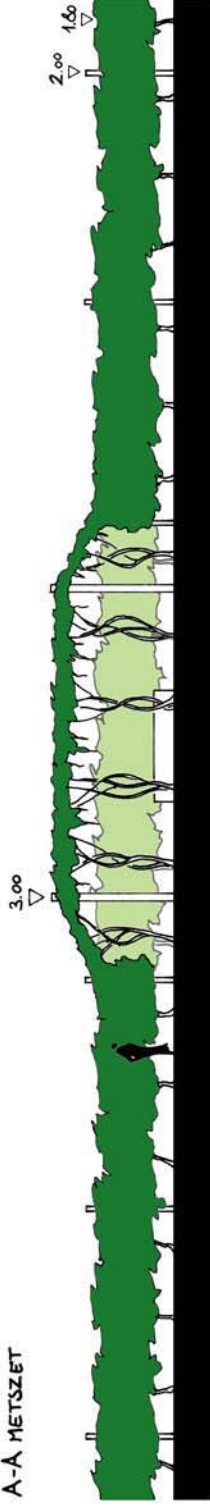
OLDALNÉZET

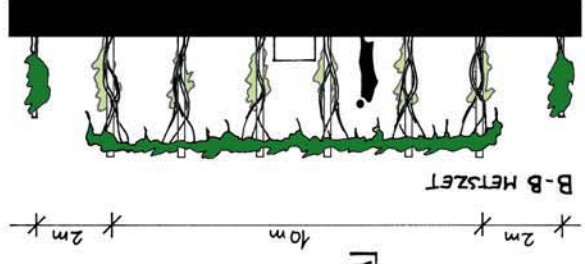
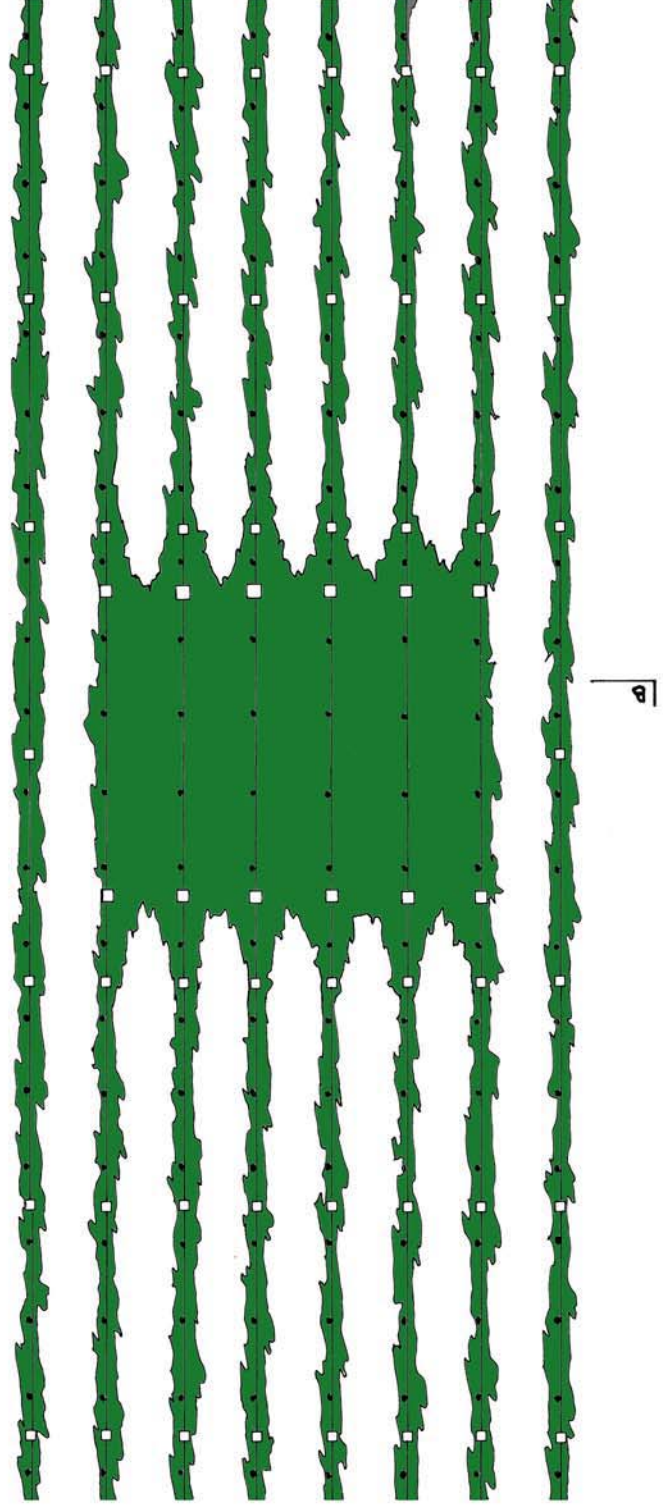
MEGLÉVŐ ÁLLAPOT: KORDON TÁMSZEREKRE NEVELT SZŐLŐ MAGASKORDON HÜVELÉSEL 1 TÁMSZLOP 2 KORDON VÁZ 3 SZŐLŐTÖLGE

TERVEZETT RAVATALOZÓ – NYÁRI ÁLLAPOT

A-A METSZET

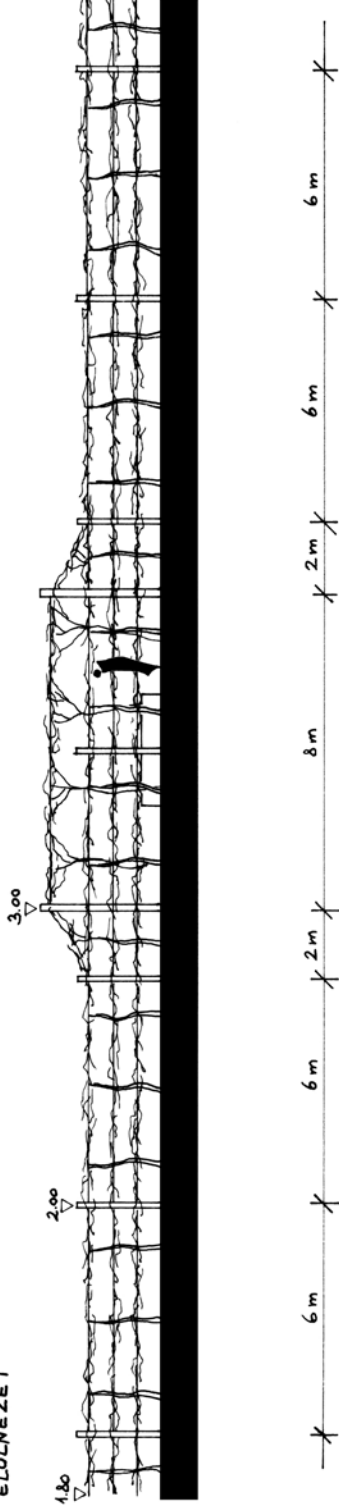
FELÜLNÉZET

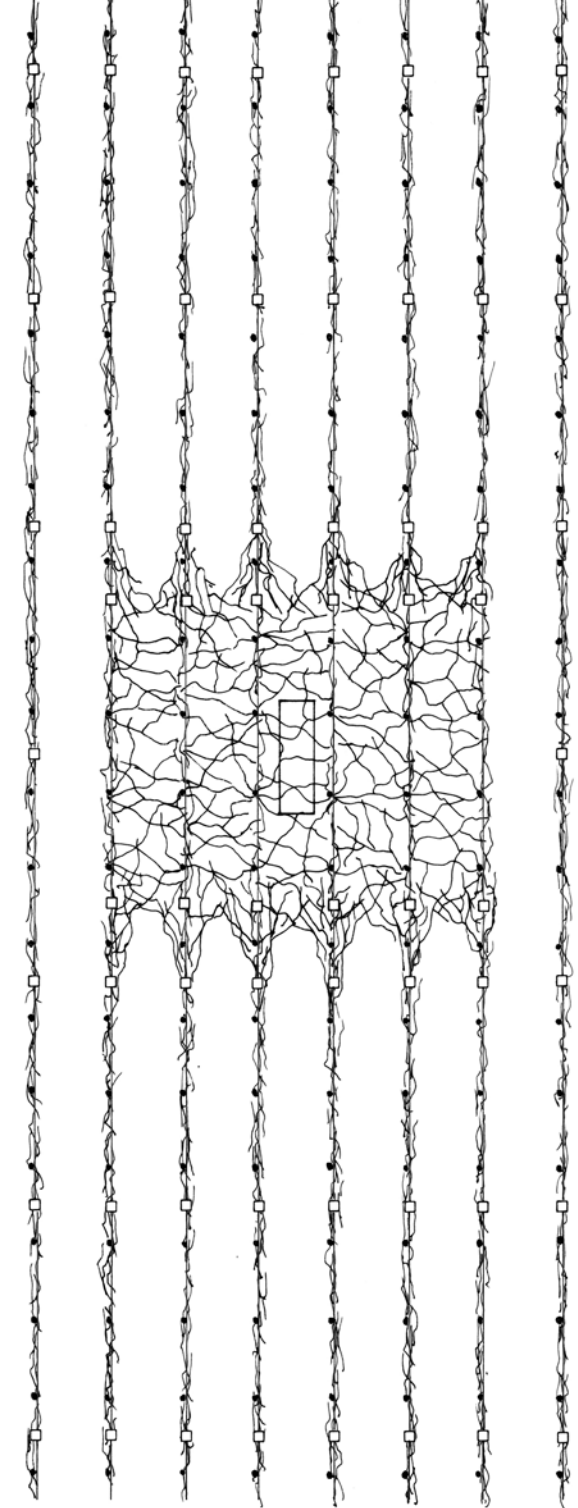
B-B METSZET

TERVEZETT RAVATALOZÓ – TÉLI ÁLLAPOT

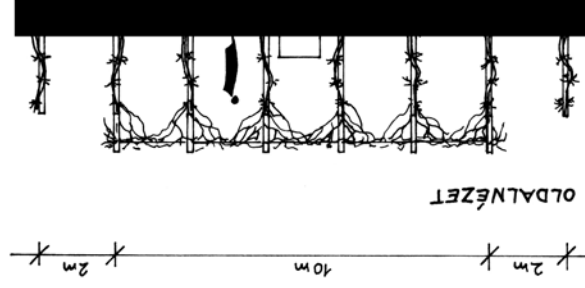
ELŐLNÉZET

FELÜLNÉZET

OLDALNÉZET

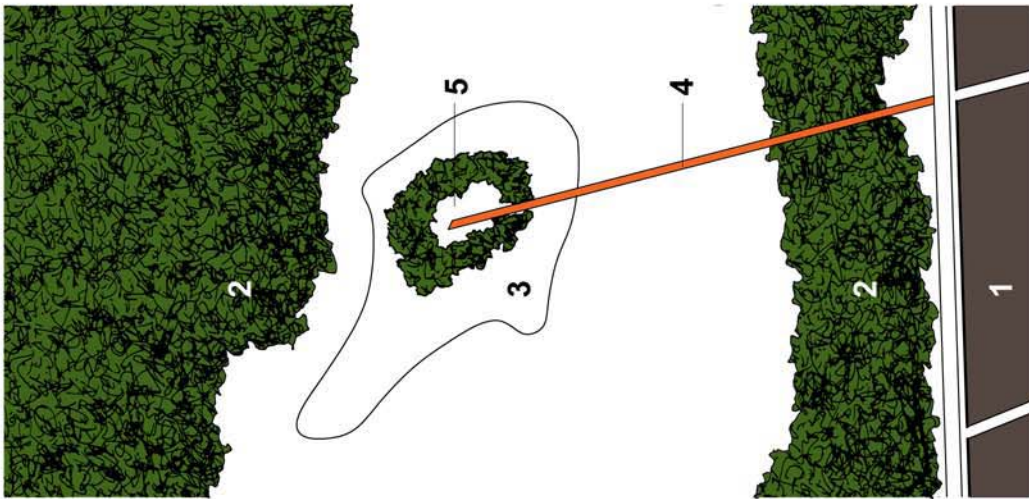
Z - Ártér

Ahogy azt az utolsó öt tervnél láthattuk, egy növényépület jóval tágabb keretek között értelmezhető, mint azt gondolnánk. Adott helyzetben építményként határozható meg egy gyümölcsös, egy fás liget és néhány sor szőlő is. Ezekben az esetekben a kontextus megváltozása, a hagyományos értelmezés átirása volt az az építészeti gesztus, ami épületé formálta a növénycsoportot. De tekinthető-e építészeti cselekménynek a be nem avatkozás?

Tát temetője mellett egy gyönyörű ártéri erdő öleli a Kis-Dunaágot, melyet, ha elég csendesen és figyelmesen közelítünk meg, felismerhetjük benne a legtökéletesebb növényi épületet. Ez a felismerés azonban nem jön könnyen, az erdő a többi természeti tárggyal együtt beleolvad a tájba, a hétköznapi világába. Hogy felismerhetővé tegyük az autonómitását, olyan beavatkozásra van szükségünk, amivel köznapi kontextusából kiszakítjuk, ám a beavatkozással egyben magát az autonómitást, az a priori jelleget szüntetjük meg. Ebben az esetben óvatos egyensúlyozásra van szükség cselekvés és nem cselekvés között.

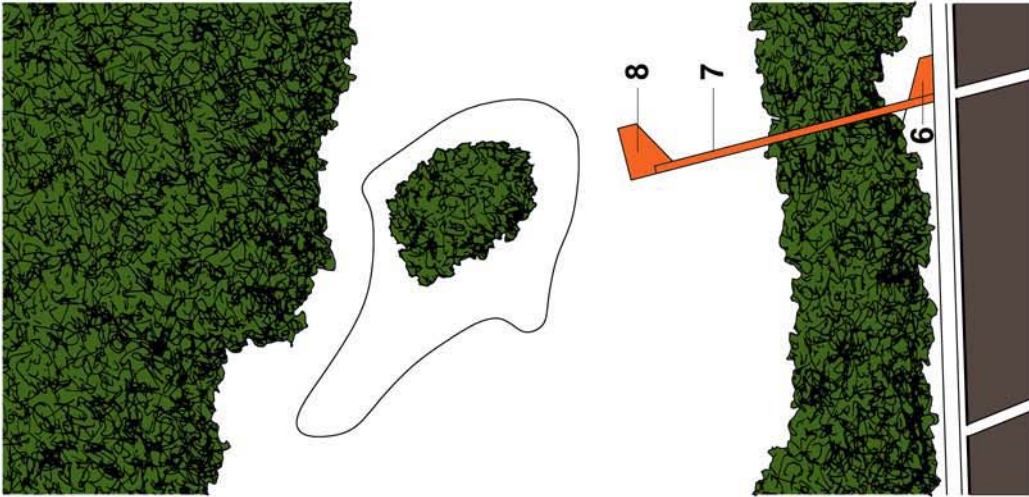
A **Z** jelű tervben a meglévő ártéri erdőt növényi épületként kezeltem, és ebben alakítottam ki ravatalozásra és hamvak szórására alkalmas teret. Először három változatot készítettem el [lásd: **Z1** rajz], melyek azt vizsgálják, hogyan változik a hely három meghatározó tárgyának – temető, ártéri erdő, homoksziget – egymáshoz való viszonya különböző beavatkozások esetén. A negyedik tervváltozat arra keresi a választ, mi az a legkisebb beavatkozás, melynél még érzékelhető marad a tér megformáltsága [lásd: **Z2** rajz].

1. VÁLTOZAT

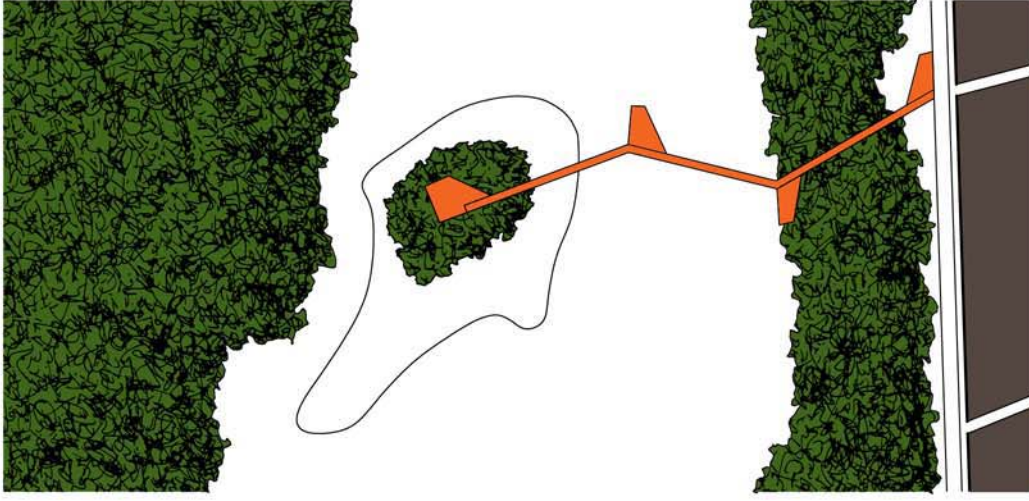
Meglévő: 1. temető, 2. ártéri erdő, 3. cserjés homoksziget; **Tervezett:** 4. ponton híd, 5. ravatalozó tér.
A temetőt, az erdőt és a szigetet egyetlen határozott tengely kapcsolja össze, foglalja rendszerbe. A legnagyobb hangsúlyt a szigeti ravatalozó kapja, mint egy templomi oltár

2. VÁLTOZAT

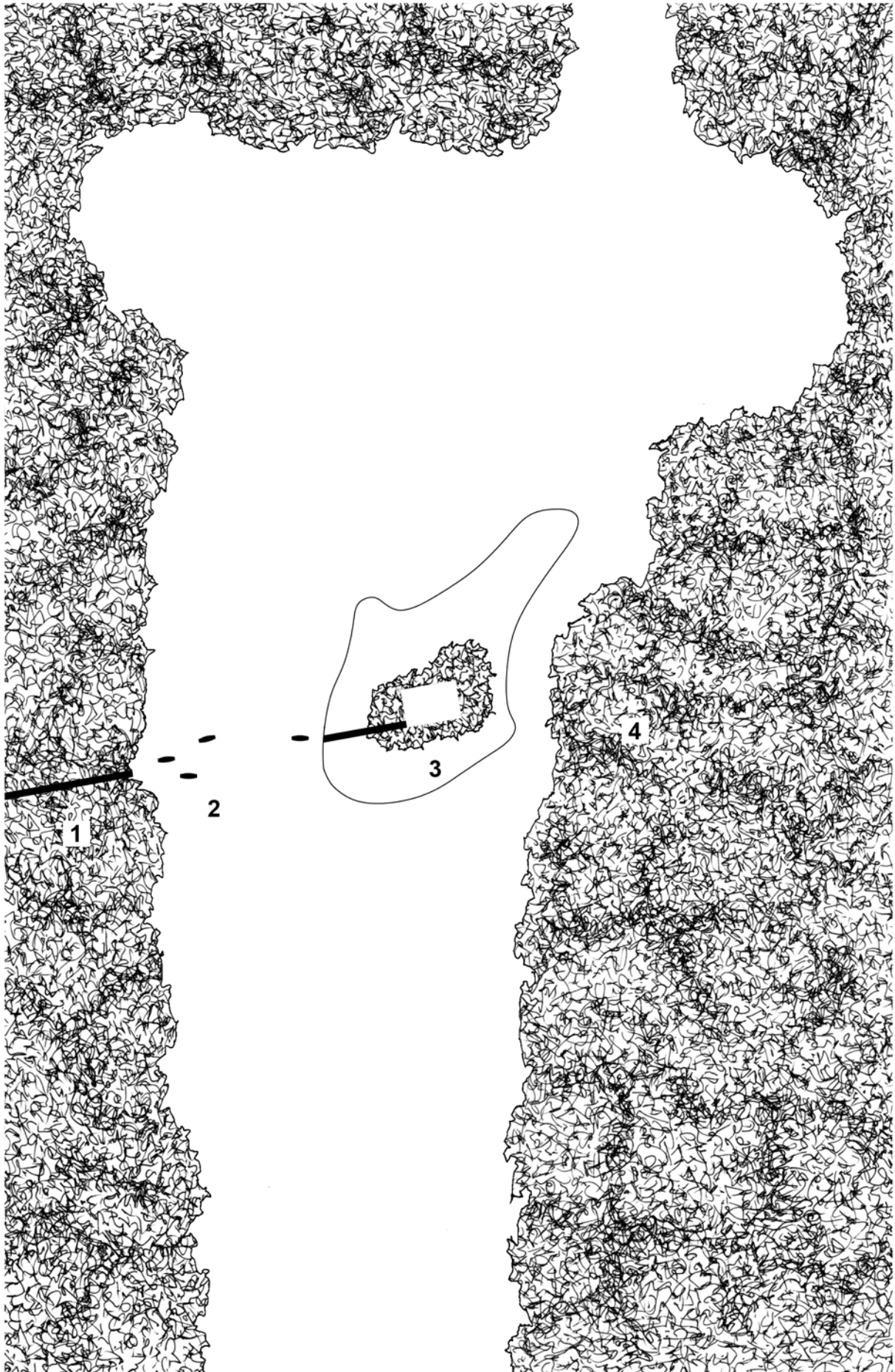

Tervezett: 6. gyülekező tér, 7. cölöp híd, 8. ravatalozó stég a hamvak szórására.
A holtág felett álló ravatalozó stég a szigetre néz, de nem érinti azt. A megközelíthetetlen sziget szimbolikussá válik.

3. VÁLTOZAT

A cölöpökön álló ösvény-híd stégek sorát fűzi föl epizódyszerűen, melyek mind egy-egy állomása a ravatal térbe való bejutásnak. Ez a mesterséges tárgy illeszkedik a temetőhöz, az erdőhöz, a szigethez, mégis független mindegyiktől: autonóm.

1 ártéri erdő, csónakeresztő rámpával 2 temetői ladikok 3 homoksziget, bokorfűzesbe nyírt ravatalozó térrel 4 ártéri erdő

6. Növényépítészet a táti temetőben

Tát nagyközség Esztergomtól 8 kilométerre nyugatra található, a Duna partján. Északról a Kis-Duna medre, dél felől a Gerecse határolja. A település valaha a Johanita rend birtokában volt, a török hódoltság után német telepesek népesítették be újra az elnéptelenedett vidéket. A falu temetője a 18. századig a katolikus templom körül volt, ám 1780 után a településen kívülre, a Duna mellé helyezték át.¹⁶⁸ Mára önkormányzati tulajdonba került, és köztemetőként látja el a hatezer főre duzzadt település temetkezési feladatait.

A táti temető festői táji adottságú hely. Az egyik oldalról a Táti-sziget és a Kis-Duna ártéri erdeje simul hozzá, mint valami dús és méla természeti szentély, másik oldalról pedig szántóföldek húzódnak a dombokig, melyek mögött a Gerecse kontúrja rajzolja föl a finom háttérrel. Ezt a szinte tökéletes tájképet töri meg a nagy forgalmú 10-es főút, a percenként felzúgó kamion zaj. Az út és a Duna közé ékelődött temető egyetlen irányba, nyugat felé tud növekedni [60. ábra]. Annak ellenére, hogy a terület árvízveszélyes,¹⁶⁹ a rendezési terv nem rendelkezik az áthelyezéséről, a parcellák beteltele esetén nyugati irányú bővítést ír elő, ahol jelenleg egy lakóház áll.¹⁷⁰

60. ábra Táti temető madártávlatból
[forrás: <http://www.tat.hu/kozsegunk/foldrajz.htm>]

A temetővel való ismerkedésünk 2005 őszén kezdődött, mikor az önkormányzat felkérte Karácsony Tamás építész egy új urnafal megtervezésére. Herczeg Tamás építésszel együtt doktoranduszként csatlakoztunk a munkához, és 2006 tavaszára tervet készítettünk arról, hogyan lehetne itt is kombinálni az élő az építettel, a növényt a fallal. E mellett több feladatot is kítűztünk magunknak, terveket készítettünk urnatemető és szabadtéri ravatalozóra.

A temető jelenlegi ravatalozója jó állapotban van, külsőre egy templom kicsinyített mására emlékeztet. A hazai ravatalozó építészet színvonalának ismeretében rendben lévőknek, még talán szépnek is mondható [61. ábra]. Az épületben apró ravatalterem, raktár és két hűtőkamra található, a bejárat előtt előtető áll, melyet vadgesztenyék és juharfák szegélyeznek. Évente mintegy 50-60 halottbúcsúztatást tartanak, ám a

¹⁶⁸ Kátay, 2000

¹⁶⁹ a 2002-es és 2006-os dunai árvíz elérte a temető szintjét

¹⁷⁰ VÁTI Kht, 2005

ravatalozó terem szűkössége miatt ezek többségét kint a szabadterben, a fák lombkoronájának árnyékában rendezik.¹⁷¹

61. ábra: Táti ravatalozó [Barcza 2008]

A temetőben körbesétálva nehéz megállapítani, hogy a rendezetlen állapotoknak a nemtörődömség, a kivagyiság, vagy egyszerűen a falusi temetők szabadon nőtt volna lenne az oka. A ravatalozóból, mint barokk allé, egy széles út indul a temető középtengelyében, két oldalán a régi parcellákkal, ám a sírhelyek nem rendeződnek egyenes vonalba, sokuk belóg az útra, máshol hatalmas hézagok vannak. A grandiózus sétány lassan keskeny ösvénnyé szűkül, a temető közepe táján egy családi síremlék zárja el az utat, majd ezután ismét teljes szélességben folytatódik. A temetői kereszt is a főtengetybe került, előtte hatalmas szemetes konténer áll. Az utat beton kútgyűrűk, néhány elkorhadt pad, összetákolt hirdetőtábla, hevenyészett kerékpártároló kíséri [62. ábra].

62. ábra: Táti temető [Barcza, 2008]

A helyzetet látva óriási rendteremtő kedvvel vágtunk a tervezésbe. Úgy gondoltuk, legjobb lesz, ha egy magas és masszív fallal, mely egyben urnafalként is funkcionál, kirekesztjük a külvilágot a ravatalozó környékéről. Egy zajtól, látványtól izolált, a

¹⁷¹ Kelner Mária temetkezési vállalkozó szóbeli közlése alapján, 2008

környezetétől független kertet akartunk kialakítani. Noha a feladataink közé nem tartozott, a temető többi részének rendezésére is tettünk javaslatot. Hangsúlyoztuk, mennyire fontos a temető főtengelyének artikulálása, egy tetszetős kettős fasor kialakítása, valamint nehéz járművel is járható szilárd burkolatú út és parkoló megépítése. A temető középpontjába a főtengely megkoronázásaként egy, a meglévőnél jóval nagyobb, szabadtéri ravatalozót terveztünk [lásd Melléklet].

Az önkormányzaton meglepődtek a bőséges tervjavaslaton, hisz ők csak egy urnafalat kértek, de örültek, hogy végre néhány szakember is véleményt mondott a temetőjükéről. Noha anyagi forrásuk a közeljövőben csak az urnafalra lesz, ígérték, megfogadják a javaslatokat a későbbi fejlesztésekkor.

Engem mégsem hagyott nyugodni a jól végzett munka. Mint a lelkiismeretével küzdő körte tolvaj, vissza-visszajártam a tett helyszínére. Sokat időztem a rendezetlen parcellák között, és egyre jobban megkedveltem az út közepén felbukkanó síremlékeket, a grandiózusság látszatát keltő, de később elbizonytalanodó utakat, a templomi magasztosságot garázsléptékben utánzó ravatalozót. Kezdtém úgy gondolni a temetőre, mint az angol Cleve Prior birtok Tizenkét Apostol növény együttesére, mely szabálytalan szabályosságával fittyet hány a formaalkotó akaratra [lásd 2.1.3 fejezet].

Úgy döntöttem, újrakezdem a tervezést, egy másik, figyelmesebb és csöndesebb tervezői utat követve. Elhatároztam, hogy a temetőhöz úgy közelítek, mint egy archeológus a feltárandó lelethez. Vagy még inkább úgy, mint egy frissen kinevezett lelkész a templom padlásán talált öreg ládához, amiben kutatva nehéz pontosan megállapítani, hogy az ott talált gyertyatartónak, szentképnek, és egyéb tárgyaknak milyen szimbolikus vagy valós értéke van. Miután kívülállóként nem tudtam meghatározni, hogy a temetői tárgyak milyen szerepet töltek és töltenek be ma is a táti közösség életében, ezért úgy döntöttem, hogy semmit sem veszek el a meglévőből, inkább csak hozzáadok. Ezt is csak óvatosan teszem, éppen csak annyira, amennyire feltétlenül szükséges. Három feladatot határoztam meg az önkormányzati egyeztetések és a helyiekkel történt beszélgetések alapján: egy urnatemető, egy szabadtéri ravatalozó és egy hamuszóró tér kialakítását.

Táti temető 35.000 méteres magasságból

Tát temető 10.000 méteres magasságból

Táti temető 1700 méteres magasságból
[forrás: Google Earth, Tele Atlas, 2009]

Táti temető, légifotó

Táti temető, légifotó
[fotó: Barcza, 2008]

6.1. Újragondolt hagyományok – urnatemető gyümölcssövénnyel

Az urnatemető gondolata már a legelső tervezés során felmerült. Miután jelenleg nincs lehetőség urna elhelyezésre, a település vezetése a ravatalozó mögötti elszeparált temetőrészt jelölte ki e célra. Ez a fallal körülzárt, ék alakú tér jelenleg teljesen üres, csak a főút zaja tölti ki. Ennek ellenére hordoz magában valamit a középkori *hortus conclususok* és *kolostorkertek* intimitásából [63. ábra].

63. ábra: Tervezett urnatemető, jelenlegi állapot [Barcza, 2008]

Az önkormányzat által felvetett megoldás helyett, hogy a területet kolumbárium falakkal sűrűn építsük be, az első tervezés során egy *herba kertet* javasoltunk, ahol az urnák a fűszernövény ágyakba süllyesztett kazettákba kerülnek. A meglévő rácsos betonkerítés helyett pedig kolumbáriumként is működő tömör vasbetonfalat terveztünk. Az elkészített változatok egyike sem valósult meg [lásd Melléklet].

Mikor újra elővettem a rajzokat, hogy újragondoljam a tervet, már más dolgok motiváltak, mint a korábbi pragmatikus szempontok. Olyan megoldásokat kerestem, ahol nagyobb hangsúlyt kap a reflexió és a helyhez való kötődés. A helyi tradíciók után kutatva egyik fontos kiindulópontként a környék gazdag gyümölcstermesztő kultúrája szolgált. Esztergom és Komárom között még ma is sok helyen lehet felfedezni a régi kajszai-, alma- és dióültetvények emlékeit, egy-egy megmaradt öreg gyümölcsfát, melyek a sok száz éves ártéri kertkultúrát idézik. Kézenfekvő megoldás volt, hogy a falusi temetőben amúgy sem ritka gyümölcsös határozza meg a rendelkezésre álló területet, ám nehéz kérdés az, hogy ezt mennyire elrendezett formában tegye [lásd: 5.4. fejezet S-T terv]. A ligetes kialakítást elvettem, akár a rendezett sorú extenzív ültetvényt, hisz a falakkal körülzárt tér ezeknél finomabb, gondozottabb kertkultúrát kíván. Aprólékosan metszett, kordonra nevelt alakfákból alakítottam ki a növényi struktúrát, melyet, mint puha bélést csúsztattam be a meglévő térfalak közé.

Sokat foglalkoztatott a falusi temetések hagyományai, ahol a gyász egyes fázisai mindig más térben zajlottak. Ezeket a tereket mindig valós vagy szimbolikus határok választották el egymástól: falak, ajtók, halottas textilek. A kordonos gyümölcsössvényekkel hasonlóan tudtam tagolni az urnatemető terét: szobák és termek sorát alakíthattam ki a temetkezéshez, az urnák felravatalozásához, a gyászhoz. A valódi épített falakkal szemben azonban ezek a térfalak nem jelentenek teljes elszigetelést, valamilyen szinten mindig transzparenssek. Lombos állapotukban felfelsejlik a mögöttük lévő tér, lombhulláskor egyre több tárul fel, míg végül télen csak az ágrendszer rajzolata marad, mint finom, gondosan szőtt háló. A térben mozogva a párhuzamos sorok egymásra vetülő mintázata folyton változik, hol megduplázzák, hol átmetszik egymás kontúrajait, hol pedig eltűnnek egymás takarásban. Minden sorban más gyümölcs és más metszési mód található, részben nálunk is ismert, részben pedig a francia kertkultúrából kölcsönzött formák. A hagyományhoz való kötődést azonban nem az egyes fák alakítási módszere jelenti, még csak nem is a hagyományos gyümölcsfajták alkalmazása. A tradíció a gondoskodásban jelenik meg, a gyümölcsfák aprólékos metszésében és alakításában, a falu közös tulajdonának gondozásában. Ez teremti meg a hely valódi intimitását.

Az urnás temetkezésnek alig száz éves hagyománya van hazánkban, de falun csak az elmúlt néhány évtizedben kezdett el terjedni. Az urna elhelyezése sokféleképpen történhet: kerülhetnek urnafülkébe, urnasírhelybe, urnasírboltba és koporsós sírhelybe.¹⁷² Táton az urnatemető kialakítása egyben egy új szokás kialakítását is jelenti és kívülállóként nehéz megmondani, mi illeszkedne a meglévő szokásrendhez, és mi az, ami akár évtizedek múlva is idegenül fog hatni. A helyi temetéshez legközelebb álló gyakorlatot választottam, az urnák földbe való eltemetését. Ez esetben a felszínen meg kell jelennie valamiféle sírjelnek, mely az urnasírok sűrű raszteréből adódóan nem lehet nagy kiterjedésű. Ahhoz a régi tradícióhoz nyúltam vissza, ahogy a szatmári és beregi halászfalvakban a sírokat valaha megjelölték. A fejfákat több településen íves, csónak formájúra faragták, sík felükre az elhunyt életét idéző rövid verseket vésték [64. ábra]. Szatmárcsekén, vagy Csarodán ma is fellelhető sírjelek egyes vélemények szerint valaha a vízbefúlt emberek sírjait jelölték, mások szerint finnugor eredetű hagyomány. Kunt véleménye ezzel szemben az, hogy folyóvizek mellett a halottat gyakran csónakon vitték ki a temetőbe, a szegényebb halászoknak pedig a csónakjuk szolgált koporsóként.¹⁷³ Születtek olyan érvek is, melyek szerint a felül elkeskenyedő forma pusztán funkcionális célú, a korhadás megelőzésére szolgál.

¹⁷² 145/1999. (X. 1.) Korm. rendelet a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény végrehajtásáról

¹⁷³ Kunt, 2003

A csekei és csarodi fejfák úgy állnak hajlott hátukkal és sík homlokukkal a temetőben, mintha egy néma és mozdulatlan gyülekezet kutatná a keleti horizontot, türelmesen várva a feltámadást. Megpróbáltam megőrizni az általam használt fejfáknál is ezt az antropomorf jelleget, és kétféle alapformát, egy egyenletesen elkeskenyedő és egy lépcsősen bevágott homloklapú modellt terveztem a női és férfi elhunytak külön jelölésére. A fejfa mérete elképzelésem szerint megegyezne az elhunyt testmagasságával, és ahogy a temetőben a sírok is, ezek is kelet felé néznek. Felmerülhet a kérdés, hogy egy történeti hagyományai szerint katolikus településen miért a református hagyományokra is visszavezethető fejfák jelzik a sírokat? Értelmezésem és szándékom szerint a tervezett csónak formájú sírjelek absztrakt szimbólumok, Asplund temetői keresztjéhez hasonlóan egyaránt nyitottak a vallási és a vallástól független értelmezésre.

64. ábra: Szatmárcsekei csónakfejfás temető [Fotó: Bócsi Krisztián, National Geographic Online]

Régóta foglalkoztat az a kérdés, hogy a sírhelyek kiosztása miért az elhalálozás sorrendjét követi. A sírok egymásutánisága többnyire a halál demokratikus törvényei szerint történik, ám ha szem előtt tartjuk a temető emlékhely jellegét, szerencsésebb volna, ha a temetkezés a kisközösségi egységek, családok, rokonság szerint szigetszerűen történhetne. Téri szempontból is természetesebb helyzet, ha a tárgyak egyenletesen tölthetik ki a teljes rendelkezésre álló helyet, és ahogy sokasodnak, úgy sűrűsödik egyenletesen a halmaz. Úgy gondoltam a táti urnatemetőben szerencsés lenne, ha az előre kiosztott rászterben a gyászolók maguk választhatnák meg a sír helyét, így térben is megjelenének a közösségen belüli kapcsolati viszonyok.

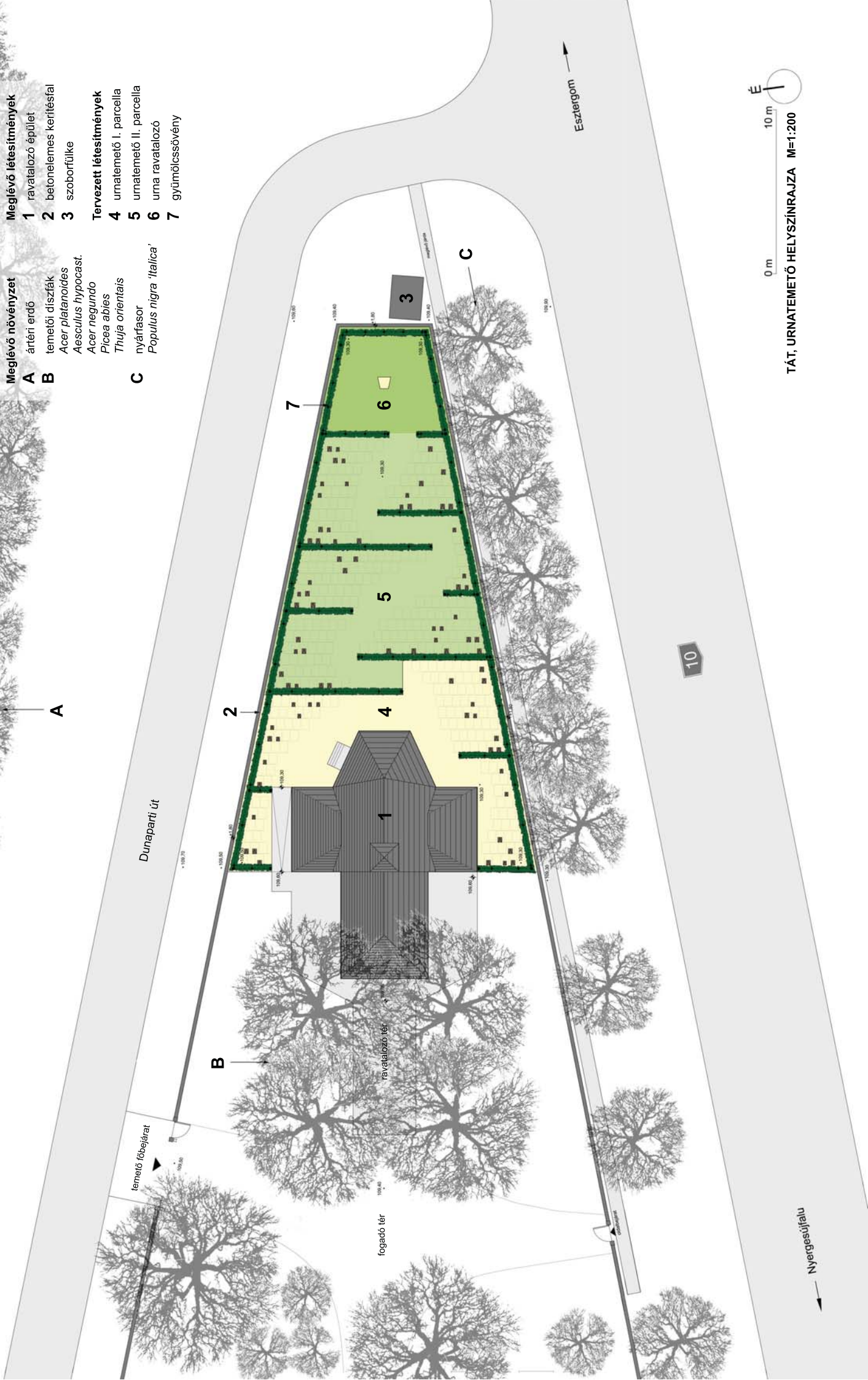
TÁT, TEMETŐI FŐBEJÁRAT ÉS MEGLEVŐ RAVATALOZÓ
TERVEZETT URNATEMETŐ TERÜLETE

Meglévő létesítmények

- 1 ravatalozó épület
 - 2 betonelemes kerítésfal
 - 3 szoborrülke
- Tervezett létesítmények**
- 4 urnatemető I. parcella
 - 5 urnatemető II. parcella
 - 6 urna ravatalozó
 - 7 gyümölcsösvény

Meglévő növényzet

- A ártéri erdő
- B temetői díszfák
Acer platanoides
Aesculus hippocast.
Picea abies
Thuja orientalis
- C nyárfasor
Populus nigra 'italica'

TÁT, URNATEMETŐ HELYSZÍNRAJZA M=1:200

Nyergesújfalú

I. urnaparcella

120 db urna-sírhely
50x80 cm sírméret
csónak formájú fejfák
zúzottkő burkolat

II. urnaparcella

250 db urna-sírhely
50x80 cm sírméret
csónak formájú fejfák
nyírt pázsit felület

Urna ravatalozó

38 m² alapterület
mészköfömb ravatal
kaszált virágos-gyepfelület

Gyümölcs sövény

11 különböző gyümölcsfaj
12 különböző alakítási mód
egysoros kordon támsziszter

Dunaparti út

aszfalt burkolat

meglévő beton
kerítésfal

II. urnasír parcella

I. urnasír
parcella

urna ravatalozó

természkő
ravatal

acél szegély

zúzottkő
burkolat

acél
szegély

meglévő ravatalozó épület

meglévő betonletemes burkolat

acél
szegély

0 m 5 m

TÁT, URNATEMETŐ TERVE M=1:100

109,90

109,30

109,70

109,50

109,60

109,30

109,30

109,30

109,30

109,40

109,30

109,40

109,30

109,30

109,30

109,60

acél
szegély

meglévő ravatalozó épület

meglévő betonletemes burkolat

acél
szegély

0 m 5 m

TÁT, URNATEMETŐ TERVE M=1:100

109,90

109,30

109,70

109,50

109,60

109,30

109,30

109,30

109,30

109,40

109,30

109,40

109,30

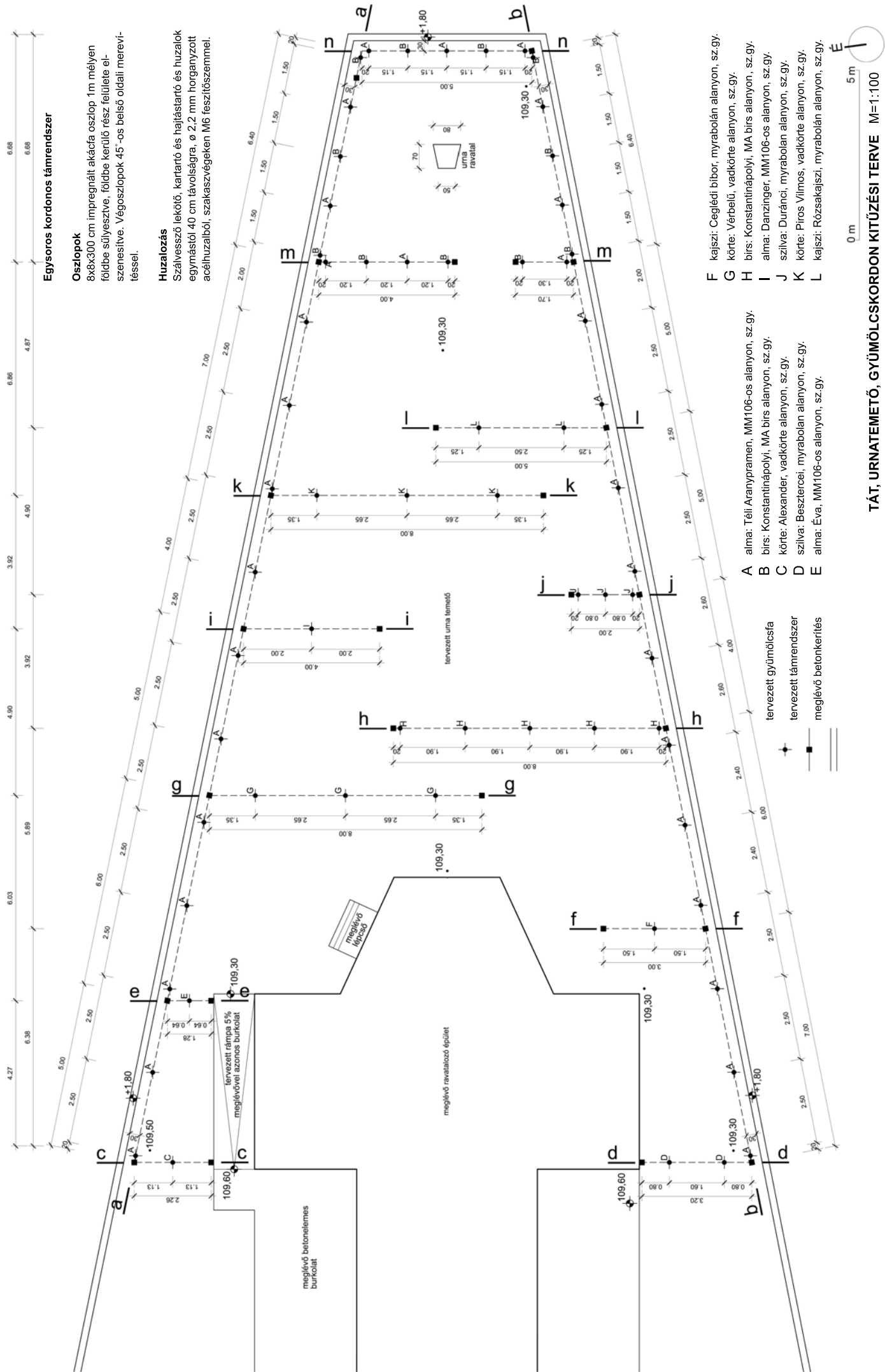
109,30

acél
szegély

meglévő ravatalozó épület

meglévő betonletemes burkolat

acél
szegély

Egysoros kordonos támsziszter

Oszlopok

8x8x300 cm impregnált akácfa oszlop 1m mélyen földbe süllyesztve, földbe kerülő rész felülete elszeszítve. Végoszlopok 45°-os belső oldali merevítéssel.

Huzalozás

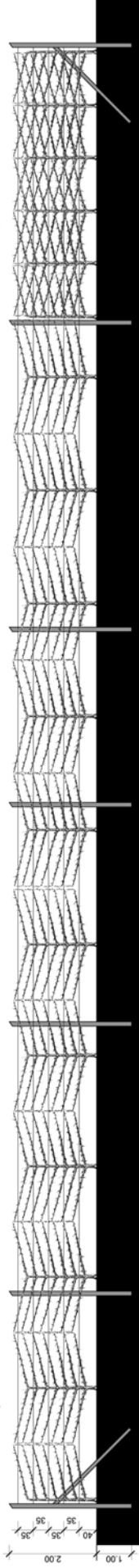
Szálvezető lekötő, kartartó és hajlástartó és huzalok egymástól 40 cm távolságra, \varnothing 2.2 mm horganyzott acélhuzalból, szakaszvégeken M6 feszítőszemmel.

- F kajszli: Ceglédi bíbor, myrabolan alanyon, sz.gy.
- G körte: Verbéli, vadkörte alanyon, sz.gy.
- H birs: Konstantinápolyi, MA birs alanyon, sz.gy.
- I alma: Danzinger, MM106-os alanyon, sz.gy.
- J szilva: Duránci, myrabolan alanyon, sz.gy.
- K körte: Piros Vilmos, vadkörte alanyon, sz.gy.
- L kajszli: Rózsakajszli, myrabolan alanyon, sz.gy.

- A alma: Téli Aranypramen, MM106-os alanyon, sz.gy.
- B birs: Konstantinápolyi, MA birs alanyon, sz.gy.
- C körte: Alexander, vadkörte alanyon, sz.gy.
- D szilva: Besztercei, myrabolan alanyon, sz.gy.
- E alma: Éva, MM106-os alanyon, sz.gy.

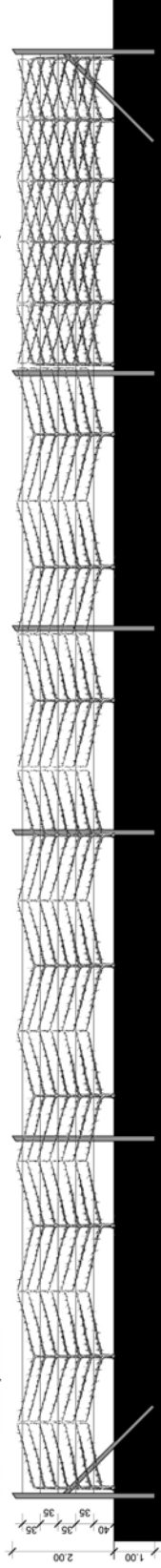
- tervezett gyümölcsfa
- tervezett támsziszter
- meglévő betonkerítés

a-a 7 emeletű palmetta

7 emeletű palmetta átfedésben

b-b 7 emeletű palmetta

7 emeletű palmetta átfedésben

C-C 8 ágú gyertyatartó

h-h Cossonett rendszer

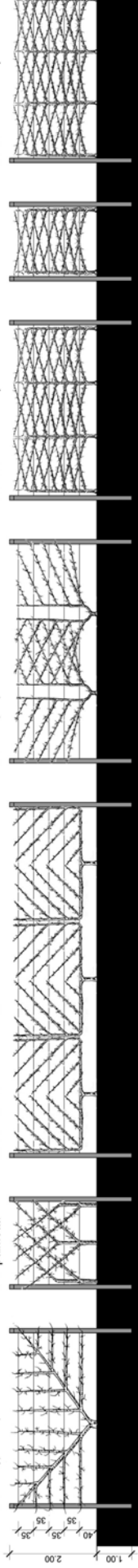
g-g V palmetta Beccaleto változat

f-f Horizontális palmetta

e-e Trident

d-d Tripla U

i-i Négyzetes palmetta

j-j Keresztezett palmetta

k-k Gyertyatartó ferde ágakkal

l-l Dupla palmetta

m-m 7 emeletű palmetta átfedésben

n-n 7 emeletű palmetta átfedésben

a-a 7 emeletű palmetta

7 emeletű palmetta átfedésben

b-b 7 emeletű palmetta

7 emeletű palmetta átfedésben

C-C 8 ágú gyertyatartó

d-d Tripla U

e-e Trident

f-f Horizontális palmetta

alma: Téli Aranypramen, MM106-os alanyon

alma és birs felváltva: Téli Aranypramen / Konstantinápolyi

alma: Téli Aranypramen, MM106-os alanyon,

alma és birs felváltva: Téli Aranypramen / Konstantinápolyi

körte: Alexander, vadkörte alanyon

szilva: Besztercei, myrabolan alanyon

alma: Éva, MM106-os alanyon

kajszi: Ceglédi bibor, myrabolan alanyon

2,50 m tőláv

1,25 m tőláv

2,50 m tőláv

1,25 m tőláv

1,60 m tőláv

g-g V palmetta – Beccaleto változat

h-h Cossonett rendszer

i-i Négyzetes palmetta

j-j Keresztezett palmetta

k-k Gyertyatartó ferde ágakkal

l-l Dupla palmetta

m-m 7 emeletű palmetta átfedésben

n-n 7 emeletű palmetta átfedésben

körte: Vérbeütő, vadkörte alanyon

birs: Konstantinápolyi, MA birs alanyon

alma: Danzinger, MM106-os alanyon

szilva: Duránci, myrabolan alanyon

körte: Piros Vilmos, vadkörte alanyon

kajszi: Rózsakajszi, myrabolan alanyon

alma és birs felváltva: Téli Aranypramen / Konstantinápolyi

alma és birs felváltva: Téli Aranypramen / Konstantinápolyi

2,65 m tőláv

1,90 m tőláv

0,80 m tőláv

2,65 m tőláv

2,50 m tőláv

1,20 m tőláv

1,25 m tőláv

Beccaleto rajzainak felhasználásával [Beccaleto, 2001]

6.2. Egy talált tárgy – Ravatalozó a szőlőben

A táti temető nyugati felében, ahol a parcellák még üresek, hat sor szőlő áll gondosan megművelve [65. ábra]. Az ültetvényt a temető szomszédságában lakó Német Péter telepítette néhány évtizeddel ezelőtt, és gondozza a mai napig rendszeresen. Noha régebben vidéki temetőkben nem volt ritkaság a gazdasági célú gyümölcs vagy szőlő, mégis meglepett a jól ápolt szőlősorok látványa. A több mint 70 méter hosszú, kordonos nevelésű ültetvény talán a temető legszebb tárgya – ahogy Nádas Péter fogalmaz: egy természeti tárgy, akárcsak mi magunk¹⁷⁴ – és egyben a leginkább élő is.

65. ábra: Táti temető, szőlőültetvény [Barcza 2008]

Már az első tervezéskor felmerült egy szabadtéri ravatalozóhely kialakítása, ám akkor ez - némi pátoszt sem mellőző módon - a temető középpontjába került. Később, a csendes sétákkal eltöltött idő alatt egyre jobban hatalmába kerített a szőlőtőkék szabályos szabálytalansága, a finoman áttört növényfalak formáltsága és egyben öntörvényűsége, amely talán ugyanonnan fakad, ahonnan a temető hasonló kettős arca. A szakralitás, mely végig csak periférikusan érzékelhető, ott motoz a szőlőkacsok között. Óvatosnak kellett tehát lennem, nehogy a hangos tervezői utasításaimmal elijeszem a szentséget. A lehető legkisebb és legóvatosabb beavatkozással kíséreltem meg funkcionálisan is alkalmassá tenni a már önmagában is kész növényi építményt a koporsós ravatalozásra. A sorok közepén az alacsony kordonoszlopokat hasonló, ám jóval magasabbakra cseréltem le, amire az eddig függőleges síkra nevelt hajtásokat felfuttattam. Az így kialakított lugasban alul ravatalozásra alkalmas szabad tér jött létre, melyet szőlőlomb tetőzetet takar. Télen az égbolt a szőlővesszők, hajtások és kacsok áttört hálóján keresztül tárul föl. A változás pusztán 22 tőkét érint a közel ötszáz tőkéből, ezen túl 8 kordonoszlop cseréjét és 8 új oszlop beállítását. A szőlősorok többi része változatlanul marad. Német Péter - a szőlő gazdája minden sorba kétféle borszőlőt ültetett, összesen egy tucat különböző fajtát. Ezek a lugasnál

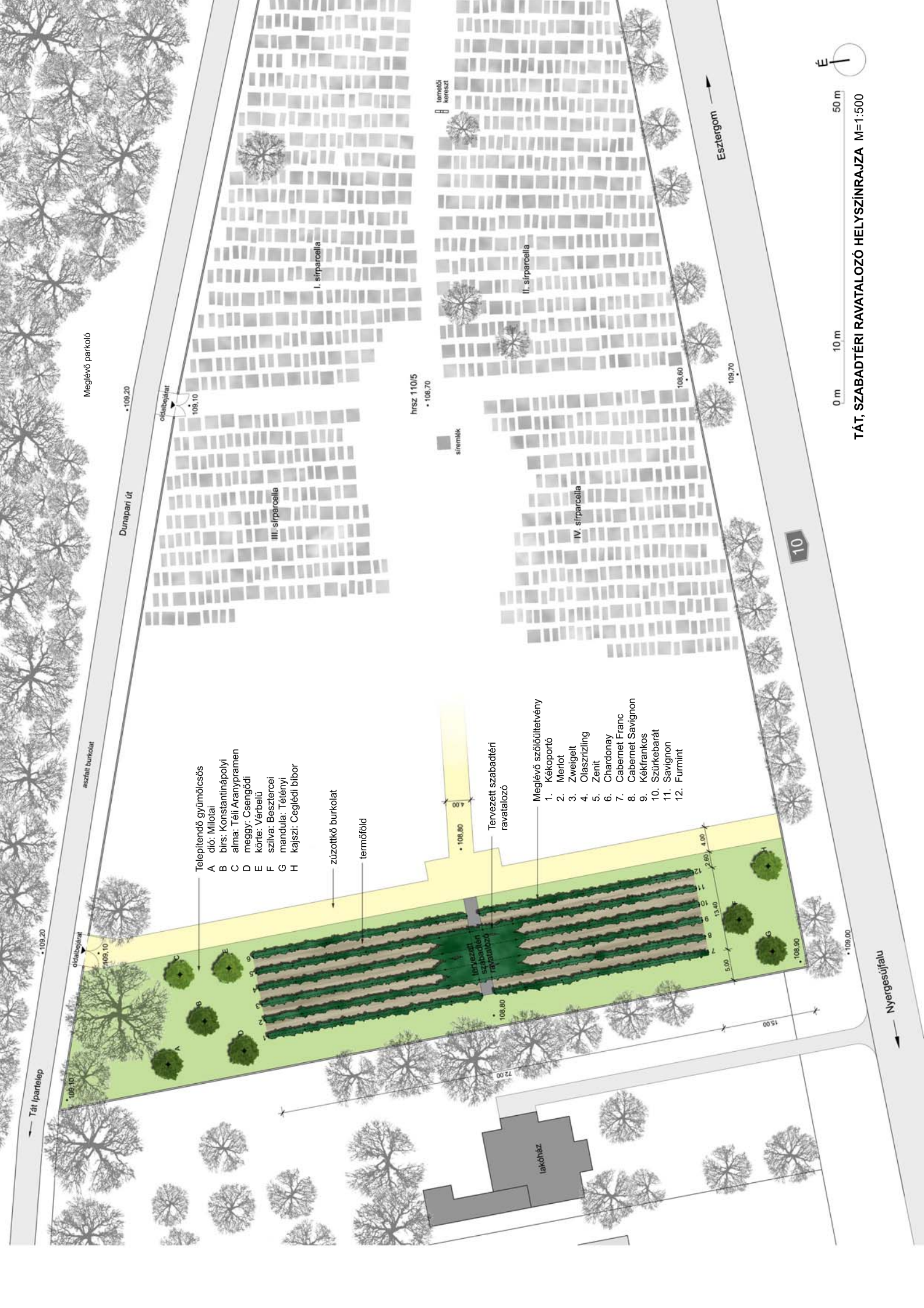
¹⁷⁴ Nádas, 2004

találkoznak össze, hajtásaik összefonódnak, és egy változékony, az évszakokra és a környezeti hatásokra érzékenyen reagáló lombszövetet alkotnak.

A lugas alatti ravatalozó térbe az oszlopokon túl egyetlen tárgy kerül, maga a ravatal. Ennek kialakításához azt a régi szokást idéztem fel, hogy a ravatalt valaha minden alkalommal felépítették a halott számára, majd a temetést követően elbontották, vagy ahogy sok helyen nevezték - összeborították. Ez a tárgy manapság leginkább egy templomi oltárra emlékeztet, valaha azonban köznapi eszközökből épült fel, székre vagy lócára fektetett deszkákból, erre helyezett szalmazsákokból, textilekből. [lásd 1.1 fejezet] Úgy gondolom, hogy a mai gyakorlattal szemben, mikor a ravatalok, mint tárgyak többnyire a súlyos örökérvényűséget igyekeznek megjeleníteni, a hagyományos építmények időszakos jellege közelebb áll falusi temetők bujkáló szakralitásához. Ezek ereje nem a tárgyi kinyilatkoztatásban rejlik, hanem a cselekvés személyességében. A szőlőlugas lombja alá ezért olyan ravatalt terveztem, amelynek lényegi vonása nem formájával, hanem eseményszerűségében van. Minden ravatalozás alkalmával külön felépítik, majd a temetést követően elbontják az egyszerű faoszlopokból - a szőlőültetvények legegyszerűbb tárgyából – álló építményt. Akár a tisztaszobát vagy a ház udvarát, itt is a ravatal felépítése változtatja át a lugas terét halottas térré.

TÁT, MEGLEVŐ SZŐLŐÜLTETVÉNY
TERVEZETT SZABADTÉRI RAVATALOZÓ TERÜLETE

Meglévő parkoló

Dunapari út

Esztergom

10

Nyergesújfalú

- Telepítendő gyümölcsös
- A dió: Miltotai
 - B birs: Konstantinápolyi
 - C alma: Téli Aranypramen
 - D meggy: Csengődi
 - E körte: Vérbelü
 - F szilva: Besztercei
 - G mandula: Tétényi
 - H kajszli: Ceglédi bíbor

zúzottkő burkolat

termőföld

Tervezett szabadtéri ravatalozó

Meglévő szőlőültetvény

1. Kekoportó
2. Merlot
3. Zweigelt
4. Olaszrizling
5. Zenit
6. Chardonay
7. Cabernet Franc
8. Cabernet Sauvignon
9. Kékfrankos
10. Szürkebarát
11. Sauvignon
12. Furmint

temetői kereszt

sírmék

hrsz 110/5
• 108,70

I. sírparcella

II. sírparcella

III. sírparcella

IV. sírparcella

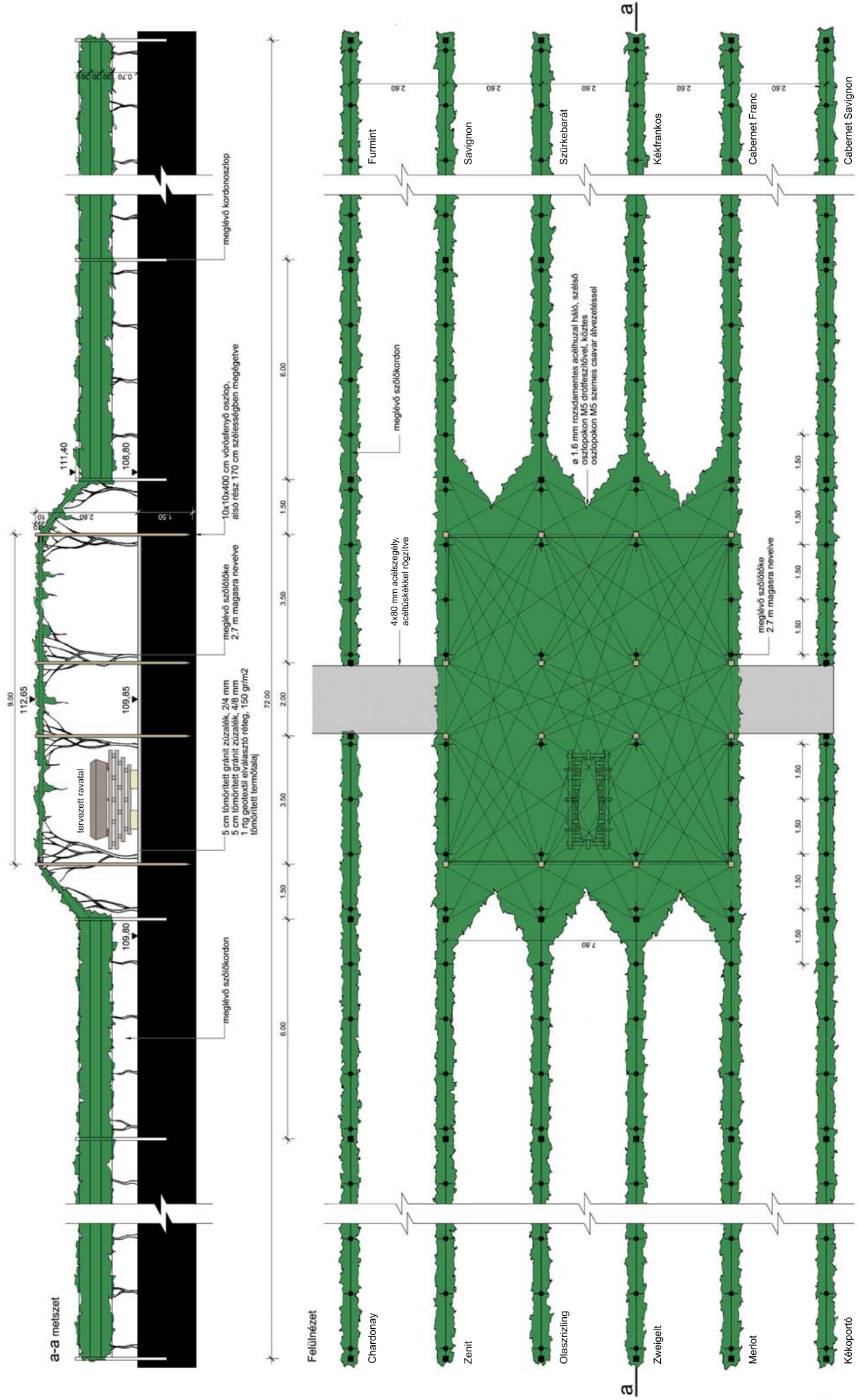
50 m

10 m

0 m

TÁT, SZABADTÉRI RAVATALOZÓ HELYSZÍNRAJZA M=1:500

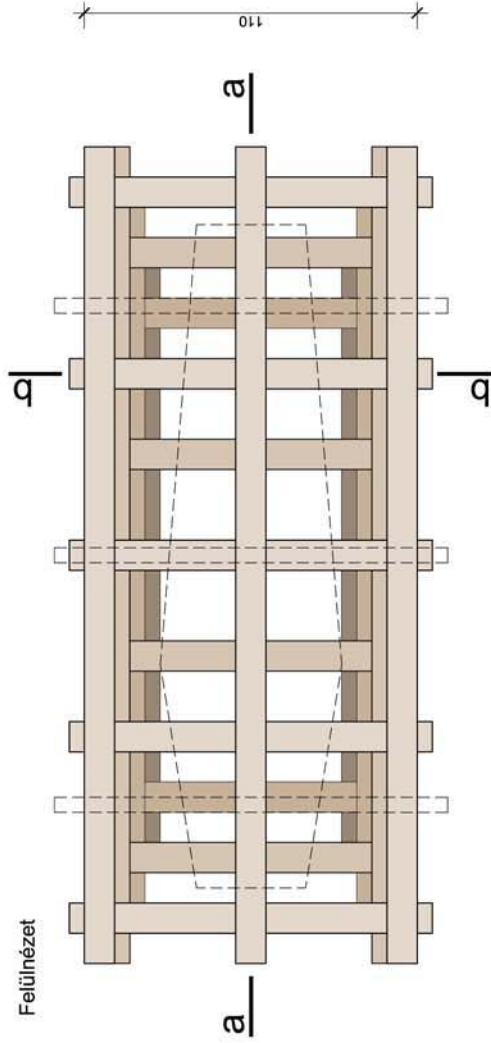
a-a metszet

Felülnézet

a

TÁT, SZŐLŐLUGAS RAVATALOZÓ TERVE M=1:100

Felülnézet

Koporsó szállító testfogó fák
A 4x4x130 cm tölggyfa rúd - 3 db
 végükön hengeresre faragva

Természkő talapzat

I 25x50x100 cm fagyálló mészkőtömb
 látszó élek 3mm-es fozolással

Ravatal felépítmény

ravatalozás előtt összeállítandó
 fa szerkezet keményfa gerendák-
 ból, lapolva, acél csapolással

Rt1

5 cm tömörített gránit zúzalék, 2/4 mm
 5 cm tömörített gránit zúzalék, 4/8 mm
 1 rtg geotextil elválasztó réteg, 150 gr/m²
 tömörített termőtalaj

B 10x10x270 cm / 2 db

C 10x10x120 cm / 5 db

D 10x10x270 cm / 2 db

E 10x10x110 cm / 4 db

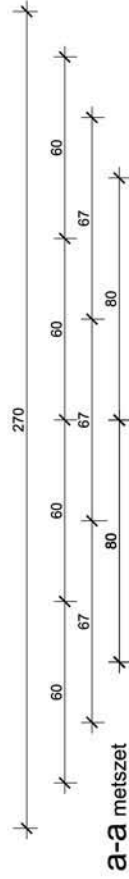
F 10x10x230 cm / 2 db

G 10x10x100 cm / 3 db

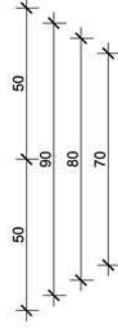
H 10x10x190 cm / 2 db

Rt2

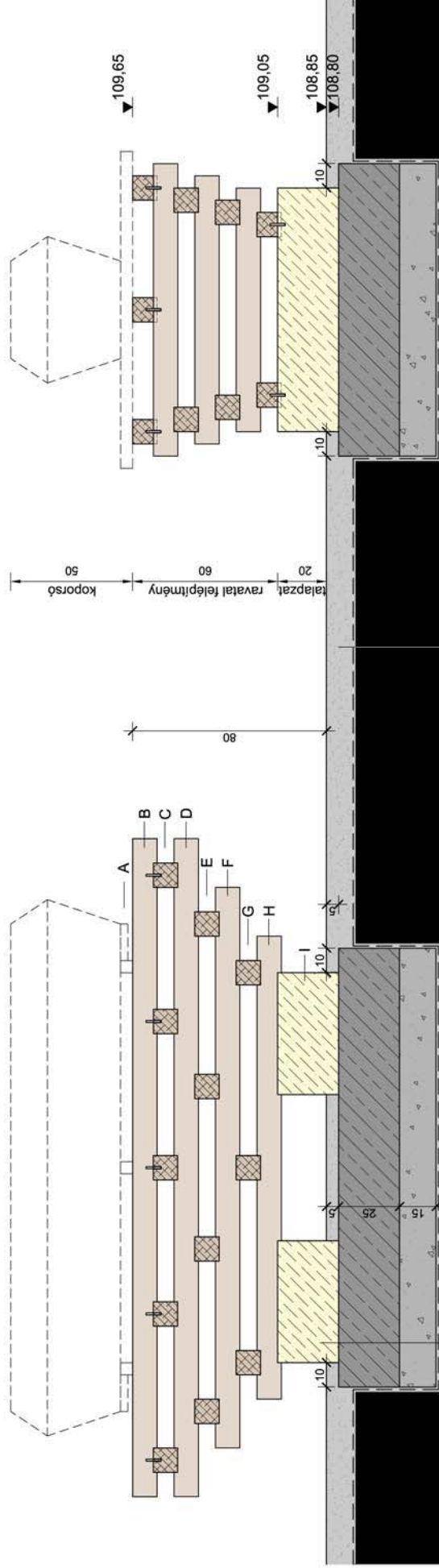
25X50x100 cm fagyálló mészkőtömb
 20 cm vtg vasbeton alaplemez
 15 cm tömörített homokkavics ágy
 1 rtg geotextil elválasztó réteg 150 gr/m²
 tömörített termőtalaj

a-a metszet

b-b metszet

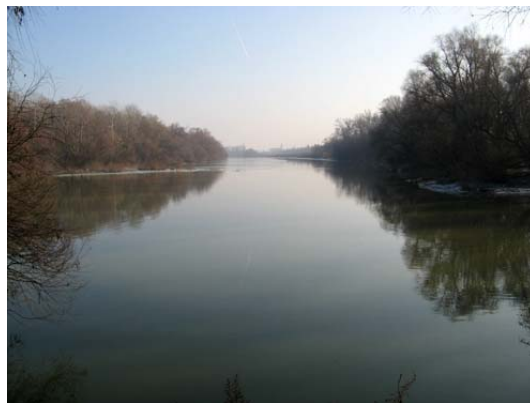
(R2)

(R1)

TÁT, SZABADTÉRI RAVATAL TERVE M=1:25

6.3. Szinte semmi – Urnaravatalozó és hamuszóró tér

Tát temetőjének alapvető jellemzője a köznapiság, a környező táj lebilincselő szépsége mellett folyamatosan érzékelhető a 10-es főút dübörgő forgalma, látványa, szaga, zaja, és rezgése. A szentség soha sem képes megjelenni önmagában, a motorizált profanitás valamilyen formában mindig jelen van a háttérben. Meglepő azonban, mennyire megváltozik a tér minősége, ha lesétálunk a Kis-Duna partjára. A parti bozótosan átjutva egy megdöbbentő szépségű térbe érkezünk, a folyó egyik holtágára, melyet dús ártéri erdő övez szinte minden irányból. Egyedül kelet felől tárul fel a távoli táj, mint egy festmény, Esztergom templomtornyokkal szabdalta halvány sziluettje [66. ábra]. Már az első látogatáskor rabul ejtett a hely, úgy éreztem, hasonló erővel bír ez a tér, mint egy épített szentély. Szakrális jellege mégis különbözik a romantika *természet-szentségének* érzelmességétől, ereje nem a túlradó gazdagságában, hanem ellenkezőleg, csupasz elementaritásában rejlik. Pusztán három elem határolja a teret: az erdő dús, sötétzöld lombfala, az ég folyton változó kékje, és e kettőt ötvöző és fémesen visszatükröző nyugodt vízfelület. Az ártéri erdő, mint egy hatalmas katedrális tornyosul a vízfelület fölé, arányaival, tájolásával, és lehetőleg belső terével egy tökéletes szakrális épületet képez.

66. ábra: Kis-Duna-ág a Tái temetőnél [Barcza, 2008]

A 30-40 méter szélességű ártéri fűz- és nyárerdő parti sávja meredek részüvel csatlakozik a folyó mederéhez. A holtágat felső végén kőgát választja el a Nagy-Dunaágtól, így a vízfelszín szinte mindig nyugodt, egy rejtett áteresznek köszönhetően mégis enyhe mozgású. E nyugalom ellenére évente akár többször is előfordulhat, hogy a vízszint akár öt métert is emelkedik, a 2002-es és 2006-os dunai árvízkor a folyó egészen a temető kerítéséig ért (109,10 mBf).¹⁷⁵ A holtág közepén homokpad található, mely az év túlnyomó részében szigetként a vízfelszín fölé emelkedik.

¹⁷⁵ <http://www.ovisz.hu>

Felszínét gyér bokorfűzes borítja, mely apró növény-szigetként „úszik” a nyugodt vízfelületen.

A tÁti temetőben jelenleg nincs lehetőség az elhunytak hamvainak szórási temetésére. Közelsége és egyéb adottságai miatt a tÁti holtÁg méltó helyszín lenne a temetkezési formára. A hatályos jogszabályok megengedik a hamvak szétszórását a temetőn kívül is, amennyiben a tulajdonos és a kezelő - ebben az esetben a TÁt Nagyközség Önkormányzata és a Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság – ehhez hozzájárul.¹⁷⁶ A hamvak szétszórása élővizekbe már több helyen bevett gyakorlattá vált a Duna és a Tisza mentén, ilyenkor a búcsúztatás többnyire a parton történik, majd hajóról vagy csónakból szórják ki a hamvakat a vízfelületre.

Úgy gondoltam gyönyörű eseménysor lenne, ha a halott búcsúztatása és a hamvak szétszórása az erdő övezte holtÁgban történne. Ennek első mozzanata a sűrű fűzesen való átkelés, egy erdei ösvényen való leereszkedés lenne a folyópartra. Itt a gyászolók gyászladikba szállnak, és akárcsak Arnold Böcklin „Halottak Szigete” című festményén [67. ábra], átkelnek a szigetre, ahol a búcsúbeszéd elhangzik. Ezután ismét a ladikba ülnek, és visszafelé tartó útkon szétszórják a hamvakat a holtÁg vizébe. Az eseménysor a partotéréssel és az erdőn való ismételt átkeléssel zárul. Böcklin

67. ábra Arnold Böcklin, Halottak Szigete [forrás: <http://www.all-art.org/symbolism/bocklin1.html>]

felfogásával szemben azonban a helyszín és az eseménysor erejét nem a gazdag szimbolikus utalásokkal kívántam megteremteni. Arra jutottam, hogy minél több szimbolikával, vagy kódolt jelentéssel igyekszem ellátni a helyszínt, annál többet veszít eredendő szakrális töltöttségéből. Megpróbáltam tehát minél perifériusabban közelíteni a feladathoz, minél kevesebb és minél gyengébb beavatkozást tenni: szinte semmit. Cél pusztán annyi volt, hogy – akár Nádas Péter fotó objektívén keresztül tette vadkörtefájával – másik nézőpontból láttassam a teret és a tájat, kimozdítsam őket kontextusukból. Azt kívántam elérni, hogy aki ide érkezik, ne az általam létrehozott tárgyakat vegye észre, hanem ezek segítségével magát a tájat, annak egy eddig nem látott arcát.

Három teret alakítottam ki, három különböző beavatkozással. Elsőként a sűrű fűzerdőbe terveztem utakat a holtÁg megközelítésére. A gyászladikok szállítására egy betonrámra szolgál, - semmivel sem több vagy kevesebb, mint a környék többi csónak

¹⁷⁶ 145/1999. (X. 1.) Korm. rendelet a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény végrehajtásáról

eresztő rámpája - melynek vízbe nyúló vége egyben kikötőhely is. A gyásznép egy keskeny erdei ösvényen ereszkedhet le a fák között a vízpartra. A rézsűbe vágott ösvény meglehetősen hosszú, mintegy 200 méter, ez lehetőséget ad arra, hogy a profán térből viszonylag hosszú átmenettel lehessen átlépni a szakrális térbe. A betonrampa végénél ladikok várják a gyászolókat, melyek lapos orrkiképzése lehetővé teszi, hogy az utasok – ladikonként 6-8 fő – közvetlenül szállhassanak be.

A második helyszín a holtágon átkelve a ravatalozó sziget. Miután évente többször is elönti a víz, ezért a beavatkozásra két út kínálkozik, az erős és a gyenge tervezés. Vagy jócskán túlméretezett, masszív tárgyakat helyezek el, melyek ellenállnak a víz erejének, vagy olyanokat, amelyek képesek alakulni a változó helyzethez. Ez utóbbit választottam. A meglévő bokorfűzes alkalmas lenne egy növényi tér kialakítására, csak segítenem kell neki, hogy megerősödjön. Ha 3-5 cm vastag egyenes fűzágakból térbeli rácsszerkezetet állítok össze, azok megvédik a meglévő cserjéket az áradások erejétől, és begyökeresedve maguk is dúsítják az állományt. Ebbe már kialakítható egy határozott kontúrokkal rendelkező tér, mely falai nem magasabbak másfél méternél. A valódi térfalat így az áltéri erdő lombozata adja. A ravataltér makadám burkolatát vékony homokréteggel borítom, melyet akárcsak a régen a halottasház udvarát, a búcsúztatás előtt felseprik, és új homokréteggel szórják föl. A térben nincs állandó tárgy, az urna ravatalozására szolgáló asztalt is minden alkalommal újra fölállítják.

A temetés utolsó stádiuma a hamvak szétszórása, ami a part és a sziget között félúton történik. Szükségét éreztem a hely megjelölésének, ám nem akartam határozott építményt kialakítani. Olyan tárgyat kerestem, ami semleges, akár lehetne itt is, ezért a stégek és kikötők oszlopaival azonos vörösfenyő cölöpöket helyeztem el, ám nem mértani rendben, hanem az urnatemető fejfáinak laza csoportosulását idéző formában. Funkcionális feladatuk kettős, egyfelől kikötőpontként szolgálnak a gyászladikok számára a hamvak szétszórásának idejére, másfelől absztrakt sírjelek, névtelen emlékek.

A három helyszín szorosan kapcsolódik egymáshoz, de egyik sem határozza meg a másikat. Formai kialakításuknál igyekeztem az esztétikumot periférikusan kezelni, megjelenésüket az egyes helyszínek adottságainak rendelttem alá. Az erdei ösvény, a fűzépítmény, a cölöpsor egy közös történet külön-külön epizódjai. Egy olyan történeté, amelyet maga a táj ír, de értelmét az egyes epizódokban nyeri el.

KIS-DUNA ÁG - ÁRTÉRI ERDŐ - HOMOKSZIGET
tervezett urnaravatalozó és hamuszóró tér

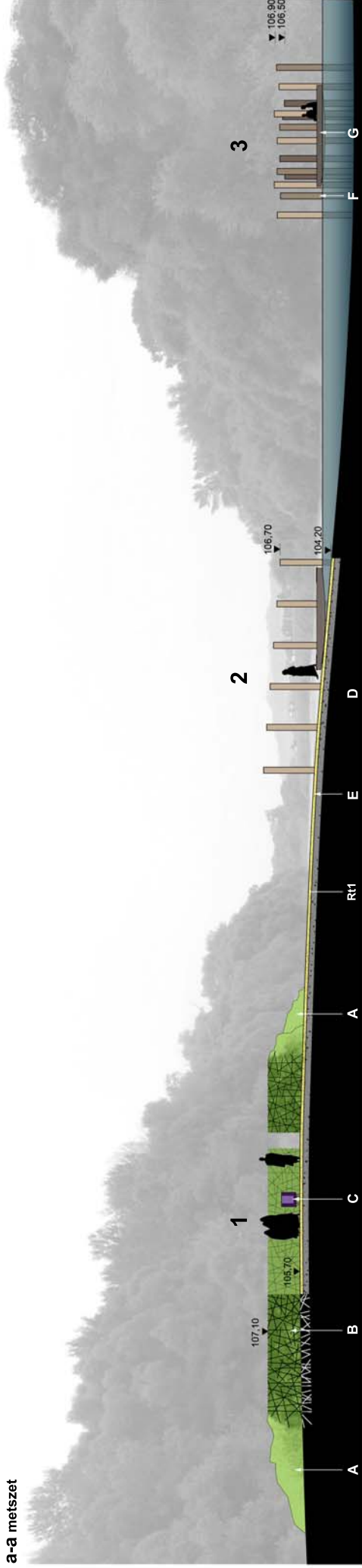

- 1 Csónak rámpa** beton burkolatú rámpa 15%-os legnagyobb lejtéssel, csőrő állással
- 2 Erdei ösvény** kőszálalékos gyalogút 5%-os legnagyobb lejtéssel
- 3 Hamuszóró tér** ladik kikötőhely a hamvak Dunába szórásához
- 4 Urna ravatalozó** fűzépítmény a meglévő bokorfűzes felhasználásával

TÁLT RAVATALOZÓ SZIGET ÉS HAMU-SZÓRÓ TÉR HELYSZÍNRAJZA M=1:500

a-a metszet

1 Urnaravatalozó

fűzépítmény a Kis-Duna ág homokpadján lévő bokorfűzes felhasználásával:

- A Meglévő bokorfűzes** - az évi többszöri árvíz miatt gyér növénytömeg
- B Tervezett fűzállomány erősítés** - térbeli rácsszerkezet 3-5 cm vastag egyenes fűzágakból. Az ágak vége 40 cm mélyen a homokágyba kerül, a felszíni csomópontok drót rögzítést kapnak.
- C Urna ravatal -** hordozható ravatal asztal

Rt 1

- 1 rtg sárga folyami-homok szórás ravatalozás előtt
- 2 cm tömörített homok
- 10 cm tömörített kőzúzalék, 0/8 mm
- 25 cm kőzúzalék, 8/45 mm
- tömörített homokos-kavics ágyazat

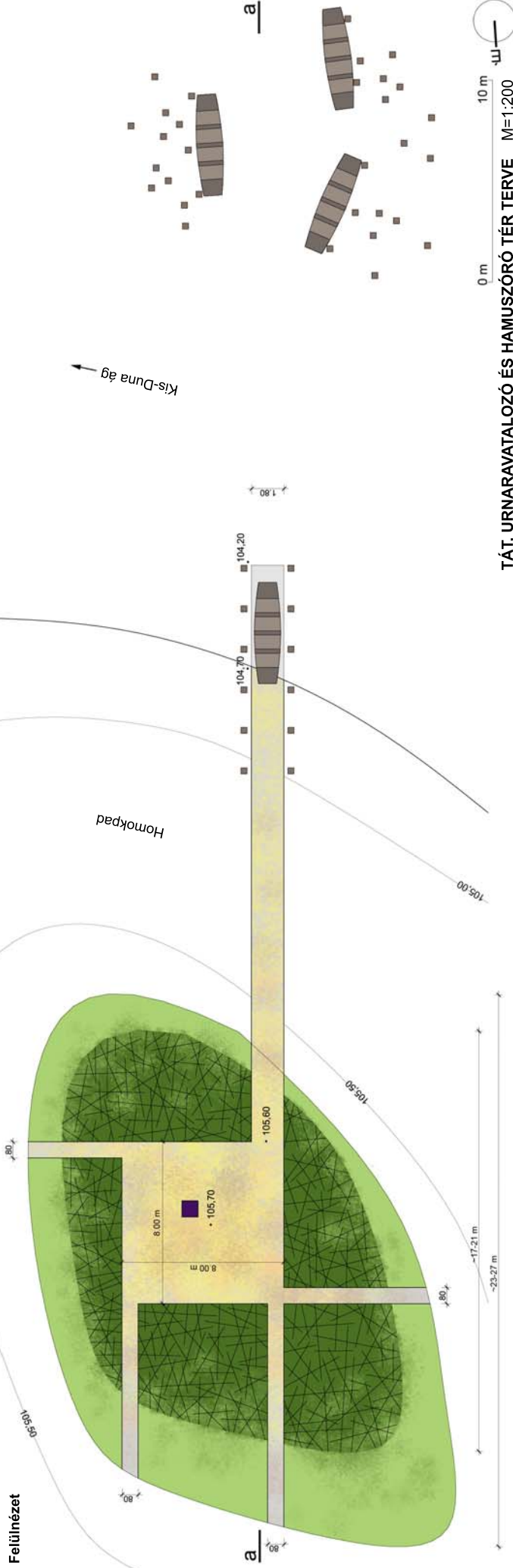
2 Kikötő

- kikötőhely az urna ravatalozóhoz, 3 gyászladik számára
- D Célőpsor** - 15x15 cm impregnált vörösfenyő oszlopok
- E Zúzottkő burkolat** - (ld. Rt 1) a legkisebb vízszintmagasságra (104,20 mBf) mérve

3 Hamuszóró tér

- a hamvak csónakból történt vízbeszórására
- F Célőpsor** - 25x25cm impregnált vörösfenyő oszlopok, kikötőhely 3-4 laci számára
- G Gyászladik** - lapos fenék kiképzésű, alacsony oldalpalánkú fa hajó / 4 db

Fejűlnézet

Összefoglalás

Doktori munkám első részében elméleti oldalról alapoztam meg a mestermunkámat, növényi ravatalozók tervezését falusi temetőkbe. Az első fejezetben megvizsgáltam a halottbúcsúztatás hagyományait és a hozzá kapcsolódó szakralitás jellegét. Mint azt láthattuk, a falusi közösségek a halottas tereiket évszázadokon keresztül rituális és szimbolikus eszközökkel különítették el a köznapi élet terétől, ez azonban a 20. század közepére megváltozott. Az egészségügyi normák szigorodásával vidéken is kötelezővé vált a temetői halottasházban történő ravatalozás. Az új jogszabály átformálta a halottbúcsúztatás rendjét, tereit és a szakralitás közvetítésének tradicionális csatornáit. A régi hagyományok az új keretek között értelmüket veszítették, kiüresedtek, a szakrális űr betöltésére tett kísérletek pedig többnyire kudarcot vallottak.

A szentségről való gondolkodás – amint azt a harmadik fejezetben láthattuk - a 20. század során átalakult, vallási kötődése meggyengült, és kialakult a művészetek és az építészet terén egy új szekuláris értelmezés. Az új szakralitás közvetítésének legfőbb csatornájává a korábbi szimbolikus és ábrázoló mód helyett a közvetlen percepció vált, a világ ontológikus arcának felfedése, az a priori valóság érzékelése. Modernkori és kortárs példákban láthattuk, hogy a halottas terek szentségének megújításában, az új szakralitás közvetítésében fontos szerepet kaphat a tér és a táj viszonyának újraértelmezése, a kettejük közötti dialógus megteremtése.

Elméleti kutatásomban külön foglalkoztam azzal az eszközzel, amiben a szakralitás közvetítésének egyik új lehetőségét sejtem, és amit a mestermunkámban alkalmaztam: a növényépítéssel. Amint a második fejezet a rövid áttekintésből kitűnik, a növények figurális és architektonikus alakítása nem új találmány. A növényépítészet gazdag történeti előzményekkel bír, akár a kertművészet, akár a kertészet tudomány felől vizsgáljuk. Láthattunk példákat arra is, hogy a modern korban, illetve napjainkban egyes alkotók hogyan értelmezték újra a növényépítészet tradícióit. Ezeknél az eseteknél – lásd Sørensen, Bürgi vagy Mauri munkáit – nagy hangsúly került a reflexióra, a tér és a táj hagyományos kontextusának újraírására.

Mestermunkában az elméleti kutatás eredményeit felhasználva növényekből terveztem ravatalozótereket falusi temetőkbe. A doktori munka e szakasza értelmezhető az elméleti kutatás grafikus folytatásának is. A mestermunka első felében fiktív helyzetekre készítettem terveket, hogy feltárjam a növényépítészet rejtett lehetőségeit, poézisét. A tervezés során eleinte a történeti hagyományokat követve erősen meghatározott formák és építmények születtek nyírt növényekből. A rajzokat szemlélve azonban kiderült, hogy sok olyan apró csomópont van, melynek alakulását tervezőként nem tudom kontrolálni, amit a növény maga alakít ki. Ezek a nem tervezhető helyzetek

szébbnek és gazdagabb jelentéstartalmúnak bizonyultak, mint az általam tervezett részek, így később Ignasi de Sola-Morales *gyenge építészeti* elveit követve¹⁷⁷, egyre kevésbé határozta meg, mit tegyenek a növények. A növények pedig egyre több „nem észrevett momentumát”¹⁷⁸ fedték fel saját jellemüknek, az a priorinak. A tervezés során az is kiderült számomra, hogy a redukció elve, mint a jelentés koncentráálásának eszköze a növényépítészetben is érvényesíthető. Minél kevesebb jellemvonást igyekeztem feltárni egy-egy növényi struktúra esetében, annál erőteljesebben vált érzékelhetővé az. Az is egyértelművé vált, hogy az időbeli változékonyság, az öregedés és a ciklikus megújulás kulcsfontosságú momentum a növényépítészet szakrális vonatkozásaiban. Akárcsak az időbeliség, a helyre és hagyományokra való reflexió is újabb arcait fedte fel a növényépítészetnek, és egyben el is csendesítette a korábbi zajos útkeresésemet. A grafikus kutatás utolsó fázisában végül eljutottam a legcsendesebb s egyben legbeszédesebb helyzethez, az alig beavatkozáshoz, a *presque rien*-hez.¹⁷⁹ Itt a tér, melyet szinte semmi nem jelöl ki, a táj részévé válik, a táj pedig a szakrális tér része lesz.

A mestermunka második felében egy konkrét helyszínre, Tát település temetőjébe készítettem el három növényépület tervét, melyet ismét a gyenge építészet felől közelítettem meg. Tiszteletben tartva a temető organikusán nőtt voltát a lehető legkisebb, mégis érzékelhető beavatkozással éltem. Ennek eredményeként a három helyszínen három növényi épület született meg, melyek lényegi tulajdonsága nem esztétikai megjelenésükben van, hanem táji, társadalmi és kulturális környezetükkel való viszonyukban.

Végső összegzésként elmondható, hogy a kutatásomban vizsgált növényépítészet számos lehetőséget rejt magában a téri szakralitás érzékelhetővé tételére, és ravatalozótér kialakítására. A mestermunka terveit áttekintve úgy vélem, hogy a vállalkozás sikere nagymértékben függ a tervezői akarat mértékétől és irányától. A szentség ma is jelen van a vidéki temetőkben, csak jelenléte nehezen érzékelhető, a középpontból a perifériákra tette át székhelyét. Ahhoz, hogy becserkásszük – úgy gondolom – szelíden kell hozzá közelíteni, csendes és gyenge tervezői magatartással. Amennyiben a növényépítészetet így használjuk, valóban megnyílhat egy új ösvény, mely talán – előre nem kiszámítható módon – elvezet a téri szakralitáshoz. A növényből készült ravatalozóépület szakralitását ugyanis az a többlet adja, amit a tervezettséghez a növény maga hozzáad. Az a többlet, ami nem tervezhető, de a tervező nélkül mégsem tud létrejönni.

¹⁷⁷ Sola-Morales, 1987, in Kerékgyártó, 2004

¹⁷⁸ Nádas, 2004

¹⁷⁹ Böhringer, 2006

Irodalomjegyzék

- 145/1999. (X. 1.) Korm. rendelet a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény végrehajtásáról, forrás: [http://net.jogtar.hu/jr/gen/getdoc2.cgi?dbnum=1&docid=99900145.KOR&cel=P\(1\)B\(1\)#xcel](http://net.jogtar.hu/jr/gen/getdoc2.cgi?dbnum=1&docid=99900145.KOR&cel=P(1)B(1)#xcel) (2009. 03. 15-i állapot)
- Adorjáni Rudolf, Temetkezési szokások a maros-küküllői unitárius egyházkörben, in *Keresztény Magvető* 1986/4, p 214-230.; felhasznált forrás: <http://unitarius.uw.hu/dok/temetesi-szokasok.htm> (2009. 01. 12-i állapot)
- Aglé, Architektura: *César Portela: Fistera Kapines*, internetes megjelenés: http://egleyramedis.blogspot.com/2008_01_01_archive.html (2009. 01. 26-i állapot)
- Andersson, Sven-Ingvar, Formal Characteristics of the Informal Garden, in *Historic Gardens and Sites*, 91-97.p., ICOMOS, Colombo, 1993.
- Andersson, Thorbjörn, The Links between Nature and Artefact, in *Landscape architecture in Scandinavia*, Topos, Calwey, München, 2002.
- András Sándor, *Heidegger és a Szent*, Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
- Balassa Iván, *A Magyar Falvak Temetői*, Corvina, Budapest, 1989.
- Barcza Dániel és Herczeg Tamás, *Falusi ravatalozók*, kézirat. Terc Kiadó, Budapest, 2006.
- Beccaletto, Jacques, *Enciclopedia des formes fruitieeres*, Actes Sud, Versailles, 2001.
- Boitard, Pierre, *Traité de la composition et de l'ornement des jardins*, 6. kiadás, L.E.Audot, Párizs, 1859, felhasznált forrás: reprint (kiadó és dátum megjelölése nélkül) ISBN 2.905.388-19-6
- Böhringer, Hannes, *Szinte semmi – Életművészet és más művészetek*, Balassi Kiadó – BAE, Budapest, 2003.
- Buttlar, von Adrian, *Az Angolkert – A klasszicizmus és a romantika kertművészete*, Balassi Kiadó, Budapest, 1999.
- Bürgi, Paolo, Green Follies in Parco di Casvegno, *Topos European Landscape Magazine* no. 42, 2003.
- Claus József, *Koronaalakítással nagyobb termés a gyümölcsösben*, Mezőgazdasági kiadó, Budapest 1976.
- Constant, Caroline, *The Woodland Cemetery: Toward a Spiritual Landscape*, Byggförlaget, Stockholm, 1994.
- Czáka Sarolta, Valló László, *A metszés ábécéje*, Mezőgazda kiadó, Budapest, 2000.
- Derek Jarman, *Derek Jarman's Garden*, The Overlook Press, New York, 1996.

- designboom, *arthur wiechula (1868 - 1941)* http://www.designboom.com/eng/education/trees_wiechula.html (2009. 01. 20-i állapot)
- Dezallier d'Argenville, Antoine Joseph, *Théori et la pratique du jardinage*, 4. kiadás Párizs, 1747.
- Eliade, Mircea, *A Szent és a Profán – A Vallási Lényegről*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Esterházy Péter, Sárga rothadó, elhangzott Nadas Péter, Egy vadkörtefa című fotókiállításának megnyitóján, a Mai Manó Házban, 2003; in: *Élet és Irodalom*, 2003. 44. szám, felhasznált forrás: <http://nadas.irolap.hu/hu/esterhazy-peter-sarga-rothado> (2009. 01. 26-i állapot)
- Fatsar Kristóf, *Magyarországi barokk kertművészet*, Helikon, Budapest, 2008.
- Ferkai András, *Űr vagy megélt tér – építészettörténeti írások; építészet/elmélet sorozat* 8. szám, Terc Kiadó, Budapest, 2003.
- Galamb Anett, *Halottkultusz Besenyőtelek, Dormánd, Poroszló, Mezőtárcány községekben*, MTA Politikai Tudományok Kutatóintézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1999.
- Galántai Miklós és Tóth Imre, *Dísznövény zsebkönyv – Hová mit ültessünk*, Falugazdász könyvek, Mezőgazda, Budapest, 2001.
- Güntner Péter: Soproni temetkezések a századfordulón – státus és vagyon összefüggései a hagyatékok tükrében, in: *Fons: forráskutatás és történeti segédtudományok*, 1999. (6. évf.) 1-2. sz., felhasznált forrás: <http://www.c3.hu/~fons/guntner.htm> (2009. 01. 10-i állapot)
- Halassy Márta, Polgári Temetések 1980-ban Budapesten a Farkasréti Temetőben, In: Adamik Lajos (szerk) *Mauzóleum - Halálirodalom*, Bölcsész Index Centrál Könyvek, ELTE BTK, Budapest, 1987.
- Hanák Péter, A halál Budapesten és Bécsben, A nagyvárosi halál elidegenedése a múlt századvégen, In: *Budapest Negyed*, VI. évf. 4. szám. Felhasznált forrás: http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/22/123_138.html#fn0 (2009. 01. 12-i állapot)
- Herczeg Ágnes, *Szép és kies kertek – a korai reneszánsz kertművészet Itáliában és Magyarországon*, Pro-Print, Csíkszereda, 2008.
- Herning múzeum, *projekt leírás*, 2000 <http://www.herningkunstmuseum.dk/museumsomraadet.htm> (2008. 01. 17-i állapot)
- Hobhouse, Penelope, *Plants in Garden History*, Pavilion Books, London, 1997.
- Horn János, *Törpegyümölcsfák és alakfák nyesése és nevelése*, Növényvédelem és Kertészet Kiadó, Budapest, 1935.
- Horváth István, Templomból a kultúrházba, in: Varga Szabolcs és Vértes Lázár (szerk), *Az 1945 utáni katolikus egyháztörténet új megközelítései*, 176-187.p., Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007.

- Howard Sooley, Derek Jarman's *Hidaway*, *The Observer*, 2008. február 17, felhasznált forrás: <http://www.guardian.co.uk/lifeandstyle/2008/feb/17/gardens#history-byline> (2009. 01. 26-i állapot)
- Illyés Zsuzsanna szerk., Kis fűzőépítési útmutató, *Országépítő*, 2005 tavaszi szám melléklete, felhasznált forrás: http://www.foek.hu/fenntarthato_nagy_fajlok/kisfuzepitesi%20utmutato.pdf (2009. 01. 21-i állapot)
- Illyés Zsuzsanna szerk., *Alkotás a tájban*, Ars Topia Alapítvány, Budapest, 2004.
- Isman, Franco, *La Cattedrale di Borgo Valsugana, Arengario*, 2006 <http://arengario.net/momenti/momenti69.html> (2008. 01. 18-i állapot)
- Jámbor Imre, *Kertépítészet I. – A kertépítészeti térkompozíció*, Kertészeti Egyetem, Budapest, 1985.
- Janáky István, Magyarország falusi ravatalozóiról, in *Élet és Irodalom*, XLVIII. évfolyam 32. szám, 2004. augusztus 6, felhasznált forrás: <http://www.es.hu/index.php?view=doc:8284> (2009. 01. 27-i állapot)
- Jekyll G., Weaver L., *Arts and Crafts Garden*, első kiadás: Country Life, 1912; felhasznált forrás: 3. kiadás Garden Art Press, Woodbridge, 1997.
- Jeszenszky Árpád, *Oltás, szemzés, dugványozás*, Mezőgazdasági kiadó, Budapest, 1978.
- Kátai Ferenc, *Tát története: a kezdetektől 2000-ig*, Tát nagyközség Önkormányzata, 2000.
- Kawana, Tetsunori, projekt bemutatás, 1996, in: *Art Sella, szabadtéri múzeum*, http://www.artesella.it/spazi_cattedrale.html (2008. 01. 18-i állapot)
- Kerékgyártó Béla, *A mérhető és a mérhetetlen – Építészeti írások a huszadik századból*, 2. kiadás, Tipotex Kiadó, Budapest, 2004.
- Keszi Kovács László, *A Kolozsvári Hóstatíai temetkezés*, Minerva, Kolozsvár, 1944; felhasznált reprint kiadás: Budapest, Gondolat, EFI, 2004.
- Kissné Mikes Éva, Mezőtúri temetkezési szokások, *Mezőtúri Helytörténeti Füzetek* 9. sz., Gate Mgfk Ny., Mezőtúr, 1987.
- Kovács Endre, *Bölcsőtől a Koporsóig – Az emberélet fordulójának szokásai Doroszlón*, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézet, Újvidék, 1988.
- Kubinyi Ágoston, *A temetések és temetők*, nyomtatás: Bucsánszky Alajos, Pest, 1869.
- Kunszt György, *Értékválság az építészetben és a modern szakralitás – válogatott írások*, Terc Kft, Budapest, 2003.
- Kunt Ernő, *Az Utolsó Átváltozás – A Magyar parasztság halálképe*, Neumann Kht., Budapest, 2005; felhasznált forrás: <http://mek.niif.hu/04800/04830/html/index.htm> (2009. 02. 19-i állapot)
- Kunt Ernő, *Temetők Népművészete*, Corvina Kiadó, Budapest, 1983.

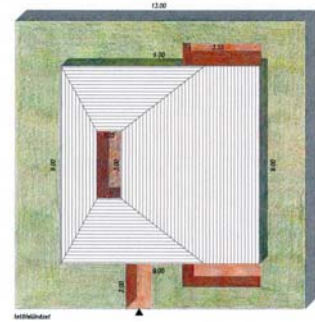
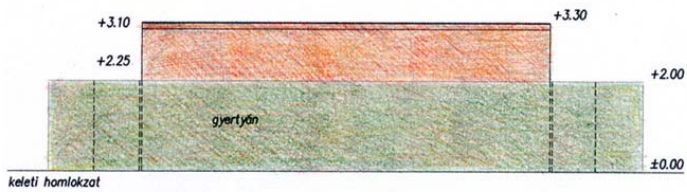
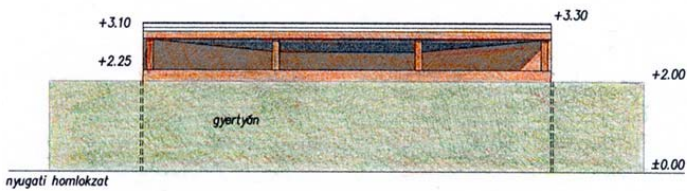
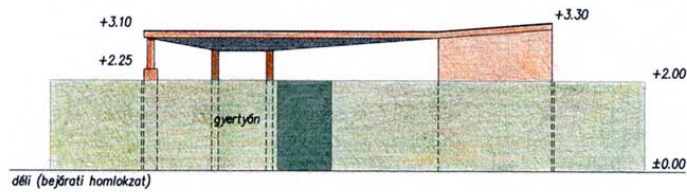
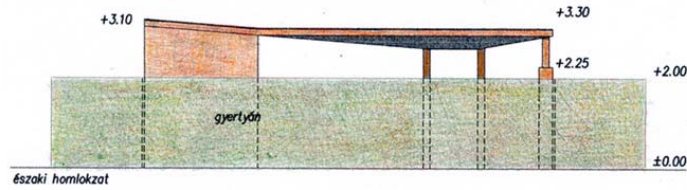
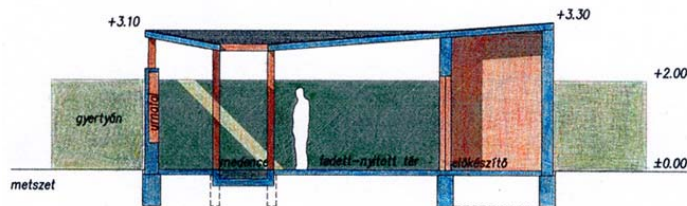
- SAK Gartenbau, *Grünpalast Lörrach* <http://www.sak-loerrach.de/gartenbau/gruenpalast.html> (2009. 01. 20-i állapot)
- Sáros László, Váli Dezső, Raj Tamás, Nádori Attila, *Tanú ez a kőhalom – zsidó temetők Közép-Európában*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Seléndy Szabolcs (szerk), *Temetőkert*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1972.
- Spirn, Anne Whiston (előszó az angol nyelvű kiadáshoz), Andersson, Sven-Ingvar, Høyer, Steen, C.Th. Sørensen: *Landscape Modernist*, Arkitektens Forlag, Copenhagen, 2001.
- Stirling János, *Magyar reneszánsz kertművészet a XVI.-XVII. században*, Enciklopédia kiadó, Budapest, 1996.
- Strasburger, Noll, Schenck, Schimper: *Lehrbuch der Botanik für Hochschulen*. 4. Auflage, Gustav Fischer, Jena 1900. felhasznált forrás http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Strasburgers_flower_diagrams (2009. 03. 22-i állapot)
- Tát Nagyközség Önkormányzatának Képviselőtestülete, 17/2000. (IX.26.) Kt. sz. rendelet a temetőkről és a temetkezésről – a módosításáról szóló 20/2005. (X.25.) Kt. sz. és 7/2003. (II.28.) Kt. sz. rendeletekkel egységes szerkezetben, forrás: <http://www.tat.hu/kozseghaza/rendeletek.htm> (2009. 03. 13-i állapot)
- Tillmann József Attila, Derek Jarman Kertjei, in: Tillmann J. A., *Merőleges Elmozdulások*, Palatinus, Budapest, 2004.
- Treib, Marc, *Inflected Landscapes*, in *Places*, volume 1, no 2, 1983; felhasznált forrás: <http://repositories.cdlib.org/cqi/viewcontent.cgi?article=1114&context=cad/places> (2009. 01. 26-i állapot)
- Urbanitas, *Mostra Covegno sull'Architettura del Paesaggio Urbano Contemporaneo*, Giuliano Mauri, <http://www.urbanitasonline.com/giuliano-mauri.html>, (2008. 01. 18-i állapot)
- Vaerklexicon, *Round Gardens Naerum*, Dansk Arkitektur Center, <http://www.dac.dk/visKanonVaerk.asp?artikelID=2708> (2008. 01. 17-i állapot)
- Varga Mátyás, *Nyitott rítusok – Kortársunk-e a művészet?*, Vigilia Kiadó, Budapest, 2008.
- VÁTI Kht., Tát Nagyközség Településrendezési Eszközei, TSZ.: 2301/2001-3.2.2., 2005 június, forrás: <http://www.tat.hu/kozseghaza/rendeletek.htm> (2009. 03. 13-i állapot)
- Virt István, *Elszakasztottad a Testemtől a Lelkemet – A moldvai és a Baranyamegyei csángók halottas szokásai és hiedelmei*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2001.
- Weöres Sándor, *Egybegyűjtött Írások*, 3. kötet, Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- Wiechula, Arthur: *Wachsende Häuser aus lebenden Bäumen entstehend*. Verlag Naturbaugesellschaft, Berlin 1925. (fac simile kiadás)
- Worpole, Ken, *Last Landscape – The architecture of the cemetery in the West*, Reaktion Books, London, 2003.

- Worpole, Ken, *Stockholm Woodland Cemetery*, 2003, internetes megjelenés: http://www.opendemocracy.net/ecology-landscape/article_840.jsp (2009. 01. 26-i állapot)
- Xantus Zoltán, A Budapesti Temetkezések Történetéből, A Kötelező Halottasházi Ravatalozás Bevezetéséről, In: *Városgazdasági Tájékoztató*, 1980/1. szám, Építésügyi Tájékoztatási központ, Budapest, 1980.
- Xantus Zoltán, *A holtak kertjei, 75 éves a Fővárosi Temetkezési Intézet*, Budapest, 1994.
- szerző megjelölése nélkül, *Adalékok Tát község történetéhez*, első rész, Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, Esztergom, 1936.
- szerző megjelölése nélkül, *Gardens Old and New, The Country House & Its Garden Environment*, 5. kiadás, Hudson and Kearns, London (dátum feltüntetése nélkül)
- szerző megjelölése nélkül, *Temetési szertartáskönyv : temetési kézikönyv = Ordo exsequiarum : Funerale*, 2. kiadás, Szent István Társulat, Budapest 1979.

MELLÉKLETEK

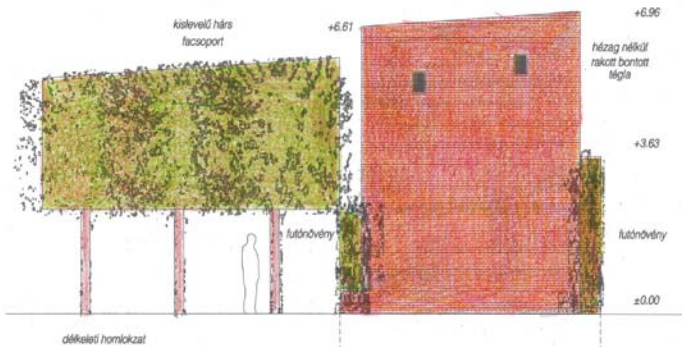
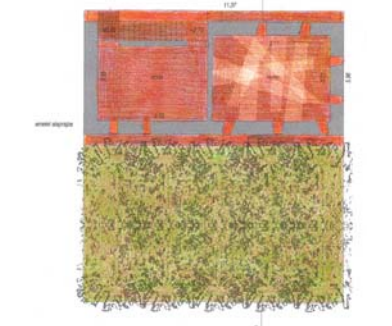
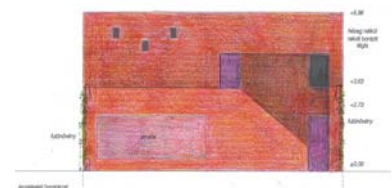
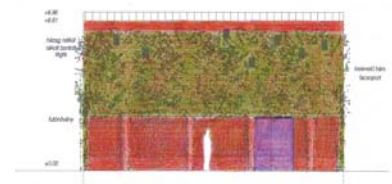
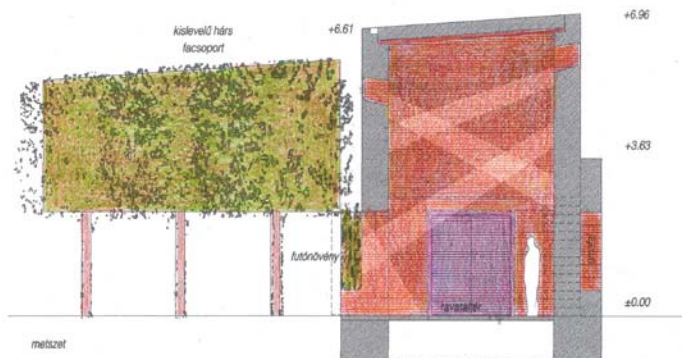
Ábrák

Nagykovácsi temető és ravatalozó koncepcióterve

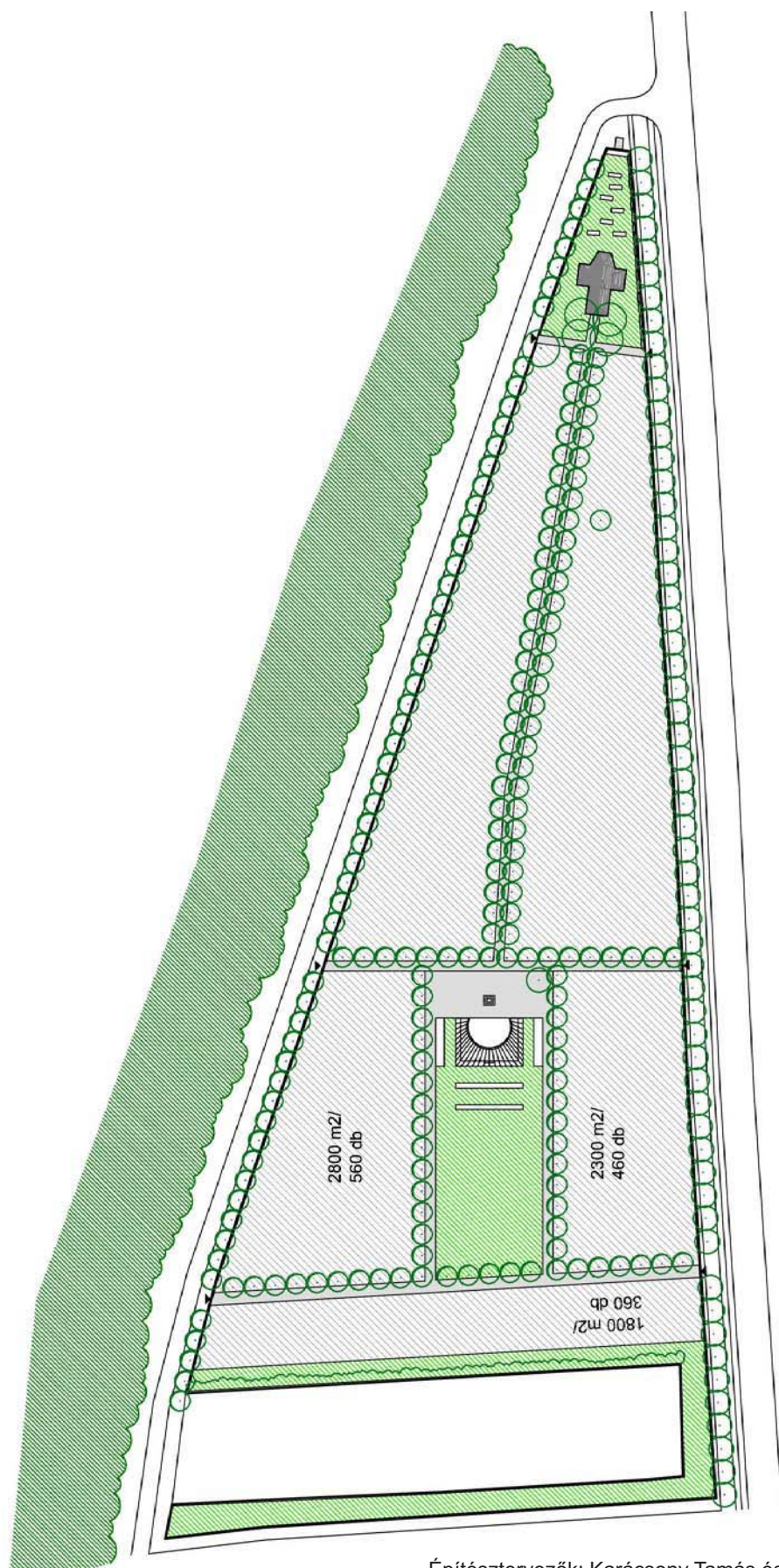
Építésztervező: Herczeg Tamás
Tájépítész tervező: Barcza Dániel
Konzulens: Janáky István
Tervezés éve: 2004.

Órbottyán temető és ravatalozó koncepcióterve

Építésztervező: Herczeg Tamás
Tájépítész tervező: Barcza Dániel
Konzulens: Janáky István
Tervezés éve: 2003.

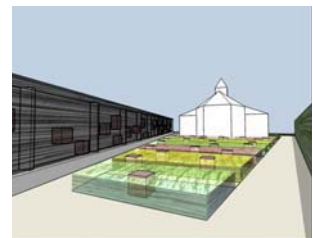
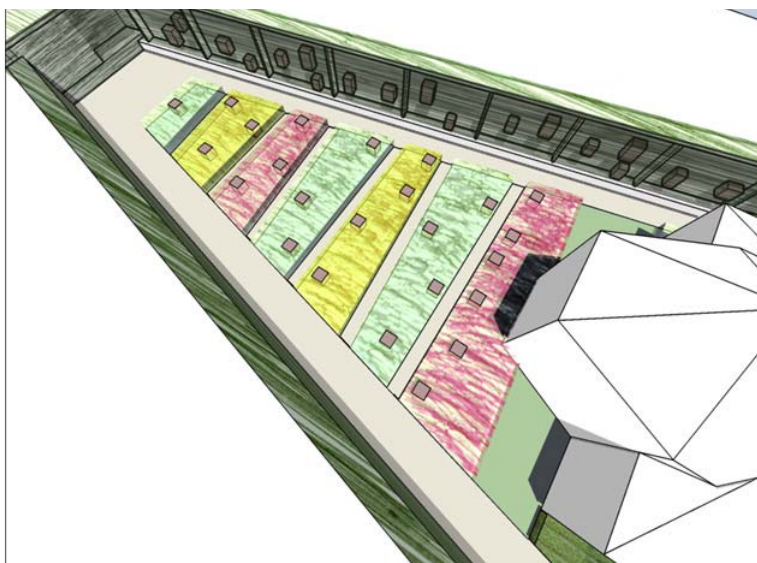
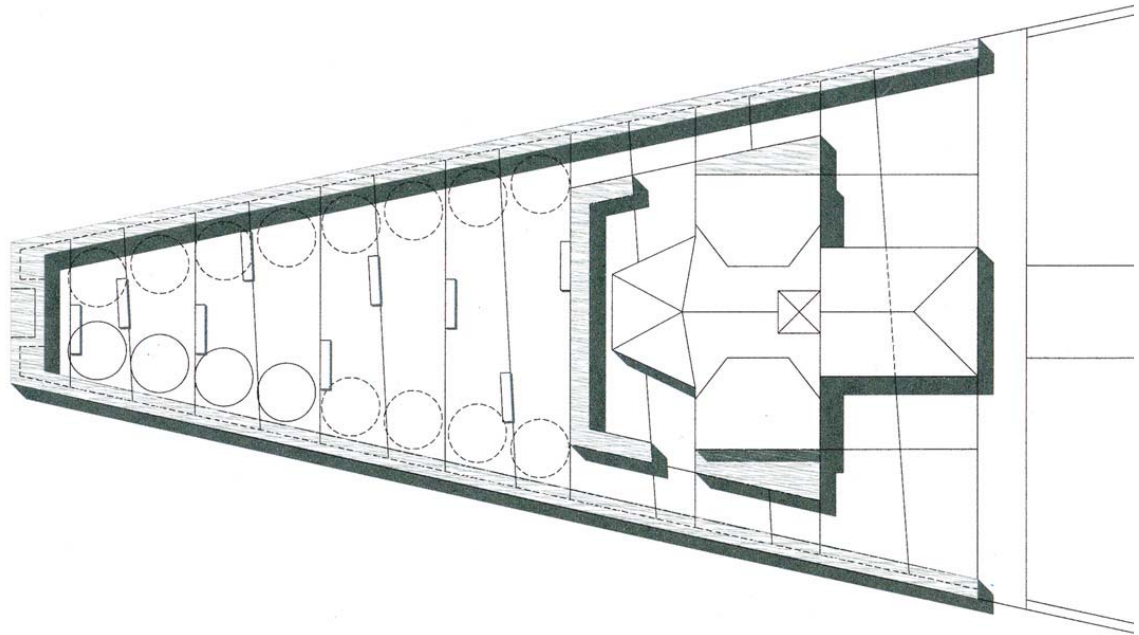
Tát temető és ravatalozó koncepcióterve

Tát temetőrendezés koncepcióterve - TERVEZETT ÉPÍTMÉNYEK
0 m 10 m 20 m

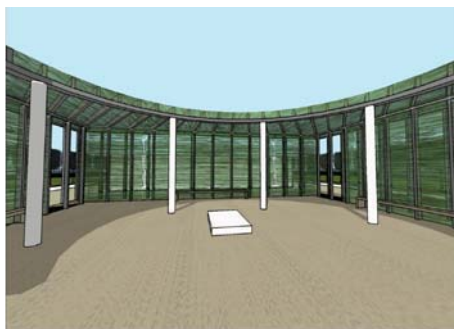
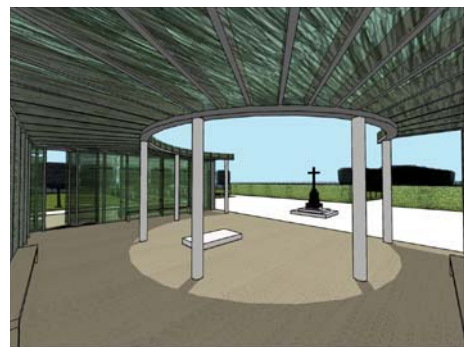
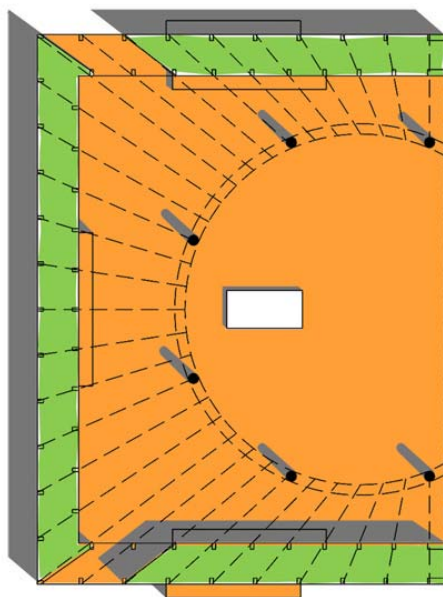
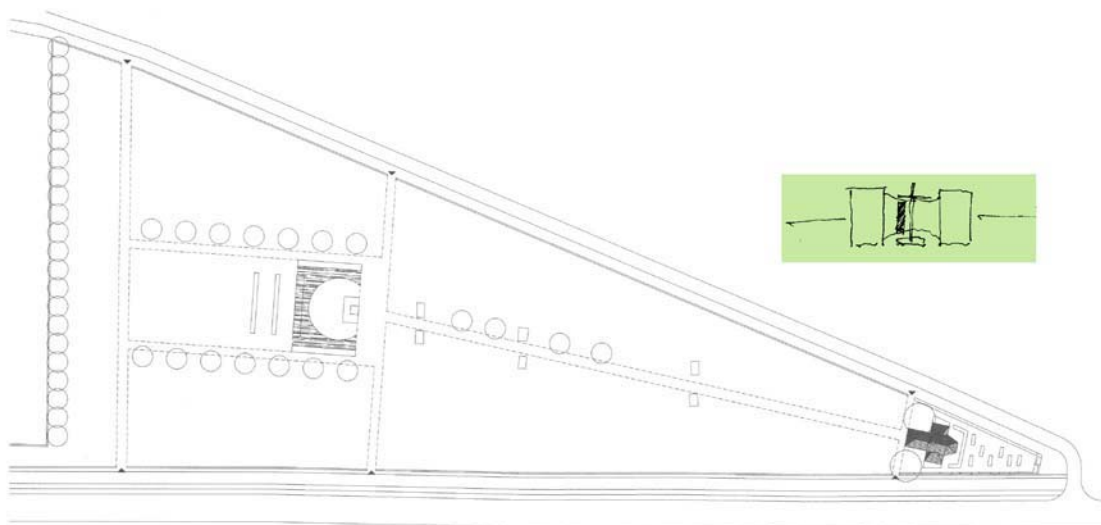
Építésztervezők: Karácsony Tamás és Herczeg Tamás
Tájépítész tervező: Barcza Dániel
Tervezés éve: 2005.

Tát urnatemető koncepcióterve

Építésztervezők: Karácsony Tamás és Herczeg Tamás
Tájépítész tervező: Barcza Dániel
Tervezés éve: 2005.

Tát szabadtéri ravatalozó koncepcióterve

Építésztervezők: Karácsony Tamás és Herczeg Tamás
Tájépítész tervező: Barcza Dániel
Tervezés éve: 2005.

Szakmai önéletrajz

Tanulmányok

2003-2006	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola, Építőművészet	DLA program, II. ciklus
1994-2001	Szent István Egyetem, Tájépítészeti, -védelmi és -fejlesztési Kar	Okleveles Tájépítészmérnök

Munkahelyek

2008-	független tervező	Brüsszel, BE
2006-2008	Scott Wilson Plc.	Manchester, UK
2003-2005	független tervező	Budapest, HU
2001-2003	Land-A Tájépítész Stúdió	Budapest, HU

Oktatási gyakorlat

2009	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola, I. évfolyam 2 félév	meghívott előadó
2008	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola, III. évfolyam 1 félév	meghívott előadó
2005-2006	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Építész Tanszék, graduális képzés I. évfolyam, 1-2 félév	meghívott konzulens
2003	Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, IV. évfolyam 1 félév	meghívott konzulens

Válogatott munkák, publikációk és kiállítások

Fontosabb tervezési munkák

2006-2008 Scott Wilson Plc.

- Sheffield, UK, SUSW egyetemi kampusz, komplex tájépítészeti terv
- Stoke-on-Trent, UK, településrendezési stratégia terv
- Liverpool, UK, Science Park, köztér építészeti terv
- Winsford, UK, Town Park, közpark, tájépítészeti terv
- Matlock, UK, Halldale Quarry, tájrehabilitációs terv
- Jeddah, Szaúd-Arábia, North Corniche, tengerparti sétány, fejlesztési terv

2003-2006 Független tervező

- Budapest, Mexikói úti Mozcásjavító Intézet, környezetrendezési terv, 3H építésziroda
- Budapest, Szövetség utca, apartman házak, kertépítészeti terv, Mérték stúdió
- Tát, temető, tájépítészeti koncepcióterv, Karácsony Tamás építész
- Gelse, Principális Fürdő, tájépítészeti koncepció terv, Karácsony Tamás Műterem

2001-2003 Land-A Táj- és Környezettervezési Műterem

- Budapest, Info park, D épület, komplex környezetrendezési terv
- Budapest, Millenniumi városközpont főépület, komplex környezetrendezési terv
- Budapest, Mom park, komplex környezetrendezési és köztér építészeti terv
- Budapest, Baros utca – Harminckettesek tere, köztér építészeti koncepcióterv
- Sárospatak, Rákóczy utca, köztér építészeti koncepcióterv
- Kőérberek, Sport- és konferenciaközpont, komplex környezetrendezés

Pályázatok

- 2006. „Ulcisia Castra” építészeti tervpályázat, Art-Front Műterem, 2. díj
- 2006. „Budapest Szíve” építészeti ötletpályázat, első forduló, Art-Front Műterem, 3. díj
- 2005. „Budapest Építészeti Jele” ötletpályázat, Art-Front Műterem, 1. díj
- 2004. „Archinovum” településrendezési pályázat, első forduló, Mérték Stúdió, második fordulóba továbbjutott pályamű
- 2004. Győr-Kismegyer, Római katolikus templom tervpályázat, 3H Építésziroda, 1. díj

Kutatási ösztöndíjak

- Nemzeti Kulturális Alap, 2006. kutatási ösztöndíj, Barcza D., Herczeg T.
- Az Építés Fejlődéséért Alapítvány, 2006. kutatási ösztöndíj, Barcza Dániel és Herczeg Tamás

Publikációk

- Barcza D., A Hibrid Organizmus, in *Térformálás Tárgyformálás 3.*, szerk. Vámos D., Terc Kiadó, Budapest, 2007.
- Barcza D., Herczeg T., *Falusi ravatalozók*, kézirat, Budapest, 2006.

Kiállítások és előadások

- „Növényépítészet” előadás, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 2008., Barcza D.
- „Növényépítészet” előadás, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 2006., Barcza D.
- „Magyarország Falusi Ravatalozói” kiállítás, Magyar Építészakadémia, 2006, Janáky I., Barcza D., Herczeg T.
- „Magyarország Falusi Ravatalozói” kiállítás, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 2005., Janáky I., Barcza D., Herczeg T.